

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

Олена Синявська

ІСТОРІЯ ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ

Частина I

ТРАДИЦІЇ ОСВІТИ ТА НАКОПИЧЕННЯ НАУКОВИХ ЗНАНЬ У ДОМОДЕРНИЙ ПЕРІОД

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ОДЕСА
ОНУ
2022

УДК 94:(001+37)(477)«08/18»(075.8)
С389

Рекомендовано вченою радою
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
Протокол № 5 від 21.12.2021 року.

Автор:

Синявська Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Рецензенти:

Котляр Юрій Вадимович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили;

Стрільчук Людмила Василівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Синявська О. О.

С389 Історія освіти і науки в Україні. Частина І. Традиції освіти та накопичення наукових знань у домодерний період : навч. посіб./ О. О. Синявська. – Одеса : Одес.нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. – 160 с.

ISBN 978-617-689-527-5

Навчальний посібник спрямований на вдосконалення ефективності підготовки здобувачів з навчальної дисципліни «Історія освіти та науки в Україні». Видання вміщує навчальні матеріали, тексти історичних джерел, біографічні довідки про освітніх та наукових діячів, запитання та завдання для самостійної роботи студентів, зразки тестових завдань, списки рекомендованої та використаної літератури.

Видання адресовано здобувачам гуманітарних спеціальностей першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

УДК 94:(001+37)(477)«08/18»(075.8)

ISBN 978-617-689-527-5

© Синявська О. О., 2022

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Тема 1. Формування освітянських традицій у давні часи. Виникнення писемності у слов'ян.....	9
Самостійна робота з історичним джерелом.....	19
Запитання і завдання.....	23
Список рекомендованої літератури.....	23
Тема 2. Освіта в Русі-Україні. Розвиток наукових знань.....	25
Самостійна робота з історичним джерелом.....	33
Запитання і завдання.....	39
Список рекомендованої літератури.....	39
Тема 3. Стан освіти в українських землях в XIV– XVI ст.....	41
Самостійна робота з історичним джерелом.....	51
Запитання і завдання.....	56
Список рекомендованої літератури.....	57
Тема 4. Острозька академія та Острозький літературно-науковий гурток.....	59
Самостійна робота з історичним джерелом.....	67
Запитання і завдання.....	71
Список рекомендованої літератури.....	71
Тема 5. Братські школи, їх роль у розвитку освіти і науки.....	73
Самостійна робота з історичним джерелом.....	83
Запитання і завдання.....	92
Список рекомендованої літератури.....	92

Тема 6. Києво-Могилянська академія: етапи розвитку, організація освітнього процесу.....	94
Самостійна робота з історичним джерелом.....	104
Запитання і завдання.....	114
Список рекомендованої літератури.....	115
 Тема 7. Організація освіти та розвиток науки у XVIII ст.....	116
Самостійна робота з історичним джерелом.....	127
Запитання і завдання.....	131
Список рекомендованої літератури.....	131
 Персоналії.....	133
 Тестові завдання для самостійної роботи.....	148
 Список використаної літератури.....	155

ВСТУП

Розвиток сучасної України неможливо уявити без повноцінного розвитку освіти і науки – потенційної основи науково-технічного і соціального прогресу, економічного зростання, добробуту й безпеки суспільства. Інформаційна епоха, яку переживає сучасний світ, – це епоха інформації, знання, інтелекту, отже, і роль освіти та науки сьогодні кардинально зростає. Закономірно, що в останні десятиріччя взято курс на докорінне реформування системи освіти та наукових закладів, адже процеси європейської інтеграції охоплюють дедалі більше сфер життєдіяльності. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи і здійснює модернізацію освітньої діяльності, суть якої полягає у формуванні загальноєвропейської системи вищої освіти та науки. Всі ці процеси потребують знання історичного підґрунття сучасних освітньої та наукової парадигм.

Навчальна дисципліна «Історія освіти та науки в Україні» згідно з освітньо-професійною програмою викладається для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 «Історія та археологія» на факультеті історії та філософії. Курс є вибіркоким, за бажанням його можуть вивчати студенти спеціальностей 033 «Філософія» та 034 «Культурологія».

Мета викладання навчальної дисципліни – дослідити розвиток освіти і науки в Україні в загальноєвропейському контексті, розкрити становлення національної системи освіти та наукових закладів.

У зв'язку з метою ставляться наступні **завдання**: опрацювати основну джерельну базу і літературу по даній темі, проаналізувати важливі суспільно-політичні події минулого України на тлі європейської історії та їх вплив на розвиток освіти і науки, прослідкувати виникнення та розвиток освітніх і наукових закладів, їх трансформацію та еволюцію, охарактеризувати урядову політику стосовно освіти і науки в різні періоди історії України, з'ясувати які фактори визначали напрями розвитку освіти та наукових досліджень.

Специфіка курсу «Історія освіти та науки в Україні», з одного боку, обумовлюється тим, що він пропонується для вивчення здобувачам паралельно з опануванням загального курсу історії України та історії європейських країн, тому базується на знаннях фактичного матеріалу та особливостях історичного розвитку українських територій в різні періоди, враховуючи політичний аспект, адміністративний устрій, соціальну складову та культурний розвиток. З іншого боку, до опанування курсу здобувачі переходять після вивчення курсів «Педагогіка» та «Методика викладання в школі», маючи базові знання з історії педагогіки.

Згідно з освітньо-професійної програмою вивчення дисципліни спрямоване на формування наступних загальних та спеціальних (фахових) компетентностей:

- здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області;

- здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел;

- здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях;

- здатність усвідомлювати взаємозв'язок між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності;

- здатність використовувати у фаховій діяльності знання гуманітарних та соціальних наук, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища;

- здатність працювати з історичними текстами і документами, коментувати, анотувати їх відповідно до певних критеріїв.

Очікувані результати навчання:

- знати найважливіші факти історичного минулого українського народу та історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему;

- розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності;

- виявляти взаємозв'язки між процесами в минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії;

- здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов;

- розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та Світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувачі повинні знати необхідний комплекс джерел та літератури до курсу; тенденції, закономірності та специфіку розвитку освітніх закладів та наукових знань в історичній ретроспективі; важливі дати та події, пов'язані з розвитком освіти і науки в Україні; основні освітні та наукові центри в різні періоди історії України; видатних освітніх та наукових діячів. Здобувачі будуть вміти узагальнювати фактичний матеріал, набутий під час лекцій та самостійно опрацьованої літератури до курсу; аналізувати тексти історичних джерел по тематиці курсу; орієнтуватися в історії освітніх закладів на Україні; визначати основні напрямки наукових досліджень в різні історичні періоди; застосовувати набуті знання в практичній діяльності.

Структура посібника побудована таким чином, щоб охопити найважливіші віхи та події в процесі становлення і розвитку системи освітніх установ та наукових знань в Україні в різні періоди її історії. Важливо відзначити, що зміст навчального матеріалу акцентує увагу на взаємозв'язку загальноєвропейських тенденцій та національних традицій у формуванні головних освітніх концепцій, становленні закладів освіти різного рівня та змісті наукових знань, внеску окремих історичних особистостей у цей процес. Навчальна дисципліна складається із двох змістових модулів: перший змістовий модуль присвячений традиціям освіти та наукових знань у домодерний час, другий модуль розкриває особливості розвитку освіти і науки в ХІХ – на початку ХХІ ст.

У навчальному посібнику представлений перший змістовий модуль навчальної дисципліни – «Традиції освіти і накопичення наукових знань в домодерний період».

Посібник складається із вступу, змісту навчальної дисципліни, тестових завдань для самостійної роботи студентів та списку використаної літератури. Навчальний матеріал охоплює події від давньої історії до кінця XVIII ст., окремі теми розкривають формування освітянських традицій з давніх часів, типи освітніх закладів і становлення наукових знань в Русі-Україні та литовсько-польському періоді, місце єзуїтських та протестантських закладів освіти в історії України, діяльність братських шкіл, становлення та особливості розвитку таких закладів вищої освіти як Острозька академія та Києво-Могилянська академія. Кожна тема включає: назву, план, перелік основних персоналій, основний зміст лекційного матеріалу, текст історичного джерела та перелік запитань і завдань для самостійного опрацювання здобувачами, список літератури, рекомендованої для опрацювання теми. Окремо наведено біографічні відомості про видатних освітніх діячів та науковців досліджуваного періоду, зразки тестових завдань та список використаної літератури.

Тема 1. ФОРМУВАННЯ ОСВІТЯНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ У ДАВНІ ЧАСИ. ВИНИКНЕННЯ ПИСЕМНОСТІ У СЛОВ'ЯН

Витоки формування освітянських традицій. Виховання та освіта в античних полісах Північного Причорномор'я. Традиції виховання давніх слов'ян. Діяльність болгарських просвітителів Кирила та Мефодія. Концепції походження східнослов'янської писемності.

***Персоналії:** Геродот, Кирило та Мефодій, Климентій, Чорноризець Храбр.*

Витоки формування освітянських традицій дослідники історії освіти та української педагогіки традиційно відносять до початку раннього середньовіччя, зокрема, часу Великого розселення слов'ян. Погоджуючись загалом з цією усталеною історіографічною думкою, зауважимо, що для комплексного та об'єктивного вивчення історії освіти та розвитку наукових знань в українських землях варто звернути увагу і на періоди стародавньої історії.

Яскравою подією в давній історії українських земель є Трипільська культура – феномен, який існував упродовж понад тисячу років (з другої половини VI – до першої половини III тис. до н. е.). Трипільська кераміка, пластика зберегли до наших днів численні зображення та орнаментальні композиції, знаки, символи. Поза всякими сумнівами, вони містять важливу для їх творців інформацію. Тому виникає бажання спробувати її зрозуміти, дешифрувати, відкривши таким чином ще одне джерело відомостей про давню цивілізацію. «Важливим є те, що носії трипільської культури використовували і створили ряд знакових систем, подібних до тих, на основі яких виникла писемність в Месопотамії. Зв'язок знакових систем Трипільля з аналогічними традиціями цивілізації Старої Європи, особливо на ранньому етапі, був досить значним. Результати нових досліджень, археологічні відкриття, зроблені в ареалі поширення найдавніших хліборобських культур Європи,

свідчать про виникнення та досить тривале існування місцевого різновиду сакральної писемності у багатьох археологічних культур, у тому числі і трипільців» [9]. Сучасні археологи досліджують не тільки артефакти, а і змістове значення трипільської орнаменталі, зокрема, знакові системи та семантику мальованої кераміки, яку розглядають як джерело для вивчення світосприймання давнього населення.

Все ще загадковою, хоча і добре

Рис.1. Трипільська кераміка

вивченою з усіх культур доби раннього заліза є скіфська культура – своєрідне поєднання (акультурація) кочових і землеробських племен, які жили на території України протягом VII ст. до н. е – III ст. н. е., залишивши після себе велику кількість могильників і городищ. Кочовий і табірний побут зумовлювали певну духовність: ідеологію, вірування, магію, епос, звичаї. У багатьох кочових суспільствах утворювались традиційні ритуали святкування народжень дітей, ініціацій юнаків, одружень, поховань. В орнаментах, дрібній пластиці, прикрасах скіфів одне з головних місць займає тваринний світ. Така тенденція у прикладному мистецтві отримала назву «звіриний стиль». Скіфський звіриний стиль має свої особливості, одна з яких – об'єднання реалізму з декоративними мотивами. Серед науковців існує думка, що «в основі звірино-го стилю містяться магічні уявлення скіфів про намагання оволодіти якостями, які притаманні звіру: прудкість, сила, довершеність. Інша – вбачає зв'язок між звіриним стилем і міфологією, коли скіфські боги мали зооморфний образ. Звіриний стиль також розглядають як символічно-знакову систему, що втілювала загальні уявлення про світобудову» [17, с.40].

Чимала увага приділялася вихованню та освіті в античних полісах Північного Причорномор'я. Упродовж усієї історії їх

існування пріоритетною тут була еллінська мова і писемність з її різними діалектами. Численні епіграфічні джерела засвідчують, що багато жителів міст і сільських поселень знали грамоту, вміли писати й читати. До нашого часу дійшло багато пам'яток офіційної лапідарної (від лат. *lapidarius* – кам'яний, камінний літопис) епіграфіки – написів, вирізьблених на кам'яних плитах, що містили державні закони, декрети, угоди тощо [17, с.48]. «Судячи з великої кількості графіті на уламках посуду, стилів (кістяних паличок для писання та інших пам'яток), можна зробити висновок, що писемність і освіта були найбільш важливими сторонами культурного життя населення цього регіону. Діти демосу одержували початкову освіту, їх навчали читати, писати, рахувати. Відомо, наприклад, що добру освіту здобув син представника нижчих верств суспільства Біон Борисфеніт (III ст. до н. е.), згодом відомий філософ. Поряд з початковими школами в містах-державках функціонували гімназії, які давали ґрунтовнішу освіту. Там вивчали риторику, філософію, геометрію, географію тощо. Залишки такої гімназії, збудованої в IV – на початку III ст. до н. е., знайдено в Ольвії. Найзаможніші громадяни здобували вищу освіту в Афінах, Олександрії тощо» [43, с. 433].

Уже в період колонізації північно-причорноморські греки добре знали епос Гомера й архаїчну лірику. Про місцевих поетів маємо дуже мало свідчень. Якщо аналізувати їх літературну спадщину, то слід назвати віршовані почесні епіграми, епітафії, а також ділову прозу. Епіграми карбували на кам'яних стелах або на постаментах для скульптур. Так, у перші століття нової ери ольвійські поети писали епіграми на честь своїх обожнених героїв, зокрема, Ахілла. У Борисфені також знайдено мармурову плиту (II ст. н. е.) з восьмирядковим гімном на честь цього бога. З літературної точки зору найбільший інтерес становлять унікальні елліністичні декрети на честь Протогена і Діофанта, присяга 49 херсонесців, деякі оригінальні ольвійські декрети II ст. н. е. У них простежуються характер і манера індивідуальної творчості, вміння розповісти про значні події чи дії.

Великого значення в грецькому суспільстві надавали фізичному вихованню. У картинах тих часів згадується багато різних видів

спорту, з яких проводилися змагання (біг, метання диска, списа та м'яча, гімнастика, кулачні бої, плавання, кінні змагання, стрільба з лука). Наприклад, з ольвійського напису IV ст. до н. е. відомо, що один з лучників пустив стрілу на 282 оргії (521,7 м). У Північному Причорномор'ї є знахідки панафінейських амфор, якими нагороджувалися переможці спортивних змагань в Аттиці (Афіни) [17, с. 49].

В містах-державках Північного Причорномор'я набули слави вчені-історики, філософи, хроністи. Інтерес до історії й філософії не затухав протягом усього розвитку античних полісів. У своїх натурфілософських поглядах вчені того часу поєднували логічну аргументацію, абстрактно-математичне мислення з художньо-інтуїтивним осягненням світу як космосу. В підручниках з історії української культури, як правило, згадуються наступні вчені: «історик Сіріск, який жив у II ст. до н. е. в Херсонесі і описав історію свого міста. Він був увінчаний золотим вінком і на його честь видано почесний декрет. На цей час припадає життя вже згаданого ольвіополіта філософа Біона Борисфеніта та боспорянина філософа Смікра. Він уславився справедливістю. Як і Сократ, викладав своє вчення на перехрестях доріг, де завжди скупчувалися люди. Відомим філософом був і Сфер Боспорський, який досяг великих успіхів у науках. Сфер написав близько 40 праць на різні теми: «Про світ», «Про основи», «Про атоми і образи», «Про царську владу», «Посібник з діалектики» тощо» [17, с. 49].

Населення Північного Причорномор'я надавало великого значення медицині. Безліч медичних інструментів з бронзи, срібла, кістки (пінцети, гачки, зонди, голки, ложечки тощо.) знайдено при розкопках полісів (див. зображення нижче). Їх зображували також на надмогильних стелах. Лікарі вміли лікувати рани, опіки, робити хірургічні операції. В Ольвії відкрито залишки аптеки, де знайдені мініатюрний керамічний посуд в якому, певно, були різні ліки.

З початку III ст. н. е. почався занепад античних міст. Одним із наслідків тисячолітньої історії античної цивілізації в Північному Причорномор'ї стало визначення південного вектору цивілізаційної

орієнтації, що надалі сприяло тісним контактам місцевого населення з візантійською культурою та проникненням античної традиції в слов'янську культуру.

Історія виховання у східних слов'ян сягає в глибоку давнину, у часи формування праслов'янських племен, Великого розселення слов'ян та освоєння ними нових територій. За цей час праслов'янські племена, а потім і слов'яни пройшли складний шлях розвитку. В VI–IX ст. вони створили оригінальну систему виховання, яка спиралася на давню первісну традицію. Виховання здійснювалось, передусім, у процесі включення дітей у конкретні види практичної діяльності дорослих. Метою виховання у східних слов'ян були передача підростаючому поколінню трудових умінь, встановлених способів поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів, а також підготовка мужнього воїна – захисника своєї землі.

Початково процес виховання був доручений найбільш поважним членам роду – старійшинам, волхвам. З виникненням і зміцненням позицій родини виховання поступово перейшло в руки батьків. Ще на ранньому етапі розвитку суспільства виховання стало носити диференційований характер у зв'язку з різницею ролей чоловіка та жінки в суспільстві. Незважаючи на це, можна виділити в ньому загальні основи, які, перш за все, виховували якості та навички, необхідні дітям не в теорії, а на практиці, в реальному житті.

У період матріархату і екзогамії діти до 5-6-річного віку виховувалися матір'ю. Пізніше хлопчиків передавали у спільні чоловічі житла, а дівчаток – у жіночі, де їхніми наставниками ставали брати і сестри по матері. У V-VI ст. поширюється велика патріархальна сім'я, що складається з кількох поколінь родичів. Виховання дітей здійснюється за принципом родового колективізму. З утвердженням патріархату і моногамії чоловічі і жіночі житла трансформуються в будинки молоді, куди батьки за традицією відправляли дітей на виховання. Там старші члени роду допомагали дітям оволодіти прийомами праці, правилами полювання, виготовленням знарядь праці, навичками військових дій, а також передавали їм заповіти предків, моральні норми та ознайомлювали з

родовими звичаями і обрядами [41, с. 8]. У VIII-IX ст. завершився перехід до сім'ї, яка складалася з чоловіка, дружини і їхніх дітей. Поступово основним осередком соціалізації дітей виступає сім'я і виховання стає переважно сімейним. Будинки молоді як такі зникають.

Тогочасна народна педагогіка визначила послідовність етапів раннього виховання дітей: період баяння (від народження до 1,5-2 років) – спілкування матері з дитиною, основний засіб – колискова пісня; період пестування (1,5-2–5 років) – з роду виділялися пестуни і пестунки, які виховували дітей, залучали їх до дитячих ігор; період набуття трудових навичок та оволодіння нормами моральної поведінки (5–10 років). Провідним засобом виховання була праця: випасання худоби, вирощування культур, збирання ягід, плодів. Завершальний етап виховання – ініціації (система випробувань на фізичну зрілість і виробничу готовність). «У східних слов'ян існував обряд ініціації, що був властивий ще їх предкам – праслав'янам. Проте, ініціації тут мали набагато гуманніший характер, ніж у інших народів. Згідно зі статтю окремо існували практичні випробування для юнаків і дівчат, котрі засвідчували про їхню готовність до праці, до життя в общині. З появою сім'ї роль цієї форми виховання поступово втрачається, вона стає привілеєм представників еліти» [27, с. 18].

Виховання дітей у східних слов'ян чітко регламентувалося соціальними механізмами передачі досвіду, у якості яких виступали народні традиції, звичаї, обряди, ритуали та виробничі, моральні й правові форми діяльності, куди діти включалися з раннього віку. Основними методами виступали художній та екзогенний. Вони передавали дітям зразки конкретної поведінки, вказували, що варто робити, а що не варто, формували у них соціально значимі якості (дисциплінованість, чесність тощо). Виховання охоплювало різні засоби впливу на дітей, де знаходила свій вияв народна педагогіка східних слов'ян: колискові пісні, загадки, прислів'я, приказки, ігри, хороводи. У них знаходили місце різні настанови, поради, правила поведінки. Ідеологічною основою виховання до прийняття християнства була язичницька релігія. Діти разом з дорослими брали

участь у народних святах, залучалися до культової діяльності, вивчали культові пісні і танці. Давня східнослов'янська язичницька культура була безписемною, знання, як правило, передавались усним шляхом.

Проблема виникнення письма у східних слов'ян дуже складна й досі остаточно ще не розв'язана. Складність її розв'язання, насамперед, зумовлюється тим, що в розпорядженні науки немає найдавніших пам'яток слов'янської писемності [5, с. 711]. Сучасні дослідники вважають найбільш імовірним, що в східних, як і в інших, слов'ян спершу виникло письмо у вигляді різного типу рисок (зарубок) та їх комбінацій, вирізуваних на дереві чи іншому матеріалі. «Очевидно, саме таке письмо мав на увазі Чорноризець Храбр, коли в складеному наприкінці IX – на початку X ст. сказанні «Про письмена» писав, що «преждѣ оубо словене не имѣхоу книгъ, но чертами и рѣзами чѣтехоу и гатаахоу, погани суще». Письмо у вигляді «черт і риз» використовували для позначення належності речей певній особі, позначення кількості речей, тварин або осіб, для гадання та інших подібних функцій. Залишки такого письма археологи знаходять на різних пам'ятках матеріальної культури» [44, с. 22].

Загалом до виникнення письма людство йшло довгими шляхами. Більшість дослідників вказують наступну послідовність появи писемності: піктографія, ідеографія, звукове або складове письмо і, нарешті, азбука. Піктографія або картинне письмо зображувало якусь подію у вигляді малюнка, пізніше стали зображати вже не події, а окремі предмети, при цьому намагалися зберегти подібність з тим, що зображували, а потім візуалізували побачене у вигляді умовних знаків і, нарешті, навчились зображувати не предмети, а передавати знаками їх назву. Так народилося звукове письмо, яке спочатку було складовим, тобто використовувало тільки приголосні звуки, а голосні позначалися додатковими знаками. Складове письмо було у вживанні в багатьох семітських народів, у тому числі і у фінікіян. Греки створили свій алфавіт на основі фінікійського письма, але значно вдосконалили його, ввівши особливі знаки для голосних звуків.

Грецьке письмо лягло в основу латинської абетки, а в IX столітті було створено слов'янське письмо шляхом використання літер грецького алфавіту.

Існує дві слов'янські азбуки: кирилиця та глаголиця. Яка з них є давнішою і яку винайшов слов'янський просвітник Кирило – ось ті питання, що багато років хвилюють славістів у всьому світі. С. Висоцький вказував: «У 862–863 роках грецькі місіонери брати Кирило і Мефодій, готуючись до просвітительської діяльності в Моравії, упорядкували протокириличне письмо, спростили форму

Літери	Назва літер	Число значення	Літери грецького алфавіту 10–12 ст.	Літери	Назва літер	Число значення	Літери грецького алфавіту 10–12 ст.
А	азъ	1	а	Х	хѣрь	600	χ
Б	букы	2	б	Ш	отъ	800	ω
В	вѣдн	3	в	Ч	ци	900	
Г	глаголи	4	г	У	уръкъ	90	
Д	доеро	5	д	Ш	ша		
Е	ксть	6	е	Щ	шта		
Ж	жнѣте	7	ж	Ъ	кръ		
З	зѣло	8	з	Ы	кры		
И	земля	9	и	Ь	кръ		
І	нже	10	і	Ю	сать		
К	и	20	к	Я	ю		
Л	како	30	л	Ѧ	(и)Ѧ		
М	людик	40	м	Ѣ	(и)Ѣ		
Н	мысанте	50	н	Ѥ	юсъ малыи		
О	нашь	70	о	Ѭ	юсъ большии		
П	онъ	80	п	Ѯ	—		
Р	покон	100	р	Ѱ	—		
С	рьци	200	с	Ѳ	кни	60	ϕ
Т	слово	300	т	Ѵ	пси	700	ψ
У	терьдо	400	у	Ѷ	онта	9	ϕ
Ф	оукъ	500	ф	Ѹ	нижца		ϕ

Рис.2. Кирилиця

грецькому, візантійському алфавітові. Вчені вважають, що кирилицю можна розглядати одночасно і як складну творчу переробку грецького алфавіту і як цілком оригінальну систему слов'янської писемності, яка в подальшому стала графічною основою сучасної української писемності. Поряд з кирилицею в слов'янській писемності відома й інша азбука – глаголиця: «На відміну від кирилиці, глаголиця має дуже складне накреслення літер у вигляді

кружечків і петелек, з'єднаних між собою, що дуже утруднює оволодіння цією системою слов'янського письма. Азбука глаголиці складається з 39 літер» [5, с. 712].

На питання про те, яка з цих двох азбук виникла раніше, в науці досі немає однозначної відповіді. Найчастіше зустрічаємо свідчення про те, що спочатку виникла глаголиця. При цьому є вчені, які вважають, що Кирило створив не кирилицю, а глаголицю, кирилиця ж була створена наприкінці IX ст. учнями Кирила і названа на його честь. Інша група дослідників вважає, що саме Кирило і був автором кирилиці, а виникла вона природнім шляхом через слов'янізацію грецького письма.

Першу спробу встановити етапи виникнення і розвитку слов'янської писемності спостерігаємо у вже згаданому трактаті Чорноризця Храбра, який вказував, що «поки слов'яни були язичниками, вони не мали книг, а для лічби та ворожінь користувалися чертами і резами (тобто зарубками та різними позначками); коли ж вони стали християнами, то крім свого письма почали користуватися латинськими і грецькими літерами, і так писали ними довгі роки без упорядкування; потім Бог послав слов'янам Кирила, який винайшов для них азбуку» [22, с.192]. Довгий час вчені

Букви	Звукове значення	Числове значення	Букви	Звукове значення	Числове значення
Ѧ	а	1	Ѧ	у	400
Ѣ	б	2	Ѣ	ф	500
Ѧ	в	3	Ѣ	х	600
Ѧ	г	4	Ѣ	о	700
Ѧ	д	5	Ѣ	шт	800
Ѧ	е	6	Ѣ	ц	900
Ѧ	ж	7	Ѣ	ч	1000
Ѧ	з	8	Ѣ	ш	
Ѧ	и	9	Ѣ	ъ	
Ѧ	і	10	Ѣ	и (-ы)	
Ѧ	і	20	Ѣ	ь	
Ѧ	і	30	Ѣ	ѣ, я	
Ѧ	н	40	Ѣ	ю	
Ѧ	л	50	Ѣ	е	
Ѧ	м	60	Ѣ	о носове	
Ѧ	н	70	Ѣ	о носове	
Ѧ	о	80	Ѣ	е носове	
Ѧ	п	90	Ѣ	о носове	
Ѧ	р	100	Ѣ	о носове	
Ѧ	с	200	Ѣ	т, ф	
Ѧ	т	300	Ѣ	і лабіаліз.	

гадали, що це була кирилиця, але зараз

Рис.3. Глаголиця

більшість дослідників вважають, що Кирило винайшов глаголицю. «Стосовно походження кирилиці, то вона виникла поступово з протокириличної писемності, до якої у ході користування слов'янами додавалися все нові й нові слов'янські літери, необхідні для покращання передавання особливостей фонетики слов'янської мови. У тих місцях, де слов'яни проживали поруч з греками-візантійцями (Болгарія, Крим), вони згодом почали для свого письма вживати грецькі літери, як про це писав Чорноризець Храбр. Поступово до

грецького алфавіту почали додавати слов'янські літери, що свідчить про еволюційний характер розвитку кирилиці, її формування відбувалося на всіх слов'янських територіях, у тому числі й на східнослов'янських. На користь цього погляду висувуються нові аргументи, зокрема, у зв'язку з віднайденням у Київському Софіївському соборі видряпані якоюсь гострим предметом на фресковій штукатурці XI ст. азбуки, що складається з 27 літер, з яких 23 повністю відповідають грецькому алфавітові, а чотири – б, ж, ш, щ – нові, слов'янські»[5, с. 715]. На підставі складу софіївської азбуки можна зробити висновок, що вона являє собою один з варіантів грецько-слов'янського письма.

Тривалий час виникнення писемності у східних слов'ян пов'язувався з церковною реформою князя Володимира в 988 р. Але писемність на Русі з'явилася значно раніше, чому є переконливі докази, її поява була пов'язана з культурним розвитком східних слов'ян та утворенням в середині IX ст. могутньої держави зі столицею в Києві, під владою якого об'єдналися навколишні племена: поляни, древляни, сіверяни та ін.

Виникненню писемності у слов'ян сприяла низка чинників. Як правило, дослідники вказують на два основних – створення держави та проникнення християнства до його офіційного запровадження. У першому випадку писемність була необхідною для державних потреб – укладення різноманітних договорів, грамот, ведення діловодства. Найважливішим джерелом писемності язичницьких часів є договори Русі з греками 911, 944, 970 рр., Олега, Ігоря та Святослава. Цікаво, що в договорах передбачалася стаття, згідно з якою руські купці повинні приїжджати у Візантію не з печатками, а грамотами – отже, в Києві мала утримуватися канцелярія «грамотіїв». Другий чинник відіграв важливу роль у поширенні писемності для релігійних потреб, адже основою християнства була писемна книга. Політичні та економічні відносини Русі-України та Візантії також сприяли поширенню християнства. Київські купці під час торгівлі знайомилися з грошовим обігом, початками арифметичних знань, мірами ваги тощо. В ті часи набула розповсюдження іонійська

цифрова система, основою якої були літери грецького алфавіту, що з позначками, які називалися титлами, мали цифрове значення. Можливо, дехто з купців знав і звукове значення літер. Це могло бути доброю основою для письма. Зокрема, історики звертають увагу на свідчення про існування писемності в східнослов'янських землях в документах X ст., в яких «йдеться про те, що посли та купці, які прямували до Візантії, повинні були вже мати не золоті та срібні печатки, як раніше, а писані грамоти від київського князя» [5, с. 716].

Таким чином, становлення освіти у давніх слов'ян тісно пов'язане з традиціями виховання, які формувалися з найдавніших часів і базувалися на практичних засадах народної педагогіки. Велику роль у розвитку освітянських засад відіграло поширення писемності і створення власної слов'янської абетки.

Самостійна робота з історичним джерелом

Чорноризець Храбр. О ПИСЬМЕНАХ

(цитуються за: Флоря Б. Н. Сказания о начале славянской письменности. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. С.197-201)

I. Ведь прежде славяне, когда были язычниками, не имели письмен, но [читали] и гадали с помощью черт и резов.

II. Когда же крестились, то пытались записывать славянскую речь римскими и греческими письменами, без порядка. Но как можно хорошо написать греческими буквами: “Бог” или “живот”, или «**сѣло**», или “црькы” или “чаание”, или “широта”, или «**ѡдѣ**» или «**ѡд**», или “юность”, или «**ѡзык**» и иные подобные этим (слова)? И так было многие годы.

III. Потом же Бог человеколюбец, который правит всем и не оставляет и человеческого рода без знания, но всех приводит к познанию и спасению, помиловал род славянский и послал им святого Константина Философа, названного (в пострижении) Кириллом, мужа праведного и истинного. И создал (он) для них тридцать письмен и восемь, одни по образцу греческих письмен, другие же в соответствии со славянской речью. С первой (буквы) начал, как в греческой (азбуке): они ведь (начинают) с “альфы”, а он с “аз”. И так обе начинаются с “аз”. И как те создали (азбуку), подражая еврейским письмам, так и он греческим. У евреев же первая буква “алеф”, что значит “учение”. И когда приводят ребенка (для обучения), говорят [ему]: учись, а это - “алеф”. И греки, подражая этому, сказали “альфа”. И так был приспособлен оборот еврейской речи к греческому языку, так что ребенку вместо “учения” говорят “ищи”. “Ищи” ведь говорится по-гречески “Альфа”. И это, следуя за ними, святой Кирилл создал первую букву “аз”. Но потому что “аз” было первой буквой данной от Бога роду славянскому, чтобы открыть для знания учащихся буквы уста, возглашается она широко раздвигая губы, а другие буквы возглашаются и произносятся с малым раздвиганием губ.

IV. Это же - письма славянские, и так их надлежит писать и выговаривать: а, б, в даже и до **Ѧ**. Из них же 24 подобны греческим письмам, а это - а, в, г, д, е, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, оу, ф, х, **ѡ**, и, **Пѣ**, хлъ,

Рис.4. Сторінка з твору "Про письма"

тъ, а 14 (соответствуют) славянской речи и это - б, ж, с, л, ц, ч, ш, ъ, шь, мь, ѿ, ѡ, ю, ѡ.

V. Другие же говорят: “Зачем создал тридцать восемь письмен, можно и меньшим (числом письмен) писать, как греки двадцатью четырьмя (буквами) пишут”. А не знают (точно), сколькими (знаками) пишут греки. Есть ведь у них двадцать четыре буквы, но письмо их не полно с этими буквами и добавили 11 [двогласных] и цифры три - “шесть”, “девяносто” и “девятьсот” и собирается их всех 30 и восемь. Подобно тому и по тому образцу создал святой Кирилл 30 письмен и восемь.

VI. Другие же говорят: зачем нужны славянские письмена? Ведь не создал их ни Бог, ни апостолы, и не существуют они искони, как еврейские и римские и греческие, что существуют изначально и угодны Богу. А другие судят, что письмена сотворил (сам) Бог. И сами не знают, что говорят, окаянные, будто бы Бог повелел, чтобы [книги] были лишь на трех языках, как написано в Евангелии: “и была написана надпись по-еврейски, по-римски и по-гречески”, а по-славянски там не было (написано), а потому и славянские письмена не от Бога. Что поведаем или что скажем таким безумцам? Все же скажем от святого Писания, как научились, что все по порядку исходит от Бога, а не единожды. Вначале не создал Бог ни еврейского языка, ни римского, ни греческого, но сирийский, на котором говорил и Адам, (а потом) от Адама до потопа и от потопа (до того времени), когда Бог разделил языки при строительстве башни (Вавилонской), как написано (в Писании). И когда были разделены языки, то как разделены были языки, так же разделены были между разными народами нравы и обычаи, уставы и законы и знания: египтянам (досталось) землемерие, а персам, халдеям и ассирийцам - звездочетство, волхвование, врачевание, чары и все знание человеческое, евреям же -

святые книги, в которых написано, как Бог сотворил небо и землю, и все, что на ней, и человека, и все по порядку, как написано (в Писании), а грекам - грамматика, риторика, философия.

VII. Но перед этим не было у греков (особых) письмен [для своего языка], но записывали свою речь финикийскими письменами. И так было много лет. Потом же пришел Паламед и, начиная с “альфы” и “беты”, нашел для греков лишь шестнадцать букв, затем прибавил к ним еще три буквы. И так в течение многих лет писали девятнадцатью буквами. И потом Симонид нашел и добавил две буквы, а Эпихарм толкователь нашел (еще) три буквы, и собралось их 24. Через много лет Дионисий Грамматик нашел шесть дwoегласных, а потом другой - пять, а иной (еще) три цры. И так многие за много лет едва собрали 30 и 8 письмен. Потом же, когда прошли многие годы, по Божьему повелению нашлось 70 мужей, которые перевели (Писание) с еврейского языка на греческий. А для славян один святой Константин, (в пострижении) названный Кириллом, и письмена создал, и книги перевел за немногие годы: а они - многие и за много лет: семь их создало письмена, а семьдесят - перевод. И потому (еще) славянские письмена более святы и [более достойны почитания], ибо создал их святой муж, а греческие - язычники эллины.

VIII. Если же кто скажет, что дело его несовершенно, ибо и теперь (его) еще доделывают, то на эти речи такой ответ: так и греческие (работы) много раз доделывали Аквила и Симмах и потом иные многие. Ибо легче после доделывать, чем сначала создать.

IX. Ведь если спросишь книжников греческих, говоря: кто создал вам письмена или книги перевел и в какое время, то мало кто среди них (это) знает. Если же спросишь славянских книжников, кто вам письмена создал или книги перевел, то все знают и, отвечая, говорят: святой Константин Философ, названный Кириллом, он и письмена создал, и книги перевел, и

Мефодий, брат его. Ведь еще живы те, кто их видели. И если спросишь, в какое время, то знают и скажут, что во времена Михаила, цесаря греческого, и Бориса, князя болгарского, и Ростислава, князя моравского, и Коцела, князя блатенского, в лето же от создания мира 63[6]3.

Х. Есть же и другие ответы, как скажем в ином месте, а ныне нет времени. Такое знание, братья, дал Бог славянам, а Ему слава и честь и власть ныне и присно и во веки веков. Аминь.

Запитання і завдання

1. До якого періоду відносяться витoki освітянських традицій?
2. Які характерні риси можна виділити у розвитку освіти та виховання населення античних міст в Північному Причорномор'ї?
3. Розкрийте провідні тенденції у вихованні східних слов'ян.
4. Назвіть відомі Вам концепції походження слов'янської писемності.
5. Охарактеризуйте діяльність братів Кирила та Мефодія.
6. Які історичні джерела підтверджують поширення писемності у слов'ян до прийняття християнства?
7. Про що ми дізнаємося, прочитавши твір Чорноризця Храбра?

Розкрийте зміст понять

Східні слов'яни, будинки молоді, ініціація, народна педагогіка, «черти і рези», піктографія, глаголиця, кирилиця.

Список рекомендованої літератури

Основна

Історія української культури: курс лекцій / під загальною редакцією С. О. Костилюєвої. К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2010. 334 с.

Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах : навч. посіб. Кн. II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 1032 с.

Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посібник /Лузан П. Г., Васюк О. В. 2-ге вид., доп. і перероб. К.:ДАКККіМ,2010. 296с.

Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. К. : «Знання», КОО, 2003. 450 с.

Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. К. : Вікар, 2003. 335 с.

Русяєва А. С. Мова, писемність, освіта. Наукові знання // Історія української культури: У 5 тт. Т.1: Історія культури давнього населення України, розділ 9: Культура населення античних держав Північного Причорномор'я. К.: Наукова думка, 2001. С. 438-459.

Додаткова

Висоцький С. О. Писемність. Освіта // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 1. Історія культури давнього населення України, розділ 9: Київська Русь / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2000. С.711-725.

Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки : навч.-метод. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.

Енциклопедія Трипільської цивілізації / гол.ред. Відейко М. Ю. К.: Укрполіграф, 2004. 703 с.

Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні / Укладачі Дзюба О., Павленко Г. К.,1998.167 с.

Ольговський С. Я. Давньогрецькі міста-колонії Північного Причорномор'я: навч. посібник. К.: КНУКіМ, 2007. 149 с.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – XXст.). Нариси. К.,1991.С.9-11.

Тема 2. ОСВІТА В РУСІ-УКРАЇНІ. РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗНАНЬ

Язичницькі та християнські школи. Київська школа «книжного вчення» X–XI ст. Монастирські школи. Школи грамоти. Зміст освіти. Перші навчальні посібники. Різновиди педагогічної літератури. Початок наукових знань.

Персоналії: Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Анна (Янка) Всеволодівна, Феодосій Печерський, Володимир Мономах, Нестор, Алімпій, Аганім.

Відомо, що за княжої доби існувала певна система освіти. Існування писемності в Русі-Україні в язичницький період, очевидно, підтримувалось як індивідуальним, так і груповим навчанням грамоти. Групове навчання було зародковою формою шкіл, які з'являються з винайденням буквено-звукової системи письма. До прийняття християнства перші школи були двох типів: язичницькі школи, які задовольняли потреби язичницької верхівки, та християнські школи. Історичне значення перших шкіл полягає в тому, що вони створювали умови для переходу до нового етапу східнослов'янського шкільництва.

В усіх дослідженнях та підручниках відзначено, що перше офіційне свідчення про появу шкіл на Русі пов'язане з хрещенням Русі – зокрема, у «Повісті минулих літ» вказується, що князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжного вчення». Цей факт ліг в основу теорії про універсальність візантійського впливу на розвиток слов'янської культури, на виникнення писемності і школи. Прихильники цієї теорії твердять, що слов'яни запозичили школу від християнської Візантії. Однак, в попередній темі ми вже з'ясували, що виникнення і поширення писемності у східних слов'ян відбулося задовго до офіційного запровадження християнства як державної релігії, а існування

виховних закладів спиралося на засади народної педагогіки. Християнство ж певною мірою модернізувало існуючі освітянські традиції та принесло слов'янам традицію шкільної освіти, якої на Русі не було. У «Повісті минулих літ» читаємо: «І, пославши [мужів своїх], став він у знатних людей дітей забирати і віддавати їх на учення книжне. А матері ж дітей своїх оплакували, бо іще не укріпилися були вони вірою і, як померлого, вони оплакували» [26, с. 66].

Сутність поняття «книжне вчення» розкрив Б. Греков, підкресливши, що це не просто навчання грамоті, а школи, де викладалися науки. В основу змісту освіти було покладено сім вільних мистецтв (наук): граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію і музику. Ймовірно, такі школи могли діяти при княжому палаці або при новозбудованій церкві Богородиці, відомій під назвою Десятинної. На зміст і обсяг знань, які давала школа Володимира, вказується і в «Хроніці» польського історика XV ст. Я. Длугоша – зокрема, теза про викладання «вільних мистецтв» дає підстави говорити про те, що школи «книжного вчення» були школами підвищеного типу [41, с. 13].

Школа була державним навчальним закладом й утримувалася за рахунок князівської казни. Процес навчання був дещо складніший, ніж у школах грамоти. Тут учні опановували 44–45-буквений алфавіт, грецьку мову та курс середньовічних наук: філософію, граматику, риторику, історію, спів, богослов'я. У XI ст. вивчалися твори зі всесвітньої історії, переклади уривків з робіт Аристотеля, Платона, Сократа, Епікура, Плутарха, Софокла, Геродота та багатьох інших вчених античного світу, твори яких входили до збірок «Пчела», «Златоуст», «Златоструй» та інших. Учні набували знань з природознавства, географії, медицини, дізнавалися про властивості різних речовин і матеріалів та їх застосування у виробничій діяльності, перекладали книги та переписували їх [27, с.22-23].

За часів Ярослава Мудрого у стінах Софії Київської було засновано велику бібліотеку, майстерню-скрипторій, де перекладали та переписували книжки. Свідченням існування освітнього центру

при Софіївському соборі є напис на стіні: “Піщан писал в дяки ходи виученикомъ”, датований XII ст. [41, с.14] У двірцевій школі Ярослава Мудрого вивчали граматику, арифметику, риторику, піїтику, географію, юриспруденцію, богослов’я, іноземні мови, філософію та інші предмети. В якості підручників використовували рукописні твори – як оригінальні, так і перекладні. Наприклад, вітчизняну історію та географію вивчали на основі «Повісті минулих літ», юриспруденцію – за «Правдою Руською». При вивченні всесвітньої історії використовували хроніки Георгія Амартола, Іоанна Молали, Зонара та інших. Навчальним посібником з граматики була «Книга Осмичастна» про частини мови. Критерієм вивчення грецької мови була кількість завчених слів. К. Смолятич (XII ст.) писав, що київський учитель Григорій знав на кожну букву від 100 до 400 слів [28, с.36].

Таким чином, можемо стверджувати, що вже у XI ст. рівень освіти в Русі прирівнювався до європейських стандартів, а протягом XI-XIII ст. школи підвищеного типу виникли не тільки у Києві та Новгороді, але і в інших містах – Переяславі, Суздалі, Чернігові, Полоцьку.

Освіту, вищу за елементарну, могли здобувати не тільки чоловіки, а й жінки. Відомою стала перша в Європі жіноча школа, відкрита онукою Ярослава Мудрого Анною (Янкою) Всеволодівною 1086 р. при Андріївському монастирі у Києві. Подібна жіноча школа також відкрилася в Полоцькому монастирі: «Дочка чернігівського князя Феодулія, відома в християнському світі як Єфросинія Суздальська, очоливши 1227 р. Ризоположенський монастир, відкрила в ньому жіночу школу, де сама здійснювала педагогічну діяльність протягом 23 років» [27, с.25].

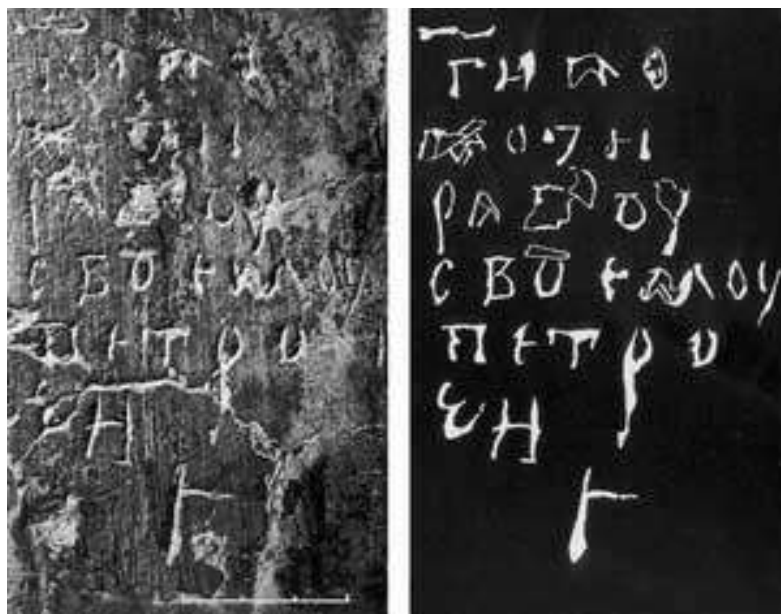
Монастирські школи запроваджувались з XI ст. при монастирях та поділялися на зовнішні та внутрішні. У перших навчалися миряни, а у других – майбутні ченці, священнослужителі. Перший такий навчальний заклад заснував ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій Печерський. У 1068 р. він наказав перекласти з грецької мови Студитський Статут, який був складений візантійським

богословом Федором Студитом у 798 р., і запроваджений для ченців Печерського монастиря. За цим Статутом від ченців вимагалася обов'язкова грамотність, у зв'язку з чим передбачалася організація навчання «христової братії», щоденне читання книг, відкриття бібліотеки [27, с.24]. До кінця XI – початку XII ст. майже всі монастирі Русі прийняли Студитський Статут. Отже, всі вони зобов'язані були відкрити школи.

Спочатку існували тільки закриті монастирські школи, їх відвідували новоприйняті монахи. Такі школи функціонували лише в період навчання останніх. Навчання носило індивідуальний характер. Головне завдання монастирських шкіл полягало в суворому аскетичному вихованні, зміст якого зводився до формування в ченців покорі, терпіння, відмови від радощів земного життя. З XII ст. за ініціативою князя Ярослава Осмомисла в Галицько-Волинському князівстві запроваджуються перші відкриті монастирські школи для населення. За підрахунками сучасних вчених, в період XI-XIII ст. в межах Русі-України монастирські школи існували у Києві, у Чернігові, Володимирі, Галичі, Переяславі [41, с.15].

Монастирські школи для свого часу давали досить глибокі знання. Наприклад, в школі Києво-Печерського монастиря, яка вважалася закладом підвищеного типу, у богословському аспекті вивчалися елементи діалектики і логіки, що входили до курсу теології і були пов'язані з тлумаченням священного письма. Основним посібником була праця Іоанна Дамаскіна «Джерела знань», користувались «Ізборником» 1073 р., у якому вміщено невеликі перекладні трактати наукового змісту. Досить поширеною була «Пчела» з філософськими афоризмами від часів Сократа до Демокріта. Учні вивчали уривки з творів Арістотеля, Платона, Епікура, Плутарха, Софокла, Геродота та інших античних авторів. Учення про будову Всесвіту освоювали за «Християнською топографією» Козьми Індикоплова. Тільки до 1240 р. зі стін Києво-Печерського монастиря вийшло 82 єпископи, для них відкривали єпископські школи [28, с.39]. При цьому деякі дослідники вважають, що в цілому зміст освіти у школі Києво-Печерського монастиря мав

суперечливий характер: «З одного боку, проповідь християнських догматів перешкоджала появі раціоналістичних ідей; з іншого боку, в монастирі було створено умови для розвитку творчості таких видатних діячів давньоруської культури,

як: історик Нестор, художник Алімпій, лікар Агапій. У монастирі концентрувалися твори прикладного мистецтва, працювала лікарня» [27, с.24].

Рис.5. Графіті на стінах Софійського собору

Починаючи з кінця XI – початку XII ст. у пам’ятках давньоруської писемності з’являється поняття «навчання грамоти», під яким розуміли навчання дітей читання, письма, лічби й хорового співу. Школи грамоти існували переважно в містах, тут вчилися діти бояр, посадників, купців, лихварів, заможних ремісників. Утримувались такі школи на кошти батьків, тому для бідного населення були недоступні. Під час занять учитель працював з кожним учнем окремо або з невеликою групою учнів (8–10 чол.). Західноєвропейські хроніки свідчать про таку саму кількість дітей у школах грамоти Відня, Парижа та інших міст [41, с.15].

Починалося навчання в школах грамоти з вивчення буквиці (так називали азбуку), практикувалася метода хорового повторення букв за вчителем. Для послідовного запам’ятовування діти користувалися «дерев’яною азбукою» – невеличкою дощечкою, на якій з одного боку вирізали букви, а з іншого – покривали воском. Як дидактичний матеріал використовували розрізні азбуки – черепки з окремими буквами, з яких утворювали склади. Цей спосіб був запозичений з грецьких міст-колоній. Далі діти переходили до вивчення складів і читання акровіршів – невеликих молитов, перші рядки яких

починалися з чергових букв азбуки. Навчальними книгами були Псалтир і Часослов. Уся методика полягала у зазубрюванні текстів, але вже тоді вчителі практикували коментування незрозумілих термінів та понять. В якості наочних матеріалів використовували ікони, звичай приносити ікони в школи був заборонений лише в кінці XVI ст. [41, с.16].

Навчання письма здійснювалося в два етапи. Спочатку діти писали букви металевими або кістяними стрижнями – писалами – на вощених дощечках, які називалися цери. Після опанування техніки письма на м'якому воску переходили до вправ на бересті – на території України письмо на бересті виявлено у 10 давньоруських містах [28, с.40]. Навчання арифметики починалося з вивчення нумерації – числових символів букв грецького походження. Над буквами-цифрами ставили риску – титло, слов'янські букви для нумерації не застосовувалися.

Елементарна освіта в XIII-XIV ст. представлена школою-дяківкою, що знаходилась за місцем проживання учителя. Навчання починалося з 7 років. Не було чітко встановленого терміну навчання і початку року. Питання оплати за навчання вирішувалось на основі приватної угоди вчителя з батьками. Обсяг знань, як правило, обмежувався умінням читати релігійні книги. Деколи за додаткову плату учня вчили писати і рахувати. На виховання молоді великий вплив мала народно-педагогічна мудрість, відбита у фольклорі: легенди, перекази, прислів'я, бувальщини, казки, пісні.

Педагогічна думка Русі-України прослідковується у творах давньоруської літератури. Найдавніші пам'ятки, де піднімаються питання виховання і освіти, датуються XI ст. Серед них є твори перекладні і оригінальні (вітчизняного походження): збірки «Пчела», «Златоуст», «Златоструй», «Ізборник» Святослава 1073 р., «Ізборник» Святослава 1076 р., «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Повість минулих літ» Нестора, «Повчання дітям» Володимира Мономаха тощо.

Одним із перших слов'янських енциклопедичних збірників був «Ізборник Святослава». Перекладений з грецької на

Рис.6. Сторінка з "Ізборника Святослава" 1073 р.

церковнослов'янську мову рукопис, як вважає більшість дослідників, укладено на замовлення Святослава Ярославича (сина Ярослава Мудрого), який став великим князем київським у 1073 році. «Ізборник» – друга за давністю (після Остромирового Євангелія) точно датована книга. «Це великий рукопис, написаний на пергаменті двома переписувачами, один з яких диякон Іоанн, найвірогідніше, в Києві. До збірника входять статті, в яких тлумачаться незрозумілі місця з Біблії і

творів отців церкви, а також статті з філософії, астрономії, фізики,

математики, ботаніки, зоології, медицини, географії, історії, етики, поезики тощо. Це виписки з творів авторитетних візантійських церковних діячів та письменників IV-IX ст.: Василя Великого, Юстина Філософа, Іоанна Златоуста, Григорія Нісського, Максима Сповідника. Крім того, тут містяться уривки перекладів і тлумачень багатьох аристотелівських категорій, трактат з поезики візантійського ритора VI-VII ст. Георгія Хировоска «О образах», один з найдавніших на Русі Індексів заборонених книг» [25]. У 1076 р. укладено другий «Ізборник» Святослава», який включав 44 статті виховного і повчального характеру. Повчання дано у різних формах: у вигляді притч, невеликих життєвих оповідань тощо. Автором-упорядником «Ізборника» 1076 р. вважається монах Іоанн, який вибирав статті з рукописів у Київській великокняжій бібліотеці. До «Ізборника» Іоанн написав передмову, яку історики розглядають як окремий твір – «Слово деякого калугера (монаха) про читання книг» [44, с.35].

«Пчела» – складений у Візантії і перекладений на Русі в кінці XI ст. збірник цитат із святого письма, афоризмів і висловлювань отців церкви, античних філософів Демокрита, Сократа, Платона,

Аристотеля, Плутарха та інших філософів, поетів, істориків, політичних діячів тощо. Збірник вміщував 71 розділ, кожний з яких присвячувався різним темам. «Пчела» мала на меті настановити читача «як жити християнинові». Серед інших тут є думки і щодо виховання й навчання. Важливе місце в давньоруській літературі належало так званим «Шестидневам», які були головними натурфілософськими творами того часу, їх було кілька [44, с.35].

Значним внеском у розвиток педагогічної думки Русі-України є «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1053-1125 рр.), яке увійшло до Лаврентіївського літопису в 1096 р. разом з листом до Олега Святославича. Твір написаний за аналогією до «Повчання дітям» Ксенофонта. Це перший у середньовічній Європі педагогічний твір, написаний світською особою. Літературна форма «Повчання» – звернення батька до дітей – характерна для середньовічної літератури і була поширена на Русі. Твір Володимира Мономаха – це політична і моральна настанова не тільки своїм дітям, а взагалі всім, хто захоче його послухати [26].

Освітнянським та науковим центром Русі був Київ. Дослідники вказують, що «в XI-XII ст. тут існувало три осередки київської писемної школи: Софійський собор – Руська митрополія, Печерський та Видубицький монастирі. В них переписувалися та перекладалися книги з іноземних мов, з'явилися перші оригінальні твори, киеворуське літописання, склалася його форма та ідейне спрямування. З Києва богослужбові книги, житія святих, твори для повчального читання, церковно-публіцистична та історична література поширювалися по різних містах та землях Русі» [5, с.720].

Довгий час в літературі побутовала

Рис.7. Сторінка з "Повісті минулих літ"

думка, що середньовіччя становило собою провалля в розвитку позитивних знань; що природнича наука протягом тієї доби під тиском релігійної догматики занепала і не спромоглася створити щось варте уваги. Основні здобутки античної філософії забулися, а єдиним шляхом пізнання стало тлумачення та коментування церковної літератури (Біблія, твори отців церкви, агіографія тощо). Однак, це не відповідає істині. Русь мала досить розвинену і глибоко розроблену натурфілософію, а уявлення про реальний світ спиралося на науковий (переважно емпіричний) матеріалістичний ґрунт, а основним джерелом знань про навколишній світ була життєва філософія суспільства [4, с.809].

Добре розвинутою в Русі була медицина. Необхідність боротьби з хворобами і травматизмом викликало зародження лікувальної медицини, хірургії, анатомії, фізіології. Лікар (знахар) був досить популярним в Стародавній Русі. «Льчці» (від «лікувати») існували в усіх більш-менш значних містах і мали тут фахову практику. Деяких ми знаємо завдяки свідченню писемних джерел. Свої «льчці» були й у князів Володимира Мономаха, Юрія Довгорукого та ін. Власних медиків, напевно, мали і представники замоленої суспільної верхівки міського населення. Однак, переважна більшість «льчців» обслуговували широкий людський загаль, незалежно від їхнього соціального стану. Серед них знаємо, наприклад, лікаря-вірменина (його ім'я, на жаль, не згадується в джерелах), що діяв у першій половині XII ст. Монастирі також мали серед ченців медиків. Серед них назовемо лаврського ченця Даміана та найвидатнішого медика домонгольської Русі Агапіта, що жив наприкінці XI– в першій половині XII ст., який прийняв постриг у Печерському монастирі і діяв там до кінця життя, здобувши неабияку славу і популярність в народі [4, с.812].

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що освіта і наука в Русі-Україні була адекватною загальному стану позитивних знань європейського, а почасти й східного середньовіччя. Майже всі розділи тогочасної освіти переживали піднесення; їхній рівень не

відрізнявся від рівня візантійської чи європейської культури, що відбивали найбільш прогресивні тенденції епохи.

Самостійна робота з історичним джерелом

СЛОВО ЯКОГОСЬ КАЛУГЕРА ПРО ЧИТАННЯ КНИГ (ІЗБОРНИК СВЯТОСЛАВА 1076 РОКУ)

(цит. за: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К.: Дніпро, 2001. Т. 1. / Упор., передм., приміт. В. Шевчука.

URL: <http://izbornyk.org.ua/oldukr2/oldukr58.htm>)

Добре, братове, читати книжки, особливо всякому християнину. Сказав блаженний: ті, що збагнуть усім серцем відомості Його, знайдуть Його; то читаючи, зглибляйте відомості Його. Коли читаєш книги, не квапся швидко дочитати до другого розділу, але зрозумій, що висловлюють речення і слова, хоч би тричі вертаючи до одної глави. Сказано-бо: в серці своїм сховав я твої слова, що не согрішив супроти тебе. Не сказано: тільки «устами вирік», але і «в серці сховав», щоб не согрішив проти тебе». Бо хто зрозуміє правду написання, той кермується нею. Скажу тобі: узда коневі керма і поздержка, а праведникові читання книг. Не збудується корабель без гвоздів, але і праведник без читання книжок. Як невольника душа біжить до своїх родичів, так праведник до читання книжок. Прикраса воїну оружжє, а кораблю вітрила, так само праведнику читання книжок. Сказано: відкрий мої очі, щоб я зрозумів чудеса твого закону; очі, то значить: розмисел сердечний. Не закрій мені заповідей твоїх; то значить: не від очей закрій, але від розуму і серця. От тим-то і поганьблено таких, що не вчаться, словами: прокляті ті, що ухиляються від заповідей твоїх. От тим-то і сам похвалися, мовлячи: «Які солодкі слова твої, солодші меду для уст моїх, і закон уст твоїх

дорожчий від тисячів золота і срібла». І заспівай, мовлячи: «Порадуюся словам твоїм, бо знайшов я у них користь многу». Користю названо слово Боже, мовлячи: «Знайшов я, недостойний, такий дар, щоб поучався слів твоїх день і ніч».

«Отсе, брати, зрозуміймо і послухаймо розумовими ушима, зрозуміймо силу і поучення святих книг. Послухайте життя св. Василія і св. Іоанна Златоустого і св. Кирила Філософа та інших многих святих, і як ті життя попереду оповідають про них мовлячи: від молоду прикладалися до святих книг і тому подвигнулися на добрі діла. Гляди, в чім початок добрих діл — поучення святих книг. І сими, братове, подвигнімся на шлях життя, на діла їх; і навчаймося ненастанно книжних словес, творячи волю їх, як вони велять, щоб і ми стали гідні вічного життя на віки. Амінь».

ПОВЧАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

[за Лаврентіївським списком]

(цит. за: Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Махновця; відп. ред.

О. В. Мишанич. Київ, 1989. 591 с.

URL <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>)

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом благословенним, славним, батьком возлюбленим і матір'ю своєю з Мономахів — названий при хрещенні Василем, руським іменем Володимир [у благочесті наставлений, дітям моїм у доброчесності домогтись успіхів бажаючи, се пишу поучення вам, улюблені,] і ради людей християнських, яких стільки убереіг з милості своєї і батьківської молитви від всіляких бід! Сидячи на санях, подумав я в душі своїй і похвалив Бога, що до сих днів мене допровадив.

Хай діти мої, чи інший хто, слухаючи сю грамотицю, не посміються, а кому із дітей моїх вона буде люба – хай прийме її в серце своє і, не лінуючись, почне, як і я, трудитися.

Перш за все, бога ради і душі своєї, майте страх божий в серці своєму і милостиню подавайте щедрю,– бо то початок всякого добра. Якщо ж комусь не люба грамотиця ся, хай не насміхається, а так про неї скаже: на далекій путі та на санях сидячи, небилиць наговорив.

Навчися, праведний чоловіче, поступати благочестиво, навчися, за євангельським словом, «очима управлять, язик стримувать, ум упокорювать, тіло поневолювать, гнів погублять, помисли чисті мати, спонукаючись на добрі діла ради Господа; позбавлений – не мсти, зненавиджений – люби, гнаний – терпи, підданий хулі – моли, умертви гріх».

«Заступайтесь за обиженого, давайте розраду сироті, оправдайте вдовицю. Приходьте, щоб об'єднатися,– говорить Господь.– Якщо гріхи ваші будуть як багряниця, обілю я їх, як сніг» і таке інше.

«Засіяє весна посту і квіт покаяння; очистимо себе, браття, від всілякої крові, тілесної і душевної. Звертаючись до світодавця, говоримо: «Слава тобі, чоловіколюбче!»

Справді, діти мої, зрозумійте, який до тебе чоловіколюбивий Бог милостивий і премилостивий. Ми, люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло зробить, то хочемо зтерти його і кров його пролити негайно; а Господь наш, володіючи і життям і смертю, безмірні гріхи наші терпить і аж до кінця життя нашого. Як люблячий батько б'є дитя своє і знову пригортає до себе, так і Господь наш показав нам, як ворогів перемагать, як трьома добрими ділами позбуватися від них і перемагати їх: покаанням, сльозами і милостинею. І це вам, діти мої, не тяжка заповідь Божа, як тими ділами трьома позбутися гріхів своїх і царства [небесного] не

лишитися. І, Бога ради, не лінуйтеся, умоляю вас, не забувайте тих трьох діл: не тяжкі вони, ні усамітнення, ні чернецтво, ні голод, що інші добродійні терплять, адже й малими ділами [можна] заслужить милість Божу.

Якщо вам Бог пом'якшить серце, і сльози свої зроните за гріхи свої, кажучи: «Як блудницю, і розбійника, і митаря помилював ти, так і нас, грішних, помилуй!» І в церкві це робіть і [спать] лягаючи. Не грішіть ані єдину ніч, а якщо можете, поклоніться до землі, а коли вам нездужатиметься, то тричі. А того не забувайте, не лініться, бо тим нічним поклоном і молитвою чоловік перемагає диявола, і що вдень согрішить, то тим чоловік [вночі] спасається [від гріха]. А якщо і на кокі їдучи не будете ні з ким справ мати, і коли інших молитов не вмієте промовлять, то «Господи помилуй» повторяйте безперестанку про себе: бо та молитва найліпша,— аніж розмишлять, їздячи, про нісенітницю.

А найголовніше – убогих не забувайте, а скільки можете по змозі годуйте і подайте [милостиню] сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина. Слово мовлячи, і про погане, і про добре, не клянїться Богом і не хрестіться, бо в тому нема тобі ніякої потреби. Якщо ж ви будете клятву давати братам чи будь-кому, то перевірте серце своє і, на чому можете устоять, у тому і клянїться, а, поклявшись, дотримуйтеся, аби, порушивши [клятву], не погубили душі своєї. Єпископи, і попи, і ігумени з любов'ю приймайте від них благословення, і не стороніться їх, і, в міру сил своїх, любіть і печіться про них, щоб прийняти їхню молитву від Бога. А понад усе – гордині не майте ні в серці, ні в розумі, але скажемо: «Смертні ми, сьогодні живі, а завтра – в гріб; це все, що ти нам дав, не наше, а твоє, доручене нам тобою

на мало днів. І в землі не ховайте [скарбів], то нам великий гріх. Старих шануй, як отця, а молодих – як братів. У домі своєму не лінуйтеся, а все помічайте. Не покладайтесь на тівуна, ні на отрока, щоб не насміхалися гості ваші ні з дому вашого, ні з обіду вашого. На війну вийшовши, не лінуйтеся, не покладайтесь на воєвод; ні питву, ні їді не попускайте, ні спанню; і сторожів самі споряжайте, і вночі, розставивши скрізь [сторожу], біля воїв самі лягайте, а рано вставайте; а оружжя не спішіть із себе знімати, не роздивившись, бо з–за лінощів раптово чоловік гине. Лжі остерігайтеся, і п'янства, і блуду, бо в них гине душа і тіло. Куди б ви не йшли і якими шляхами по своїх землях, не давайте отрокам чинити пакості, ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в житлах, щоб не почали вас проклинать. Куди не підете і де не станете, напійте і нагодуйте страждущого. А найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол. Якщо не можете [пошанувати його] дарами, то їжею і питвом: бо вони мимоходом прославлять чоловіка по всіх краях або добрим, або злим. Хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми смертні. І чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши. Жінку свою любіть, але не давайте їм над собою влади. Це ж і кінець всьому: страх Божий майте над усе.

Якщо почнете забувати це, то частіше перечитуйте: і мені не буде соромно, і вам буде добре.

Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтеся, як батько мій, дома сидячи, вивчив п'ять мов, у тому честь мав від інших країн. Ліньбо – мати всьому: що уміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчається. Добро діючи, не лінуйтеся ні на що добре, найперше – до церкви: хай не застане вас сонце в постелі. Так і отець мій блаженний робив, і всі знатні мужі славетні. На заутрені воздати Богові хвалу і потім, коли сонце сходить і побачивши сонце, належить

прославити Бога із радістю і сказати: «Просвіти очі мої, Христе Боже, що дав ти мені світ свій красний!» І ще: «Господи, додай мені літо до літа, щоб у подальшому, в гріхах своїх покаючись, оправдав життя своє». Так я похваляю Бога, сідаючи думать з дружиною, чи людям суд творити, чи на лови їдучи, чи дань збираючи, чи спать лягаючи: спання Богом визначено на полудне. По цьому визначенню відпочивають і звірі, і птиці, і люди.

Запитання і завдання

1. Які типи шкіл існували в Русі-Україні?
2. Яким був зміст освіти в школах підвищеного типу?
3. Яка подія стала відліком утворення монастирських шкіл?
4. Хто і коли створив школи для дівчаток?
5. Охарактеризуйте методику навчання в школах грамоти.
6. Прочитайте витяг з «Ізборника Святослава». Які висновки можна зробити?
7. Проаналізуйте твір Володимира Мономаха. Який вид літератури він представляє? Обґрунтуйте відповідь.

Розкрийте зміст понять

«Книжне вчення», монастирські школи, школи грамоти, цери, акровірші, ізборники, «льчці», повчання.

Список рекомендованої літератури

Основна

Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах : навч. посіб. Кн. II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 1032 с.

Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посібник /Лузан П.Г., Васюк О.В. 2–ге вид., доп. і перероб. К.:ДАКККиМ,2010. 296с.

Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. К. : «Знання», КОО, 2003. 450 с.

Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. К. : Вікар, 2003. 335 с.

Скільський Д. М. Історія української педагогіки : ілюстр. навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга, 2012. 340 с.

Додаткова

Брайчевський М. Ю. Розвиток наукових знань // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 1. Історія культури давнього населення України / ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2000. С.802-814.

Висоцький С. О. Писемність. Освіта // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 1. Історія культури давнього населення України, розділ 9 : Київська Русь / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2000. С.711-725.

Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні / Укладачі Дзюба О., Павленко Г. - К.,1998.167 с.

Науменко Ф. Школа Київської Русі. Львів, 1965. 140 с.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-XX ст.). Нариси. К.,1991.С.11–30.

Тема 3. СТАН ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В XIV–XVI СТ.

Початкова освіта. Мандрівні дяки. Вища освіта. Українці в європейських університетах. Українські гуманісти. Поширення гуманістичної освіти та програми освіченого благочестя. Протестантські школи. Єзуїтські колегіуми двох рівнів.

Персоналії: *Павло Русин, Юрій Дрогобич (Котермак), Мартин Русин, Станіслав Оріховський.*

Протягом XIV ст. більшість українських земель знаходилася у складі Великого князівства Литовського, яким правили князі з династії Гедиміновичів, і Королівства Польського. В цей час українці у складі Литви зберігали соціальний та правовий уклад життя, удільні князівства були перетворені на воєводства, життя всіх верств населення регламентувалося Литовськими статутами, норми яких діяли аж до 1830-х рр. Найзнаковішими сторінками цього періоду є поширення на українських теренах магдебурзького права, поява наприкінці XV ст. в межах Дніпрових порогів нової суспільної групи – козаків, зі складу яких згодом набирались реєстровці для військової служби польському королю, проголошення в 1569 р. об'єднаної держави Речі Посполитої, куди увійшли українські території, поширення на них європейських культурних впливів, зокрема, традицій гуманістичної освіти, ідей Реформації та нових протестантських конфесій, поява книгодрукування.

В період XIV – першої половини XV ст. в освітній сфері в українському середовищі зберігалися риси, що були характерні для попереднього періоду. Плідною виявилася співпраця українців та литовців не тільки в політичному та економічному житті. Девіз «старого не рушимо і нового не запроваджуємо» у великій мірі стосувався культурної співпраці, адже литовці охоче долучалися до русько-української культури. У тих землях, які потрапили під владу Польщі, становище було дещо іншим, адже тут майже відразу були

запроваджені ополячення та окатоличення, що вилилося у непрості стосунки між поляками і українцями.

Джерела XIV – XV ст. дозволяють стверджувати, що школи різного рівня існували в усіх регіонах України. Переважна більшість була представлена православними церковними і монастирськими школами, у початкових школах посаду вчителя займали дяки. Шкільних вчителів у той період називали «бакалярами» чи «дидасками», утримувалися вони за рахунок парафії та пожертвувань батьків учнів. В Західній Україні виникали латиномовні католицькі школи, особливо після запровадження єпископських кафедр. У католицьких школах велику увагу приділяли вивченню латинської граматики (студенти мали вільно розмовляти латиною), риторики, канонічного і цивільного права. Більшість посібників були працями, писаними латинською мовою, середньовічних західноєвропейських і класичних римських авторів [41, с.16]. Прикметно, що учителі католицьких шкіл мали звання бакалаврів і були добре підготовлені до викладацької діяльності.

Початкові школи, що давали дітям навички читання, письма церковнослов'янською мовою, елементи арифметики й співу, діяли й на інших територіях України. Скупі відомості є і про діяльність шкіл на Закарпатті, зокрема, у Грушівському монастирі, де в XVI ст. виготовляли рукописні букварі, та в Ужгороді [27, с.32].

Цікавим феноменом освіти в українських землях була діяльність мандрівних дяків – студентів, які під час вакацій мандрували по різних місцинах України, пропонуючи освітні послуги: вчителювання, декламування віршів, вертеп тощо, заробляючи таким чином на життя. В деяких джерелах відносно них зустрічається термін «майстри грамоти». Сучасні дослідники вказують, що причина їхньої появи в Україні полягає в тому, що на хуторах не було церков, а отже, і шкіл, які будувалися, переважно, недалеко від церкви, у центрі села. Отож, мандрівні дяки виконували на хуторах і присілках учительську місію, взявши на себе функції пересувної школи. Завдяки їм кожна дитина, яка мешкала далеко від школи, мала змогу

вчитися вдома чи близько від дому за цілком посильну від батьків платню вчителів. Це сприяло повному забезпеченню початкового загального навчання всіх дітей шкільного віку в Україні, що мало надзвичайно важливе освітнє значення. Мандрівні дяки користувалися високим авторитетом серед учнів і батьківської громадськості. Прізвищ мандрівних дяків зберіглося дуже мало – Ілля Турчинський, Василь Барський, Микола Мозалевський та ін. [29, с.240]. Сучасні дослідники, зокрема, В. Микитась, порівнюють їх з західноєвропейськими вагантами, які поширювали не лише знання, а й найновіші ідеї гуманізму, Відродження, Реформації та пристосовували їх до національного ґрунту.

Вищу освіту до середини XVI ст. можна було одержати за кордоном. Починаючи з XIV ст. в списках студентів Краківського, Болонського, Празького, Падуанського університетів зустрічаємо імена та прізвища студентів з українських земель – в тогочасних європейських університетах був звичай записувати не тільки імена, а і назву регіону, з якого прибув потенційний студент. З. Хижняк та В. Маньківський відзначали, що «в реєстрах студентів університетів Болонського (засн. 1119 р.), Падуанського (1222), Оксфордського (1163), Кембриджського (1209), Сорбонни (1259), Празького (1348), Краківського (1364), Віденського (1365), університетів Німеччини – Гейдельберга, Лейпцига, Кенігсберга, Лейдена та ін. українські студенти, починаючи з XIV ст., залишили свої автографи, зазначаючи свою національну належність як *mthenus*, *russicus*, *roholanus* (Рутенія, Роксоланія — поширена в Європі назва України-Руси) [49, с.9]. В. Микитась вказував, що «впродовж XIV-XVIII століть за кордоном навчалось близько п'яти тисяч осіб з України, Білорусії й частково з Росії (у XVIII ст.), десть по тисячі осіб на кожне століття, що не так уже й мало на ті часи. У далекі мандри за наукою ходила спочатку західноукраїнська молодь, а потім і з Наддніпрянської України» [29, с. 34]. Багато студентів з України згодом стали видатними вченими, зробивши плідний внесок у розвиток світової науки та культури, і разом з тим, прославивши Україну. Наприклад, Павло Русин із Кросна, Юрій Котермак із Дрогобича та ін. Цікаво, що у європейських

університетах, зокрема, у Краківському та Празькому, українців називали «роксоланами», «русинами», «рутенцями», тобто українцями.

Найбільшою популярністю в української молоді користувався Ягеллонський (Краківський) університет – один з найбільших у Польщі та один з найстаріших у Європі. Університет був відкритий грамотою польського короля Казимира III в травні 1364 року, він став другим в Центральній Європі після Празького університету. Дослідники вказують, що з самого початку у цьому навчальному закладі було чимало українців. Це і не дивно – адже, Краківський університет був територіально найближчим і потенційні студенти прямували саме до нього на навчання. Загальновідомо, що виходець з України Мартин Русин був засновником кафедри астрономії в Краківському університеті, а згодом на цій кафедрі освіти отримував Юрій Котермак з Дрогобича, який, власне, і став першим вчителем Миколая Коперника. Також в університеті навчався й викладав поет і науковець Григорій Самбірчик, випускник Падуанського університету Ян Лятос та ін. [29, с.34-35].

Впродовж XV – першої половини XVI ст. лише поодинокі юнаки з України, Білорусі та Литви після Краківської академії прямували за кордон, як правило, до університетів Італії. Натомість, починаючи з середини XVI ст., закордонні мандрівки стають, по-перше, ледь не модою для вихідців із заможних родин, а по-друге – коло університетів, які найчастіше відвідувала українська молодь, виразно підкреслює її протестантські, або принаймні антикатолицькі симпатії. Після студій у протестантських навчальних закладах Пруссії, Німеччини, Швейцарії чи Бельгії юнаки нерідко простували далі – до католицьких університетів Франції та Італії, і така мандрівка тривала багато років [53, с.578].

Одним із перших у колі зачинателів гуманістичної культури в Україні слід назвати вихованця Краківського та Болонського

університетів, енциклопедичного вченого Юрія Дрогобича (Георгія,

Рис. 8. Магістр Юрій Дрогобич

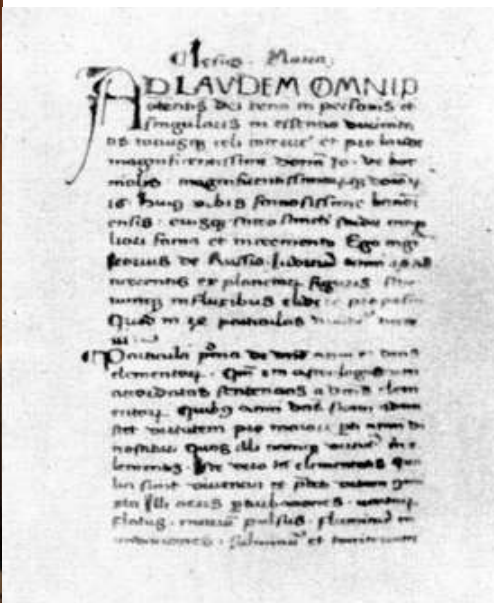

Рис. 9. Сторінка з твору "Прогностична оцінка на поточний 1483 рік"

сина Доната, із Русі, Юрія із Львова, Юрія Котермака – близько 1450-1494 рр.). Походженням із родини дрогобицького ремісника Михайла Котермака, Юрій у Краківському університеті отримав ступінь бакалавра, а потім і магістра вільних мистецтв. Навчання своє потім продовжив у знаменитому Болонському університеті, де отримав ступінь доктора філософії, а потім і доктора медицини. За рішенням студентського ректорату у 1481 році Юрій Дрогобич був обраним ректором Болонського університету. На цій посаді він перебував один рік, але це був перший і єдиний українець на чолі Болонського університету. У 1483 році в Римі вийшла друком праця Дрогобича «Прогностична оцінка поточного 1483 року» – це перша друкована праця українця, написана вона була латинською мовою і містить відомості з географії, астрономії, метеорології. З Італії вчений повернувся в Дрогобич і згодом у Львів, потім переїхав до Кракова, де склав екзамен на звання професора медицини. Певний час працював деканом факультету, придворним лікарем короля Казимира, допомагав Швайпольту Фіолю у підготовці до друку перших східнослов'янських інкунабул кириличним шрифтом. Він був відомим професором. Серед його студентів був майбутній видатний астроном Миколай Коперник, автор трактату «Про обертання

небесних сфер», що поклав початок новогеліоцентричного погляду на будову Сонячної системи [29, с.39].

Із числа земляків і послідовників Юрія Дрогобича виділяється постать Павла Русина (із Кросна на Лемківщині, нині Польща), якого теж називають першим гуманістичним поетом України. Навчався в Грайфсвальдському університеті. Після здобуття ступеня бакалавра навчався в Краківській академії, де в 1506 році став магістром вільних мистецтв. Підпис «Ruthenus» ставив на інкунабулах, тринадцять з яких збереглися в бібліотеці Краківського університету за підписом «Pauli Crosnensis Rutenisunt». З 1508 року він перебував в Угорщині, та все ж не втрачав зв'язків із краківським середовищем та краківськими професорами і видавцями. В Угорщині Павло Русин видав «Панегірик Гваріно» – першу збірку віршів видатного поета Яна Паннонія, який навчався у знаменитій гуманістичній школі Гваріно Гваріні у Феррарі, і написав до неї передмову. Павло з Кросна зібрав цінну бібліотеку, яка після його смерті стала надбанням Краківської академії [24, с.155].

«Руським Демосфеном» називали сучасники талановитого прозаїка-публіциста, філософа, українського письменника-полеміста Станіслава Оріховського. Народився він 1513 року в селі Оріхівці, на той час Перемишльської землі Руського воєводства, в сім'ї руського шляхтича-католика Станіслава Оріховського. Початкове навчання здобув у кафедральній школі нижчого ступеня в Перемишлі, 1526 року продовжив освіту в Краківському університеті. Не задоволений схоластикою, що там переважала, багато часу віддав приватним студіям; зокрема, вивчав лекцію Еразма Роттердамського «Aroftegmaty». Потім навчався у Відні, де його наставником був відомий гуманіст і поет, професор Віденського університету Александр Брасікан. Особливою сторінкою в житті Оріховського став Віттенберзький університет, де він потрапив під вплив відомого реформатора Мартіна Лютерата його соратника гуманіста Філіппа Меланхтона. Мартіну Лютеру настільки припав до душі гострий на розум юнак, що він поселив його у себе. Згодом Станіслав відбуває до Італії, де слухає лекції в Падуанському (1532) та Болонському

університетах (1540), вдосконалює освіту в Римі та Венеції. На батьківщину Оріховський повернувся майже через 17 років високоосвіченою людиною з гуманістичним світоглядом, з блискучими знаннями. Це дало йому змогу стати визначним публіцистом і полемістом, оратором [29, с.41].

Україна в XV-XVI ст. стала частиною епохи Високого Європейського Відродження. В основі її культурного розвитку був характерний для цієї доби гуманістичний світогляд, який поширювався і в освіті. Важливим культурним чинником епохи Відродження в українських землях були католицькі і протестантські навчальні заклади, які традиційно позначаються поняттям «гуманістична школа». Одна із найвідоміших дослідниць цього періоду Н. Яковенко так пояснює це поняття: «У протестантських гімназіях та єзуїтських колегіумах організаційно унормувалася всеєвропейська програма освіченого благочестя (*pietas litterata*). Культ латинського слова, виплеканий у процесі гуманістичних студій (*studia humanitatis*), тобто філологічних занять ерудитів Ренесансу, у практиці гуманістичної школи проявив себе через розробку техніки детального аналізу та наслідування стилістичних канонів античності. Така шкільна методика, найпослідовніше розпрацьована в курсах поетики і риторики, тобто предметів *trivium* у середньовічної сімки «вільних мистецтв», носила спеціальну назву «*imitatio antiquorum*» [наслідування стародавніх], а обидва згадані предмети звалися вищими гуманістичними (*studia humaniora*)» [53, с.578].

В литовсько-польський період серед українців із протестантських вчень найбільше поширювалося соцініанство, представники якого широко пропагували освітній рух, дбали про заснування шкіл та друкарень. Значна частина української молоді вчилася також у католицьких школах. Протестантські та єзуїтські навчальні заклади мали і спільні, і відмінні риси. Відрізнялися їхні школи за формами організаційного підпорядкування. Єзуїтські колегії були підпорядковані централізованому керівництву єзуїтського ордену, а з 1600 р. – і єдиному статуту, працювали за однаковими програмами і

підручниками, протестантське ж шкільництво було децентралізованим [53, с.578].

Щоб підвищити рівень католицьких шкіл та взагалі католицизму, католицький єпископат з 1565 років в білорусько-українських землях починає поширювати ідеологію єзуїтів. Єзуїтські школи користувалися популярністю серед українського населення, бо якнайкраще відповідали тогочасним вимогам суспільства і були безкоштовними. Єзуїтські школи називалися колегіумами, ділилися на два відділи (нижчий *studia inferiora* і вищий *studia superiora*) і охоплювали у своїй програмі науки гуманістичної школи. Очолював таку школу ректор, науковою частиною керував префект. Перший відділ єзуїтської школи називався гімназія і складався із п'яти класів, які включали граматику, поетику та риторику, у кожному класі був свій учитель. Курс кожного класу, крім риторичного, був однорічний, риторичного – переважно дворічний. Велика увага зверталася на вивчення латинської мови, лише новачки могли говорити іншою мовою, старші ж учні та вчителі мали спілкуватися і на уроках, і поза ними латинською. Вищий відділ єзуїтської школи складався з філософічного курсу (трирічного) та богословського (чотирирічного) [44, с.54].

На землях Речі Посполитої гуманістична школа як новий тип шкільництва, стисло схарактеризований вище, вперше з'являється 1550 р. у формі кальвіністського навчального закладу гімназійного рівня в Пінчові (Польща). З 1559 р. почала діяти перша на території України кальвіністська школа гуманістичного типу, де лише в період до 1562 р. навчалось близько 300 юнаків з Перемишльської і Сяноцької земель Руського воєводства (школа, ймовірно, припинила своє існування у 1580-х рр., разом з ліквідацією церковної громади). Серед інших кальвіністських закладів, які в навчальних програмах орієнтувалися на гімназійний рівень, належить згадати також школу в м. Панівцях на Західному Поділлі, що проіснувала під протекторатом Яна Потоцького з 1590 р. до 1611 р. Як і в Дубецьку, тут, окрім предметів гуманістичного *trivium*у, викладалися елементи філософії і теології, а з 1608 р. при школі діяла друкарня [53, с.579].

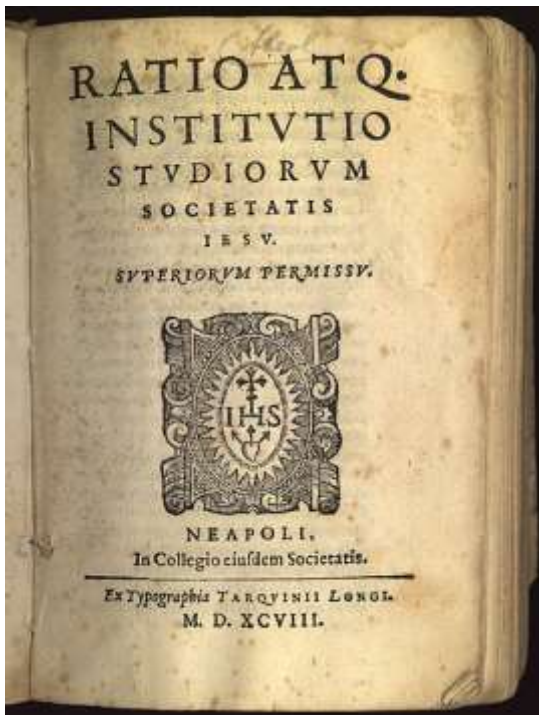

Рис.10. Титульна сторінка статуту єзуїтських шкіл

Впродовж 1580-90-х рр. поступово оформився єдиний статут єзуїтських шкіл «Ratio Atque Institutio studiorum Societatis Jesu», який регламентував їхню структуру та учбовий процес. Існувало два типи колегіумів – середнього і вищого рівнів. Перші давали типову освіту гуманістичної школи з трьох «граматичних» класів (infima, grammatica, syntaxis) і двох «гуманістичних» поетики та риторики (poesis, rhetorica); в рамках двох останніх могли викладатися грецька

мова і початки філософії та моральної теології. Другі (так звані

повні колегіуми) мали спеціальні класи вищих наук (superiora) – філософії (два або три роки) і теології (чотири роки); філософські студії передбачали також вивчення логіки і математики [53, с.580].

На території Речі Посполитої повним спочатку був лише Віленський колегіум, який у 1578 р. став академією; згодом академіями стали Львівський, Перемишльський та Ярославський колегіуми. У Львові школа була відкрита у 1606 р., вже за два роки тут навчалося близько 200 учнів, в 1613 р., після відкриття класу філософії, кількість учнів збільшилася до 500, з 1646 р. при колегіумі діяла власна друкарня [53, с.580]. Відомо, що за Гадяцьким договором 1658 р., укладеним між магнатсько-шляхетською Польщею і верхівкою козацької старшини, було домовлено про відкриття в Україні двох вищих шкіл – академій на правах університетів. Такий перебіг подій викликав занепокоєння єзуїтів, бо це могло значно ослабити їхній вплив в українських землях. Вони доклали максимум зусиль, щоб на базі Львівської братської школи не було створено університет. Їхнє клопотання про перетворення в академію Львівської єзуїтської середньої школи-колегії підтримав король Ян Казимир. У січні 1661 р. він підписав диплом, який

надавав Львівській єзуїтській колегії «Гідність академії і титул університету» з правом викладання всіх тогочасних університетських дисциплін та присудження вчених ступенів [28, с.71]. Університет перебував у підпорядкуванні єзуїтського ордену і, зрозуміло, навчально-виховний процес проводився за програмою єзуїтських шкіл. В університеті було два відділи – філософський і теологічний. Перший вважався підготовчим, протягом 2-3 років студенти вивчали філософську систему Арістотеля, історію, географію, грецьку мову. Після цього чотири роки тривало навчання на богословському відділенні. Викладали на обох відділах латинською мовою, завершувалося навчання здобуттям наукових ступенів ліценціата, бакалавра, магістра. Склад студентів, як правило, поповнювався за рахунок випускників колегії, яка входила до структури університету [41, с.99].

Кількість єзуїтських колегіумів аж до другої половини XVII ст. неухильно збільшувалася: «за станом на 1648 р. їх було на теренах Корони Польської і Великого князівства Литовського 32, а число професорів, які тут навчали, сягало 407 осіб, третина згаданих навчальних закладів – тринадцять – діяли в Україні» [51, с.280].

Окреме місце серед навчальних закладів того часу займала Замойська академія, відкрита у 1594-1595 рр. Яном Замойським. Академія складалася з восьми класів, була всестанова, бідних студентів не лише звільняли від плати за навчання, але й утримували в бурсі за кошти фундатора. В академії вивчали цивільне і публічне право, філософію, фізику, логіку і метафізику, математику, поезію та синтаксис, риторику і діалектику. Після смерті засновника було визначено чотири факультети: теологічний, правничий, філософський та медичний. Існувала академія до 1770-х років, її випускниками були Касіян Сакович (ректор Київської братської школи), Ісайя Трофимович-Козловський (ректор Києво-Могилянської колегії), Сильвестр Косів (перший префект Києво-Могилянської колегії) [44, с. 51].

Таким чином, на розвиток освітньої справи в Україні великий вплив мала епоха європейського Відродження, яка породила гуманізм і Реформацію. Реформаторські вчення та гуманістичні ідеї, що

проникали із Західної Європи через Польщу, перепліталися з освітянськими традиціями в українських землях і збагачували їх новими формами та підходами.

Самостійна робота з історичним джерелом

«RATIO ATQUE INSTITUTIO STUDIORUM SOCIETATIS JESU» (уривки)

(*цит. за:* Ratio Studiorum. Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти : пер. с лат. / Пер. Ростислав Паранько; Пер. з англ. Андрій Маслюх. Львів : Свічадо, 2008. С.76-84)

«Regulae professoribus superiorum facultatum»

Загальні правила для всіх професорів

129. Мета.

1. Нехай наставник прикладає особливих зусиль – і на лекціях, коли випадає нагода, і крім них, – щоб спонукати своїх студентів слухатися Бога і любити Його, а також любити ті чесноти, якими нам слід Йому догоджати; і щоб всі студенти прагнули до цієї мети.

130. Перед лекціями необхідно молитися.

2. А для того, щоб їм про це нагадувати, нехай перед початком лекції хто-небудь вимовляє коротку молитву, призначену для цього, а наставник і все учні нехай з непокритою головою уважно їй слухають; або, принаймні нехай сам наставник з непокритою головою осінить себе хресним знаменням, а тоді вже починає.

131. Потрібно сприяти побожності учнів.

3. До того ж, нехай він підтримує учнів частою молитвою до Бога і добродійністю прикладом власного життя. Ніколи не варто припиняти наставлення, крім як напередодні святкових днів, а також коли надані довші канікули. Перш за все, нехай наставляє молитися Богу, часто і

сумлінно вдаватися до таїнств покаяння і Євхаристії; щодня брати участь в месі; кожен святковий день вислуховувати проповіді; уникати шкідливих звичок; ненавидіти пороки; вирощувати чесноти, гідні християнина.

132. Потрібно підкорятися префекту.

4. Нехай він підпорядковується префекту в усьому, що стосується навчання і шкільної дисципліни; дає йому на перевірку всі висновки до того, як вони будуть представлені. Він не повинен братися за виклад змісту будь-якої незвичайної книги або ж незвичайного автора, ні запроваджувати будь-які нові звичаї в навчання або диспути.

133. Скромність в спростуванні.

5. У тих питаннях, де можна прийняти позицію будь-якої сторони, потрібно так захищати одну з них, щоб скромно і доброзичливо віддавати належне і інший, і тим більше попередньому професору, якщо він вчив чомусь протилежному; а якщо можна узгодити різних авторів, то важливо цим не нехтувати. Нарешті, нехай він веде себе скромно, і згадуючи авторів, і спростовуючи їх.

134. Потрібно уникати новизни поглядів.

6. Навіть там, де не криється ніякої небезпеки для віри і побожності, нехай ніхто в важливих речах не вводить нових питань, жодного нового погляду, якого немає у відповідних авторів, не порадившись з тими, хто керує; і нехай не вчить чогось не відповідного аксіомам докторів, а тільки тому, що є загальною думкою шкіл. Швидше за все повинні дотримуватися думки перевірених докторів і того, що з тривалої практикою найкращим чином прижилося в католицьких академіях.

135. Скрутність в спростування чужого і доведенні свого.

7. Нехай не приводить непотрібних, застарілих, абсурдних, відверто невірних думок; а щодо інших – хай не дуже розтягує їх виклад або

спростування. Хай прагне доводити висновки не тільки числом аргументів, скільки їх вагомістю. Нехай не входить в чужі матерії; і нехай не трактує одні зі своїх [думок] більш докладно, ніж це доцільно, а інші – в неналежному місці. Хай не примножує заперечень, а коротко викладає тільки найбільш значущі, та й то лише тоді, коли їх спростування не [надто] легко довести з прийнятих положень.

136. Впевненість і точність [в посиланнях] на авторитет.

8. Не слід допускати надмірностей в посиланнях на авторитет докторів. Якщо ж наставник для підтвердження своєї думки все-таки буде звертатися до свідчень видатних авторів, то нехай по можливості цитує їх власні слова однак небагато і точно; а ще більше [це стосується] Святого Писання, Соборів, Святих отців. І справа честі для наставника завжди звертатися тільки до тих авторів, яких він сам читав.

137. Про диктовку.

9. Якщо хто-небудь може навчати так, щоб студенти і без диктування легко розуміли, що саме їм слід записувати, бажано, щоб він не диктував. А якщо [вже] диктують – то нехай вимовляють одним подихом, а не роблять зупинку після кожного слова. У разі необхідності нехай повторюють [продиктоване] тими ж словами, але не так, щоб диктувати ціле питання, а тільки потім його пояснювати: нехай однакову кількість разів його по черзі диктують і пояснюють.

138. Коли відсилати учнів до авторів.

10. Те, що потрібно процитувати з тих творів авторів, які є під рукою, нехай краще пояснює, а не диктує; і нехай відсилає студентів до праць тих авторів, які детально і ретельно розбирають ту чи іншу матерію.

139. Повторення в школі.

11. Після лекції він [лектор] повинен принаймні на чверть години залишитися в школі або поблизу від школи, щоб студенти могли підійти

до нього з питаннями; щоб іноді вимагати від них переказу змісту лекції та її повторення.

140. Повторення вдома.

12. Також вдома слід кожен день, крім субот, канікул і свят, призначати студентам певний час для повторення і диспуту; таким чином і буде напрацьовуватиметься навик, і краще будуть пояснюватися труднощі, що зустрічаються. Так що одному-двом [студентам] слід заздалегідь нагадати, щоб вони повторювали напам'ять – не довше, ніж чверть години. Потім – знову-таки, один-два – нехай висувають аргументи, а стільки ж [студентів] нехай відповідають. Якщо залишиться час, потрібно пропонувати питання, що викликають труднощі (*dubia*), а щоб час все-таки залишився, нехай наставник строго стежить за дотриманням форми спору, і якщо спір не приносить нічого нового, нехай його припиняє.

141. Загальне повторення.

13. Під кінець року потрібно влаштовувати повторення попередніх лекцій – так, щоб, якщо ніщо не буде заважати, цілий місяць залишався вільним не тільки від лекцій, а й від повторень.

142. Щотижневі диспути.

14. У суботу або інший день – в залежності від того, як вимагає звичай академії, – нехай протягом двох годин будуть диспути в школі; вони можуть бути і більш тривалими там, де є багато зовнішніх [студентів]. Коли ж на будь-який тиждень випадає два святкові дні або один святковий день і тижневі канікули, то в суботу слід не диспутувати, а читати; але якщо таке триває протягом трьох тижнів, то слід вставити один диспут.

143. Щомісячні диспути.

15. Там, де цьому не суперечить прийнятий в академії звичай, нехай в визначений день щомісяця, крім трьох останніх літніх місяців (а якщо студентів мало, то один раз в два місяці), проходять загальні диспути і до полудня, і після. Скільки буде наставників, стільки нехай захищається студентів, щоб кожен [відповідав] на питання кожного з наставників.

144. Хто повинен відновлювати дискусії.

16. Нехай в диспутах по можливості беруть участь також інші професори і доктори, навіть і інших факультетів. Вони повинні спростовувати наявні аргументи, щоб змагання ставало жвавіше, і не підхоплювати аргумент, який уже був переконливо і з користю захищений диспутантами. Те ж саме можуть забезпечувати і зовнішні доктори, а тому їх навіть можна запрошувати спеціально для участі в диспуті, якщо прийнятий такий звичай.

145. Нехай дискутують лише ті, хто краще навчені.

17. Нехай публічно дискутують лише ті з студентів, хто краще навчений; а інші нехай вправляються приватно до тих пір, поки не будуть вишколені так, щоб їх вважали гідними публічного диспуту.

146. Турбота про диспути.

18. Наставник повинен усвідомлювати, що день диспутів вимагає не менше праці і приносить не менше плодів, ніж лекційний день; і що від нього залежить користь від диспутів і їх запал. Він повинен так головувати на диспутах, щоб здавалося, що ніби він сам сперечається в кожному з суперників: нехай хвалить, коли хтось добре скаже, і закликає всіх до уваги. Якщо складеться скрутна ситуація, нехай коротко висловить щось, що або підтримає відповіді на аргументи, або підкаже потрібний напрямок тому, хто їх висуває. Хай не мовчить довго, але і не говорить постійно, щоб учні самі висловлювали те, що знають; а вже висказане нехай виправляє або покращує. Нехай велить диспутантам рухатися далі,

навіть якщо труднощі наростають; більш того, йому самому належить ці труднощі множити. Хай не прощає, якщо хтось, висуваючи аргументи, перескакує [з одного аргументу] на інший. Нехай не терпить ні подальшого наполягання на аргументі, який практично вирішений, ні тривалого відстоювання погано обгрунтованої відповіді; замість цього, давши [суперникам] трохи позмагатися, він повинен коротко визначити і роз'яснити питання в цілому. Нарешті, якщо десь є традиції, які могли би зробити диспути частими і більш живими, їх необхідно ретельно дотримуватися.

147. Слід спілкуватися зі старостою.

19. Нехай наставник іноді спілкується з помічником або старостою, якого назначив ректор, повідомляє йому про стан всього класу і про старанність і успіхи зовнішніх студентів. Нехай також піклується про те, щоб староста вірно і скрупульозно виконувати свої обов'язки.

148. Успіхи (розвиток, просування) студентів.

20. Нарешті, він повинен по натхненню Божої благодаті, у всьому бути старанним і наполегливим, і прагнути, щоб студенти мали успіх в лекціях та інших вчених заняттях. Нехай не проявляє більшу приязнь до одного, ніж до іншого; нехай ніким не нехтує; нехай однаково стежить за вченням багатого й убогого. І окремо піклується про успіхи кожного зі своїх школярів.

Запитання і завдання

1. Назвіть особливості культурного розвитку українських земель в XIV-XVI ст.
2. Охарактеризуйте особливості початкової освіти у XIV-XV ст.
3. Як вплинуло утворення Речі Посполитої на розвиток освіти в українських землях?

4. В яких європейських університетах здобували вищу освіту вихідці з українських земель?
5. Розкажіть про відомих вам українських гуманістів.
6. Розкрийте характерні риси гуманістичної школи. Коли вона виникла і чому?
7. Проаналізуйте правила для викладачів та студентів, наведені в документі «Ratio Studiorum».

Розкрийте зміст понять

Відродження, Реформація, гуманізм, мандрівні дяки, гуманісти, «руський Демосфен», pietas litterata, єзуїтські колегії.

Список рекомендованої літератури

Основна

Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В.К. Кремінь. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посібник / Лузан П. Г., Васюк О.В. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: ДАКККиМ, 2010. 296с.

Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. К. : Вікар, 2003. 335 с.

Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. К.: Абрис, 1994. 287 с.

Яковенко Н. Протестантські та єзуїтські школи // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.575-590.

Додаткова

Боянівська М. Б. Освіта і книгописання // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть/ Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.241-255.

Завгородня Т. К. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник / Т. К. Завгородня, Л. М. Прокопів, І. В. Стражнікова. Івано-Франківськ, 2014. 160 с.

Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – поч. XVII ст. Київ : Основи, 2000. 472 с.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – XX ст.). Нариси. К., 1991. С.32-45.

Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. 336 с.

“Ratio Studiorum” в історії європейської та української освіти // Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (Серія Studia rationis) / Пер. з лат. Р. Паранько, пер з англ. А. Маслюх. Львів: Свічадо, 2008. С. 7-31.

Тема 4. ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ ТА ОСТРОЗЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ГУРТОК

В.-К. Острозький і його внесок у культурний розвиток українських земель. Заснування Острозької академії. Її статус. Періодизація діяльності навчального закладу. Організація освітнього процесу в академії. Створення та діяльність літературно-наукового гуртка. Друкарня та видання творів.

Персоналії: Василь-Костянтин Острозький, Герасим Смотрицький, Іван Федорович, Василь Суразький-Малюшицький, Дем'ян Наливайко, Мелетій Смотрицький.

Одним із перших закладів вищої освіти в українських землях була Острозька школа, яку в історичних джерелах називають колегія чи академія. Заснована в останній чверті XVI ст., школа стала одним із найвизначніших закладів православної освіти. У цей період на Правобережній Україні та, зокрема, на Волині склалися сприятливі умови для розвитку української культури, оскільки там досить міцними були позиції православних магнатів. Значним центром науки, освіти і культури у середині XVI ст. був Острог – не випадково саме тут знаходили собі притулок багато видатних вчених та філософів того часу.

**Рис.11. Василь-Костянтин
Острозький**

Академію в Острозі заснував Василь-Костянтин Костянтинович Острозький (1526–1608) – воєнний, політичний і культурний діяч. Молодший син гетьмана Великого князівства Литовського Костянтина Івановича Острозького, названий при народженні Василем. Із 1540-х років він став уживати «князівське» ім'я Костянтин, тому в

літературі фігурує під подвійним ім'ям Василь-Костянтин. Він вважався одним із найбагатших магнатів українських земель Речі Посполитої, сам називав себе самостійним правителем “*Dei gratia in Voliniadux Ostrocensis*” (Божією Милістю на Волині Острозький князь) [8, с.326]. Князь Острозький був меценатом освіти і культури, протектором православ'я. Вибір князем Острога для влаштування академії, друкарнії літературно-наукового гуртка був не випадковим. Насамперед, з престижних міркувань йому важило те, щоб розмістити академію в «домоначальному граді» – місті, яке дало назву родові – і одному з осередків православної Луцько-Острозької єпархії. Відповідної ваги осередкові надавало і те, що на зламі XVI-XVII ст. князівський двір (в Острозі та Дубні) ставав центром політичного життя України.

Відсутність необхідних джерел (статутів, навчальних програм) не дають змоги повністю реконструювати освітню систему й педагогічний процес в Острозькій академії. Частково це можна зробити на основі фрагментарних згадок, що є в джерелах, які стосуються цього навчального закладу. Немає визначеності щодо того, школою якого типу можна вважати академію. Якщо низка дослідників (І. Огієнко, О. Дзюба, Я. Ісаєвич, М. Ковальський, І. Мицько та ін.) схильні трактувати її як вищий навчальний заклад, то інші (К. Харлампович, В. Ульяновський, Т. Кемпа, Н. Яковенко) більш обережні в цьому плані і вважають, що це була, за критеріями того часу, школа середнього типу. Сучасний дослідник П. Кралюк вважає, що «ні перша, ні друга точки зору не є достатньо обґрунтованими через брак джерел. Православна школа в Острозі наприкінці XVI – початку XVII ст. фігурує під різними назвами – просто як школа, училище, ліцей, гімназія, колегіум, академія. У першій згадці про цю школу, яка з'явилася в «Азбуці» («Букварі»), надрукованій Іваном Федоровичем 15 червня 1578 року, вона іменувалася «дитячим училищем»» [36, с.278].

Що собою являла тоді традиційна школа, маємо не багато даних. Для тогочасних волинських шляхтичів бажаною була триступенева система освіти. На першому, початковому етапі відбувалося

навчання руської грамоти (на основі старослов'янської) та порядку служб православної церкви. Здійснювалося це, здебільшого, при церквах та монастирях дяками. На другому етапі відбувалося вивчення латинської мови під керівництвом «бакаляра», тобто людини, яка закінчила університет і знала латинську мову. Третім етапом була освіта підвищеного типу. Вона здобувалася переважно в католицьких навчальних закладах, зокрема, єзуїтських колегіумах [28, с.71].

В українських школах-дяківках навчання здійснювалося з допомогою букварів. Очевидно, таким букварем і була вище згадувана «Азбука», видана в Острозі 1578 року. Поряд із цим, у навчальних цілях у школах-дяківках використовувалися як своєрідні підручники окремі біблійні книги, зокрема, Псалтир. Підручником такого типу, очевидно, виступав виданий в Острозі в 1580 р. Новий Завіт із Псалтирем. Однак, окремі згадки про «дитяче училище» в Острозі все-таки дають підстави вважати, що це не була школа початкового типу. Адже для цього «училища» будувався окремий дім, воно також функціонувало разом із друкарнею, практикувалося вивчення латинської й грецької мов – а це вже був рівень «середньої» освіти. А вказівка на те, що мужі, приставлені до «училища», знаються на божественному писанні, дає підстави говорити, що тут здійснювалася богословська (за мірками того часу – вища) освіта. Те, що Острозьку школу могли тоді вважати навчальним закладом вищого типу, засвідчує заповіт Гальшки Острозької, де вона іменує цей навчальний заклад академією [36, с. 278].

Сучасні дослідники зауважують, що термін «академія» набув поширення серед західноєвропейських гуманістів. Під ним (за аналогією з Платонівською академією) початково розуміли гурток вчених людей. І лише з часом почали трактувати академію як навчальний заклад. Правда, навчальний заклад дещо іншого типу, ніж традиційний університет. Це мало бути об'єднання вчених, які, вільно спілкуючись зі своїми учнями, навчали їх. І при цьому реалізовували спільні наукові проекти, де брали участь як вчителі,

так і учні. Таким, очевидно, й замислювався навчальний заклад в Острозі. Адже це були вчені люди, які знали класичні мови, а також мову руську, могли здійснювати богословські студії, працювати з біблійними текстами й водночас навчати в школі. Починаючи з 1580-х рр., у різних документах Острозька школа фігурує як навчальний заклад вищого чи підвищеного типу. Православні схильні були іменувати її просто школою та академією, а католики (й, можливо, протестанти) – колегіумом, ліцеєм і гімназією. Зокрема, назву «академія» вживав Г. Смотрицький на сторінках своїх творів. Цікаво, що навіть Іпатій Потій, яскравий прихильник унії та майбутній греко-католицький митрополит, іронізуючи над українською культурою, все ж високо оцінював навчання в Острозі, називаючи освітній заклад колегіумом [41, с. 39].

При школі було започатковано наукове товариство. До нього належали Герасим Смотрицький – письменник, талановитий полеміст, громадський діяч, перший ректор школи; Василь Суразький – український публіцист, філолог; Дем'ян (Даміан) Наливайко – брат ватажка селянсько-козацького повстання Северина Наливайка; Ян Лятос – польський математик і філософ; Кирило Лукаріс – представник грецького гуманізму, другий ректор школи після Герасима Смотрицького. Серед вихованців школи були такі славетні люди, як Йов Борецький – ректор Київської братської школи, Мелетій Смотрицький – письменник-полеміст, автор слов'янської граматики, Андрій Римша – білоруський поет та ін. [28, с. 75].

При організації школи, як і всього культурно-видавничого центру в Острозі, зразком стали, очевидно, приватні католицькі і протестантські освітні осередки Речі Посполитої та деякі закордонні. І. Мицько вважає, що в основу діяльності було покладено традиційне для середньовічної Європи вивчення семи «вільних наук»: «Така програма обіймала предмети «тривіуму» (граматика, риторика, діалектика) та «квадривіуму» (арифметика, геометрія, музика, астрономія). Проте, новозаснована школа докорінно відрізнялася від західноєвропейських чи польських початкових та середніх шкіл, насамперед, своїм активним використанням греко-візантійської

культурної спадщини та виразно національним характером. Унікальність та оригінальність її виявилися і в тому, що відповідно до культурних та політично-релігійних потреб України тут своєрідно інтерпретували гуманістичну ідею «тримовного ліцею», яку вперше висунув і спопуляризував у Європі Еразм Роттердамський, а її засади послідовно втілював у життя іспанський кардинал Франсіско Хіменес. Прямо чи посередньо еразмівський тримовний ліцей послужив за прообраз школи в Острозі, а православний характер школи зумовив заміну гебрайської церковнослов'янською мовою» [30]. Це засвідчують книжки, які передували виходові тут першої друкованої Біблії церковнослов'янською мовою.

Відомо, що Острозька академія була організаційним центром діяльності наукового гуртка, який об'єднував талановитих учених латинської, грецької, словянської мов, видатних математиків, астрономів, філософів. Першим ректором був Герасим Смотрицький – талановитий український письменник, полеміст і громадський діяч.

Відповідно до новітніх досліджень, в історії Острозької академії можна окреслити три періоди. Перший – час формування, припадає на 1576–1586 рр. У цей період в Острозі були зібрані та працювали найвідоміші вчені, функціонувала друкарня. Уже тоді простежується унікальна ознака Острозького культурно-освітнього центру (який, окрім академії, включав ще літературно-науковий гурток та видавництво) – це залучення до співпраці діячів різних конфесій, ідеологічних та політичних орієнтацій, яке відбувалося за умов домінуючого православного спрямування діяльності осередку. Тут перебували православні Герасим Смотрицький та Іван Федорович; випускник Римського Грецького колегіуму (однак активний антипапіст) грек Мануїл Мосхопулос, протестанти білорус Андрій Римша і українець Мотовило, проватиканські настроєні греки Діонісій Раллі та Євстахій Нафанаїл [30, с.233].

Наступний період діяльності академії – час її розквіту у 1587-1608 рр. Сучасники називали цю школу тримовним ліцеєм, бо в ній вивчали три мови: грецьку, церковнослов'янську і латинську. Крім цих мов, вивчали польську, граматики названих мов, риторику,

діалектику, астрономію, математику, філософію, богослов'я. До Острога в цей період запрошено низку видатних вчених того часу, які отримали освіту в провідних європейських університетах: українець Кипріян вчився в Падуанському університеті, Ісакій Борискович – в Александрійській патріаршій школі, львів'янин, за народженням грек, Мануїл Ахілеос закінчив римську Афанасіївську колегію. З-поміж пов'язаних з Острогом вихованців Падуанської академії вирізнялися греки Никифор Кантакузин та Кирило Лукаріс, пізніше Александрійський та Константинопольський патріарх [30, с. 234].

Разом зі школою в Острозі була заснована друкарня, в якій друкувалися твори учасників літературно-наукового гуртка, полемічна література та навчальні посібники. Частина книжок готувалася викладачами академії. Для організації видавництва князь Острозький запросив Івана Федорова, який і став першим керівником друкарні. Безпосередньо під його керівництвом було здійснено видання знаменитої Острозької Біблії (1581), що була першим повним виданням Біблії слов'янською мовою. Надалі керували друкарнею місцеві діячі: полеміст Василь Малюшицький-Суразький, вчитель Дем'ян Наливайко [30, с.235].

*Рис.12. Сторінка
Острозької Біблії*

Показовою в цьому плані була робота над Острозькою Біблією, яка потребувала високої філологічної та богословської кваліфікації. До цієї роботи залучалися як викладачі академії, так і її учні. Підготовка в стінах академії Біблії ініціювала вироблення певного стандарту церковно-слов'янської мови для всіх слов'яно-православних народів у XVI-XVII ст. Це ж відбувалося і під час навчального процесу. Тому закономірно, що саме випускник академії Мелетій Смотрицький створив церковно-слов'янську «Граматику» 1619 р. – найвідоміший твір давнього українського мовознавства. В ній він використав

особистий мовознавчий досвід і лінгвістично-педагогічну практику своєї «альма-матер». Великим досягненням у діяльності школи було певне внормування й української книжної мови. Цьому сприяв Дем'ян Наливайко, який послідовно супроводжував церковнослов'янські тексти своїх публікацій перекладами на українську мову. Вироблені в Острозі лінгвістичні засади були творчо використані у Львівській братській друкарні [31].

Острозька академія, з одного боку, виступала як гурток вчених (переважно богословів та філологів), а з іншого, як навчальний заклад, де реалізовувалася концепція гуманістичного навчання. Вона була багатоступеневою школою, яка включала початковий, середній та вищий рівні. Пізніше приблизно така сама схема багатоступеневого навчання існувала в Києво-Могилянській академії. На першому етапі учні оволодівали руською грамотою, що мала старослов'янську основу. Для навчальних потреб учнів-початківців у Острозі було здійснено кілька видань букварів (нам відомі видання 1578 р., початку 80-х рр., 1598 р., після 1598 р.). Можливо, були інші видання навчальних посібників для початкового навчання, але вони не дійшли до нас, оскільки такі книги завдяки інтенсивному використанню швидко зношувалися та знищувалися. Уже зазначалося, що як підручник міг використовуватися Новий Завіт із Псалтирем 1580 року. На наступному, середньому етапі відбувалося вивчення грецької та латинської мов. При чому рівень їхнього викладання був достатньо високий. Відбувалося також вивчення семи вільних наук. Принаймні, історик І. Мицько вказував, що є прямі й непрямі свідчення того, що тут вивчалися граматика, риторика, арифметика, музика, астрономія. Не викликає сумнівів студіювання й інших предметів із комплексу семи вільних наук. На вищому етапі відбувалися богословські студії. У перші роки існування школи вони були пов'язані з підготовкою тексту Біблії, до чого залучалися й окремі учні академії [31]. У 1580-90-х рр. актуальною для Острозької академії стає богословська полеміка з католиками й прихильниками унії. З'являється низка богословських творів полемічного спрямування. Передусім варто відзначити

«Книжицю» Василя Суразького, відому під назвою «Про єдину істинну православну віру» (написана в 1588 р., опублікована в 1598 р.). У той час в Острозі була підготовлена низка перекладів богословських праць із грецької мови. Про високий рівень викладання богослів'я в академії засвідчує твір її учня Мелетія Смотрицького «Тренос» (1610), де основна увага приділялася теологічним питанням щодо відмінностей між римо-католицькою й православною церквами. Про вивчення філософії та богослів'я в Острозі вказували православні, католицькі й уніатські джерела кінця XVI – початку XVII ст. У збірці полемічних творів Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» й «Календар римський новий» говорилося, що вони написані в «Академии Острожской» [36, с. 280]. Цю вказівку можна розуміти в тому сенсі, що академія була місцем, де здійснювалися богословські студії. Тобто тут готували людей, здатних вести богословську полеміку.

За свідченнями джерел вже на початку XVII ст. спостерігається зменшення кількості учнів та зниження активності острозької друкарні. У 1608 р. помирає князь В.-К. Острозький, місто переходить до його спадкоємців-католиків і академія поступово занепадає, почався розпад літературно-публіцистичного гуртка, згорнула свою діяльність друкарня. На початку 1621 р. частини міста переходить у власність онуки В.-К. Острозького Анни-Алоїзи Ходкевич, яка була католичкою. Вона позбавила колегію дотацій, чим фактично звела її до рівня початкової школи, а у 1624 році заснувала в Острозі єзуїтський колегіум. Острозька академія як православний заклад освіти припинила своє існування [30, с.236].

Отже, Острозька академія не мала офіційного статусу ні вищого навчального закладу, ні навіть середнього. Проте, в цьому випадку варто враховувати принаймні два моменти. По-перше, цей навчальний заклад існував у приватному місті. У його власника, князя В.-К. Острозького, не було потреби добиватися для школи офіційного статусу. Вона могла функціонувати і без нього. По-друге, в умовах Речі Посполитої такий статус надавався переважно школам католицьким. Православним чи протестантським у тогочасних

умовах конфесійного протистояння зробити це було складно. Тому сумнівно, що Острозька академія, котра сприймалася католиками як оплот православ'я, могла отримати такий статус. Академія стала нетрадиційним навчальним закладом на теренах Східної Європи, де домінувало православ'я. Вона, враховуючи давні руські освітні традиції, намагалася синтезувати їх з надбаннями тогочасного західноєвропейського ренесансного гуманізму. Дослідники стверджують, що відповідно до практик, які існували в Центрально-Східній Європі, існування в академії богословських студій трактувалося як найвищий освітній рівень. Острозька академія дала значний імпульс для розвитку освіти на теренах України, наблизивши існуючу тут школу до європейських зразків. Зрештою, вона послужила зразком для братських шкіл, а також стала передтечею Києво-Могилянської академії.

Самостійна робота з історичним джерелом

Герасим Смотрицький

КЛЮЧ ЦАРСТВА НЕБЕСНОГО (уривки)

(цит. за: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 2, Кн.1: XVI ст./ упор., переклад, передм., приміт. В. Шевчука. К. : Дніпро, 2001.С. 315-317. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus11.htm>)

Ясносвітному й вельможному княжичу, пану Олександру Костянтиновичу, Божою милістю княжичу Острозькому, воєводичеві київському, та інше, і далі, і ще.

Ясносвітний, вельможний і милостивий княжичу!

Мало не всі речі, створені від початку світу за предивним улаштуванням їхнього творця, мусять переходити одні за другими та й гинути. Одні в одному крузі року, інші в кількох, ще інші в кількох десятках аж до ста й далі. Але єство їхнє чи натура не гине, бо подібне минулому виростає й одне від другого народжується.

Також і народ людський, якому всі ті речі є підручні й подані, високолітні птахи, глибокоплавні риби, швидкобіжні звірі і все інше під ноги йому підкорено, а відтак кожне з них також міниться, тільки не мусить гинути у виді, коротко чи довго побувавши на світі, повертаються до спільної своєї матері, а на їхні місця інші приходять.

І так у тому воля Божа діється і діятиметься аж до скінчення світу.

Одначе лишень вірні та добровільні через смерть з дочасного на вічне переходять, а інші знову-таки ніби й не вмирають, бо мудрець так написав: «Хто народив дітей, не помирає», — коли собі подібного залишає від сімені та церкви своєї наступником, тобто дідичем по собі. І тільки благословенство та ласку на світі у Бога і творця свого беруть ті, у батьківщині та добрах яких не дідичить чужак і коли не втікають і не забувають: ото чужі!

Таким благословенням пошанував та наділив Бог того великого Володимира, який преславно й вельми чудовно хрестив Руську землю, чесна лінія церкви та роду його й донині не перервалася. У нійбо правдешній наслідник і властивий нащадок є ваша княжа милість, що на місці отих великосановних та вельмиславних предків своїх заступає.

І має, ваша княжа милосте, як новий у тому житейському морі, придивлятися дивним речам і минулим, і теперішнім із пильністю, беручи за пожиток усілякої бадьорості страх Божий і маючи завжди перед очима також страх і позір того, що ясно народив і світло живив і керував із добророзум'ям юністю своєю і багатьом по різних сторонах світу доброго приклада давав, а особливо того, що у правовір'ї невідступно та незмінно чудово саяв.

Ревнуй же старанно цьому, ваша княжа милосте, і наслідуй незмінно святому прикладу у світлоцвітній своїй молодості, і справляй храма свого тілесного, щоб став прибутком Святому Духу. Тоді той-таки

благословенний Бог отців, за звичною добротою своєю, і тобі може дарувати, як і начальним твоїм, і не тільки те, але може посадити і на їхній першій столиці.

Отож треба вашій княжій милості мати постійне пильне бачення на чесний стан і на новий вік свій, в якому не тільки довгого чого, але й дня, й години однієї шкода стратити дармо й безпотрібно. А відтак тілесні сили, а також душевні умисли що далі, то більше ростуть у такому юнацькому віці, множаться і догори виступають.

І як хто в таких літах управить і скерує ту, з виші запряжену, колісницю свою, яка ніколи не стоїть, але до призначеного кордону мчить, на якій і сам Бог радо пробуває, і чинить, і виїжджає до вічних прибутків, що їх око, вухо й серце людське знати не може. Цього дістати й вашій княжій милості Господи сподоби! А від хитання у вірі не встановленого чи перемінення — Господи збережи, бо з Богом жартувати, у вірі щодо нього міняючись, зле, а ще гірше подавати звабу іншим, особливо слабким, але в чому хто через світле хрещення позваний від нього і від батьків правовірних вибраний, у тому нехай, за апостолом, і перебуває, тощо.

А хто б хотів знати й пізнавати ліпше від гіршого, згідно із тим-таки апостолом, утримувати все, що скушає на добро, і нехай не буде таким простим та поганодумним суддею речей, що, одну тільки сторону вислухавши, хвалить її і за нею постає.

Але як мудрому, швидкому й богобійному дізнавцеві належить, із пильністю прислухаючись, не з прудка обом сторонам придивитися і пильно розважити, і коли в тому може владити, то має з того ліпше, не оглядаючись на шляхетність, можливість та тілесну мудрість цього світу, але на саму істинну Божу правду, пізнати, обрати і за неї безпечно постати.

Також подібно ще ліпше, коли б тим не всі користувалися, бо не кожному належить; тільки з тим, що свята церква установила, законно утвердила й неодмінно підтримує, — щоб поставали за те.

А що тепер світ на тому: ради питаються, а інші й відмінюються у нові та перемінні віри, а про справи на погіршення, хоча старі, хоча нові, не дбають.

До того не тільки чоловіки, але й деякі із білих голів [жінок] бажають відати глибини письма, таємниці догматів церковних, а їм ліпша була б куделя із веретеном, аніж те, що написане пером.

До того ж лихі тії змієподібні шептальці, яким наші Єви вільно нахиляють вухо, показують їм гарні зовні і словесно яблучка, а при них можливість і славу цього світу, через що вже й Адами даються зводитися, тобто за молодими й старі починають блудити і через таку несталість предків усіх не важать.

Отож, як вище ознайомилося, зволь, ваша княжа милосте, за тим певним та істинним прикладом чинити, а що далі написано, не воли лінуватися прочитати і так можна буде доказати, що є недобре для дороги. А що зважився ту частку писання вашій княжій милості, панові своєму милостивому, приписати й подати під можну оборону, не думаю, що комусь було слухніше і властивіше.

Коли ж по Бозі, всіх творцю, і по його княжій милості, нашому милостивому панові та батьку, за вашу княжу милість, іншого не знаємо, тож усе церковне око звідусіль замиловано дивиться на молодий вік вашої княжої милості, випускаючи сльози і молячись творцю усіх, щоб не до кінця позбавлена була начальника свого насліддя, яке пресвітло сяє у православ'ї.

Отож здалося за річ небезпотрібну те вашій княжій милості запропонувати, бо хто не хоче підхлібно улягати, тому годиться вказувати

правду, особливо хто є хлібом та іншими добродійностями від когось задоволений.

Кінець і початок хоча молодому, але мудрому баченню вашої княжої милості доручається, адже за сивини мудрість, а за літа старі побожне життя Соломон поклав.

Остроз, 1587.

Запитання і завдання

1. Що вам відомо про князя Василя-Костянтина Острозького?
2. Вкажіть особливості заснування та статусу Острозької академії.
3. Дайте коротку характеристику основним етапам в історії Острозької академії.
4. Охарактеризуйте зміст навчання в Острозькій академії. Які джерела нам про це розповідають?
5. Коли і з якою метою було утворено літературно-науковий гурток Острозької академії? Хто туди входив?
6. Прочитайте джерело. Що ви знаєте про автора? Кому воно присвячене і чому?

Розкрийте зміст понять

Тримовний ліцей, «дитяче училище», сім вільних наук, «тривіум», «квадривіум», полемічна література.

Список рекомендованої літератури

Основна

Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В.К. Кремін. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори. К.: Абрис, 1994. 288 с.

Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). К., 1990. 130 с.

Мицько І. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть/ Ред. В. А. Смолій. К.: Наук. думка, 2001. С.230-237.

Острозька Академія: XVI–XVII ст.: Енциклопедичне видання. Острог, 2011. 512 с.

Додаткова

Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні / Укладачі Дзюба О., Павленко Г. К., 1998. 167 с.

Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посібник /Лузан П. Г., Васюк О.В. 2–ге вид., доп. і перероб. К.:ДАКККіМ, 2010. 296с.

Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – поч. XVII ст. Київ : Основи, 2000. 472 с.

Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. Вип. 1. Львів, 1995. 155 с.

Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - XVII ст. К. : Критика, 2002. 416 с.

Тема 5. БРАТСЬКІ ШКОЛИ, ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ І НАУКИ

Заснування братств. Громадсько-благодійницька діяльність братств. Зміст та характер навчання в братських школах. Львівська Успенська братська школа, «Порядок шкільний». Київська братська школа. Луцька братська школа, «Артикул прав». Навчальні книги. Наукові знання.

Персоналії: *Арсеній Еласонський, Стефан Зизаній, Іван Федорович, Лаврендій Зизаній, Мелетій Смотрицький, Памво Беринда.*

Одним із істотних чинників українського релігійного і національно-культурного відродження стали братства і засновані ними школи та друкарні. Братські школи посідають особливе місце в боротьбі українського народу за свою незалежність, за національну освіту. Вони протистояли ополяченню, онімеченню українців. Перші братські школи в Україні виникають у другій половині XVI ст.

Один із провідних дослідників історії братств Я. Ісаєвич зазначав: «на християнському Сході (Єгипет, Константинополь) релігійні братства, які об'єднували кліриків і світських людей, відомі вже з IV ст. Переважно вони засновувалися для взаємних послуг щодо поховання померлих, спільних молитов та інших релігійних обрядів. Приблизно з кінця XI і XII ст. у країнах Західної Європи поширилися братства світських людей, які мали писемні статuti. У православних країнах братства виникли тільки в українському і білоруському середовищі, якщо не рахувати братств грецької діаспори у католицьких країнах Європи» [14, с. 550]. Історик припускав, що ґрунт для братств підготували існуючі віддавна традиційні парафіяльні організації, які виконували такі самі опікунчі функції щодо святинь, як ктитори у Візантії. Разом з тим латинські

впливи не обмежувалися тільки запозиченням назви, а відобразилися і в організаційній структурі православних братств.

В історичній літературі є й інші теорії щодо мети виникнення братств. Одні дослідники вважають їх подібними до північно-східних давньоруських братчин, створених на основі громадських банкетів; інші вважають, що вони виникають у зв'язку з правом патронатства над церквами; на думку деяких, братські школи беруть свій початок від західноєвропейських ремісничих цехів та купецьких гільдій; радянськими українськими істориками висловлювалася думка, що братські школи були організаторами боротьби поневоленого українського народу [28, с. 73].

До братств входили ремісники, купці, подекуди дрібне й середнє духовництво та шляхта, учителі, письменники, книговидавці, вчені, митці й представники інших верств населення. Найстарішим було Львівське братство, наприкінці XVI – на початку XVII ст. вже було близько 30 братств: Рогатинське, Самбірське, Острозьке, Галицьке, Кам'янець-Подільське, Кременецьке, Красноставське, Стрийське, Більське, Київське, Луцьке, Шаргородське, Немирівське, Вінницьке та інші. Братства керувалися у своїй діяльності братськими статутами, які мало відрізнялися один від одного. Головною метою братств за статутом було захист та збереження православ'я в умовах наступу католицизму. Керівним органом братств були загальні збори.

Історичні свідчення про перші навчальні заклади, організовані братствами, є досить обмеженими. Так, відомий дослідник І. Крип'якевич писав про архівні свідчення щодо діяльності Руської школи у Львові у 1546 р., є згадки про існування шкіл у Києві в 1563 р., Здолбунові, Красноставі, можливо, і в інших містах [41, с. 35]. Перші надійні документи про легально оформлені православні братства датуються серединою XVI ст. Серед цих документів – статут 1538 р. братства кушнірів у Вільно, статuti 1542 р. братства Благівіщенської парафії на передмісті Львова і 1544 р. братства церкви при парафії Миколая на львівському Підзамчі [14, с. 550].

Відомо, що існували братські школи двох типів: навчальні заклади елементарного типу з розширеною навчальною програмою і

навчальні заклади підвищеного типу. Серед братських шкіл підвищеного типу слід назвати Львівську, Київську і Луцьку братські школи. Досягненням братських шкіл було викладання предметів рідною мовою, вивчення античної літератури і філософії, розвиток розумових здібностей учнів, згуртування прогресивних діячів: Стефан і Лаврентій Зизанії, Арсеній Еласонський (з Фессалії), Памво Беринда, Кирило Ставровецький, Йов Борецький, Мелетій Смотрицький, Петро Могила, Феофан Прокопович та ін.

Значний внесок у розвиток освіти і культури в Україні зробило Львівське Успенське братство. Перша згадка про нього датується 1463 роком. У 1586 р. братство отримало окремі права від антиохійського патріарха Йоакима, які закріпив і поширив патріарх Єремій. Так, Львівське братство отримало права ставропігії і стало називатися Ставропігійським на знак підпорядкування безпосередньо східним патріархам. Його діяльність високо оцінили інші братства, бо на соборі 1590 р. було ухвалено, щоб усі братства будувалися за зразком Львівського [28, с. 77].

Як вважають сучасні дослідники, з самого початку своєї діяльності Львівське братство ставило за мету піднесення освітнього рівня населення, визначними організаторами братського руху у Львові та першими його керівниками були міщани з Руської вулиці Юрій та Іван Рогатинці, Іван та Дмитро Красовські, Лесько Малецький, Лука Губа, Хома Бабич [14, с. 551]. Вони були творчими особистостями, представниками гуманістичної культури.

Братства, які виникали в інших містах, визнавали авторитет Львівського Успенського братства, за його зразком створювалися подібні організації в багатьох містах Західної та Правобережної України. Так, на початку XVII ст. відзначилися активною діяльністю братства в Галичі, Дрогобичі, Перемишлі, Більську, Холмі, Замості, Бережанах. Виникають братства і в окремих містах Лівобережної України, але там їхні функції залишалися обрядово-побутовими.

Оскільки одним з основних завдань братства вважали освітню роботу, значна увага приділялася саме питанню заснування шкіл та просвітницькій діяльності. Після Острозької академії саме братські

школи підвищеного типу перейняли естафету заснування закладів освіти середнього та підвищеного типу для православного населення. Я. Ісаєвич відзначає, що «діяльність слов'яно-греко-латинської школи в Острозі мала вплив на рішення львівських українських міщан заснувати інституцію подібного типу. Цим зайнялася та група міщан, яка вже з початку 1570-х рр. послідовно добивалася поліпшення освітньої системи в місті» [14, с. 552].

Безперечним плюсом для розвитку Львівської братської школи став викуп друкарні Івана Федорова, адже, щоб поставити викладання в школі на належний рівень, необхідно було друкувати навчальні посібники. Наявність друкарні, а отже, і можливості друкувати свої твори, приваблювала освічених людей, тому саме братська школа стає осередком освіченості та культурного розвитку українських земель в останній чверті XVI ст.

Від започаткування школа мала матеріальну й політичну підтримку не лише сильного Львівського братства, але й таких впливових людей, як князь В.-К. Острозький, молдавські господарі Симеон та Ієремія Могили. Першим керівником Львівської братської школи дослідники називають Арсенія Еласонського. Йому в усьому допомагав Стефан Зизаній, якого львів'яни добре знали і якому довіряли. Ректор Арсеній був греком, архієпископом Еласонським, відомий тим, що склав граматику «Адельфостер», викладав грецьку мову. Загалом у Львівській братській школі був сильний викладацький колектив: Стефан Зизаній (викладав грецьку мову), Лаврентій Зизаній (викладав слов'янську мову), Кирило Транквіліон Ставровецький (автор релігійно-моральних міркувань), Іван Борецький (викладав грецьку, латинську мови), Памво Беринда – лінгвіст, укладач першого друкованого азбуковника-словника енциклопедичного типу [41, с. 41]. Для забезпечення матеріальних потреб школи братство призначало опікунів із свого числа. Найхарактернішою особливістю братської школи з перших днів існування був її всестановий характер.

Організацію навчального процесу у Львівській братській школі було зафіксовано у статуті, який став зразком діяльності всіх інших братських шкіл. Статут Львівської

*Рис.13. Сторінка статуту
Львівської братської школи*

братської школи пройнятий шанобливим ставленням до знань, освіти, книги, школи, піклуванням про авторитет батьків та вчителів, у ньому чітко визначено організаційну структуру школи, права й обов'язки всіх її працівників, учнів, батьків та громадськості. Згідно із статутом «школу очолював ректор, братство виділяло двох шкільних наглядачів (схолархів), які контролювали роботу вчителів та успішність учнів, і розв'язували всі господарські питання» [44, с. 64].

Улітку заняття в школі розпочиналися о 9 годині ранку, а в зимові дні вчитель сам визначав час початку навчання. Учень займав своє місце в класі, яке визначалося за результатами його навчання. Навчальний день починався з молитви, а потім учні усно відповідали на запитання і показували виконані вдома письмові завдання. Далі вчитель пояснював новий матеріал за записками, які видавав учням для переписування вдома. Іноді урок проходив у формі бесіди чи диспуту. У статуті було зафіксовано режим навчальної діяльності учнів, ним регламентувалася робота вчителів. Заслужують на окрему увагу взаємини братської школи і батьків, зафіксовані у статуті, зокрема, факт підписання угоди, в якій визначалися обов'язки батьків чи опікунів та обов'язки вчителів [46].

Зміст освіти мав гуманітарний характер. Зокрема, вивчали граматику грецької, слов'янської, латинської і польської мов. Відомі підручники з граматики створені Арсенієм Еласонським, Лаврентієм Зизанієм, Мелетієм Смотрицьким та ін. Почесне місце в навчальному процесі посідали діалектика і риторика, які викладав один учитель.

Підручники з цих предметів були написані латинською мовою, але в статуті Львівської братської школи були вказівки щодо вивчення цих дисциплін і філософських наук за посібниками, написаними слов'янською мовою. Л. Медвідь вказує, що «у переліку предметів, які вивчали в школі, знаходимо курс змішаної математики – наприклад, арифметику вивчали разом із геометрією й астрономією; були поширені і предмети естетичного циклу – малювання, співи» [28, с. 78]. Я. Ісаєвич вказував: «Братчики і пов'язані з ними освітні діячі намагалися зробити свою школу зразковою. Навчання в ній, як свідчать джерела, мало характер «українських студій» (*studii Ruthenici*). Разом з тим школа мала назву греко-слов'янської навіть після того, як в ній було запроваджено вивчення латинської мови. Зберігся реєстр учнів кінця XVI ст., в якому записано 61 школяра, переважно з міста Львова та Галицького і Краківського передмість. Братська школа не була лише початковою, а включала й студії вищого рівня» [13, с. 54]. Таке поєднання в одному закладі освіти різних рівнів навчання – початкового, середнього та елементів вищого – було характерним для середньовічної і ранньомодерної освіти і в Західній Європі.

Львівська братська школа допомагала іншим братським школам України та Білорусі, надсилаючи вчителів, підручники. Учителі зі Львова викладали в Рогатині, Стрії, Перемишлі, Вільні, згодом дехто з них викладав і в Києві.

Близько 1615-1616 рр. одночасно засновані Київська братська школа і саме Київське Богоявленське братство. Вже сама ця одночасність вказує, що для фундаторів братства й школи основним була саме школа: братство тут засновувалося для опіки над школою, і це мало бути його головною функцією. Оскільки Київська братська школа стала родоначальницею Київського (Києво-Могилянського) колегіуму (пізнішої академії), про неї розповідатиметься в іншому розділі.

У 1617 р. засновано Луцьке братство, яке незабаром також створило школу вищого типу. У 1620 р. Луцьке братство збудувало кам'яний будинок для школи, а близько 1623 р. статут школи був

затверджений Константинопольським патріархом. З архівних матеріалів та літератури відомо, що існує два документи, які регламентували роботу школи. Дослідники вказують, що «у рукописному збірнику Луцької школи вписано датовані 1624 р. два документи, що регламентували характер і структуру цієї школи: «Права школи греко-слов'янської Луцької артикули» і «Порядок шкільний», який є копією львівського Порядку (статуту)» [14, с. 560]. Перший документ складений ігуменом Герасимом Микуличем з його прихильниками. В ньому чітко і детально встановлювались обов'язки щодо відвідування церковних служб і зовсім не було визначено вимог до вчителя та шкільного розпорядку. Це викликало обурення братчиків-городян, і вони вирішили скласти свій статут. Звернулися з листом до Львівської братської школи з проханням надіслати статут «Порядок шкільний». До цього статуту було внесено незначні зміни, які стосувалися лише вступу, і в результаті його було прийнято як статут Луцької школи [41, с. 40]. Обидва названі документи діяли одночасно.

Вчителями Луцької школи були ченці братського монастиря Єлисей Ільковський, ігумен Августин Славинський (викладач риторики, філософії і математики в середині XVII ст.), художник Йов Кондзелевич. Програма навчання була наближеною до львівської. У школі користувалися слов'янськими, українськими та польськими книжками, зокрема, в джерелах є згадки про грецьку та слов'янську граматики, латинський словник. Традиційно високо було поставлено навчання співу.

Безумовно, братські школи Львівського Успенського, Київського Богоявленського та Луцького Чеснозреносного братств відносяться до шкіл підвищеного типу. Поряд з ними в багатьох містах впродовж XVII ст. по всій Україні відкривалися і братські школи елементарного типу. Наприклад, у Галичині такі школи виникли в Галичі, Рогатині, Стрию, Миколаєві, Комарному, Перемишлі, Ярославі; на Холмщині – у Холмі, Красноставі, Замості; на Підляшші – у Більську, Бересті та Воладаві; на Волині – у Володимирі, Луцьку, Дубному; на Поліссі – у Пінську; на Поділлі – в Меджибожі тощо [27, с. 55]. З'явилися такі

школи і в Києві, Вінниці, Немирові, поширившись по всій Наддніпрянщині.

Шкільні кімнати, як правило, були у братських будинках. Учителя обирали на загальних зборах братства, він виконував ще обов'язки дяка та писаря. Навчальний рік починався 1 вересня, вчилися один–два роки. Навчальний день починався молитвою. Після читання молитви кожний учень відповідав вчорашній урок і показував виконані вдома письмові роботи. Потім починали вивчати новий матеріал. Після обіду учні знову приходили до школи і переписували завдання на наступний день. Тут же в школі вони вивчали задані уроки, опитуючи один одного. У суботу повторювалося все, що було вивчене за тиждень. У цей день учитель проводив з учнями моральні бесіди. На початку XVII ст. у більшості братських шкіл використовувались елементи класної системи навчальних занять. Учні ділились на групи: одні вчилися розпізнавати букви і склади, інші – читали і вчили напам'ять різні уроки, треті – вчилися пояснювати прочитане і розмірковувати. Цей досвід, очевидно, використав відомий чеський педагог Я. А. Коменський при обґрунтуванні класно-урочної системи навчання [28, с. 74].

Важливе значення має українська філософська думка епохи українського відродження, яка з'являлася у той час, у літературно-художніх, полемічних, історичних творах письменників, просвітителів і, передусім, діячів братських шкіл Л. Зизанія і С. Зизанія, у творах І. Вишенського, К. Ставровецького, І. Борецького, П. Беринди, у трактатах Є. Славинецького, С. Полоцького і ін. Подією, що сприяла розвитку педагогічної думки та розповсюдженню навчальної літератури в Україні, став початок вітчизняного книгодрукування, основоположником якого є Іван Федорович (1510-1583 рр.). Він заснував у Львові першу в Україні типографію. Тут 1574 року видав «Апостол» та першу друковану східнослов'янську навчальну книгу «Азбука». Нове видання цієї книги побачило світ в 1578 в Острозі. 1609 року Львівським Ставропігійським братством надруковано книгу невідомого автора «О воспитании чад». Це був перший друкований педагогічний твір в

Рис. 14. "Апостол" Івана Федоровича

Україні [41, с. 38]. У книзі обґрунтовується думка, що позитивні і негативні якості людини не вроджені, а є результатом виховання. Автор також вказує на відповідальність батьків за виховання і навчання дітей, про їх обов'язок віддати дитину в «науку», висуває ідею, що виховання слід починати з раннього віку.

Розвиток науки у цей період був тісно пов'язаний з тими загальнокультурними процесами, які переживало українське суспільство в зазначений період. Радикальний поворот до Заходу позначився новими якісними зрушеннями в усіх сферах культурного життя українського народу, в тому числі і в царині науки. Сім вільних мистецтв, або «сім наук визволених», як їх тоді називали, це науки тривіуму – граматика, риторика, діалектика і квадрівіуму – арифметика, геометрія, музика, астрономія. Орієнтація українських шкіл на вивчення вільних наук позитивно впливала не тільки на піднесення рівня освіти й наближення її до загальноєвропейських форм, а й об'єктивно сприяла розвитку цих наук на українському ґрунті. Особливо інтенсивно почали розвиватися словесні дисципліни, зокрема граматика, риторика й поетика, котрі, як відомо, були основою так званих гуманістичних студій. Менше розроблялися

науки квадривіуму – математика, астрономія, музика, а також право, медицина, логіка.

Найбільшого успіху українські вчені досягли в розробці граматичної теорії і творчому застосуванні її до церковнослов'янської мови. За їхнім переконанням граматики посідала центральне місце в системі освіти і духовної культури загалом як засіб, за допомогою якого можна досягти всіх інших знань. Переконавання про особливу роль граматики в системі гуманітарних наук з початком XVII ст. стало панівним серед освіченого загалу. Такі видатні тогочасні книжники, як Лаврентій Зизаній, Мелетій Смотрицький і Памво Беринда прагнули науково-теоретичнимопрацюванням церковнослов'янської мови поставити її в один ряд зі світовими мовами – латинською та грецькою, і засвідчити таким чином загальнолюдське значення східнослов'янської культурної традиції, її рівноправність з іншими визнаними культурними традиціями християнського світу. Латинській освіченості католиків православні прагнули протиставити орієнтацію на грекомовну культуру. Тому важливою подією науково-культурного життя України кінця XVI ст. стала «Граматики словенська» Лаврентія Зизанія, що вийшла друком 1596 р. у Вільні. Її автор першим спробував осмислити будову церковнослов'янської мови на основі граматичної теорії свого часу, а також нормалізував правопис східнослов'янського письменства. Справу Л. Зизанія продовжив Памво Беринда, який у 1627 р. видав у Києві свій знаменитий «Лексикон словенороський і імен толкованіє» – великий церковнослов'янсько-український словник. Його вихід став подією не тільки в українській, а й у європейській лексикографії взагалі [38, с. 338]. Мовознавча діяльність Л. Зизанія, М. Смотрицького, П. Беринди, І. Ужєвича створила, по суті, цілісний науково-філологічний напрям у духовній культурі України кінця XVI – першої половини XVII ст. Їхні праці, особливо в галузі граматики і лексикографії церковнослов'янської мови, заклали теоретичні основи для майбутніх славістичних студій.

Таким чином, школи провідних братств стали істотним чинником поживавлення освітнього руху в Україні, мали тривкий і

багатогранний вплив на розвиток культури. Програма навчання більшості братських шкіл відповідала тодішнім середнім школам, школи були доступні для різних прошарків населення, учнів вирізняли не за походженням, а за успіхами. До викладачів ставилися вимоги зразкової поведінки й доброї педагогічної підготовки. Викладачами та випускниками братських шкіл були відомі діячі освіти, політики, культури та мистецтва. Братські школи багато зробили для поширення релігійної та національної свідомості і розвитку української культури, зокрема, друкуванням підручників та вивчення мов.

Самостійна робота з історичним джерелом

ПОРЯДОК ШКІЛЬНИЙ

(цит. за: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т.

К.: Дніпро, 2001. Т. 2. Кн. 1/ Упор., передм., приміт. В. Шевчука.

URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus13.htm>)

Милістю... порадою і наказом... Іоакима, патріарха великого... у місті Львові, року 1586, місяця січня, 1 дня.

Здійсненням і постановою вселенського патріарха Ієремії, єпископа Константинополя, року 1588, заснував училище в місті Львові, при храмі Успія... грецького і слов'янського письма... великими зусиллями, бажанням і коштами всього братства львівського і всього православного народу російського, аж до тих, що намагаються усунути прогалини законної науки, недбайливих людей спонукати, щоб звідси покласти початок зміні зла на добрі наміри і по всьому братству спасінню розповсюдитися...

1. Дидакал, або учитель, цієї школи повинен бути побожним, смиренно мудрим, лагідним, стриманим, не п'яницею, не розпусником, не хабарником, не срібнолюбцем, не злий, не заздрисний, не лайливий, не

чарівник, не прихильник єресі, не порушник побожності, а у всьому показує образ для наслідування, і щоб учні були, як учитель їх.

Повинні бути висунуті від братства дві досвідчені людини, щоб спостерігати за навчанням, а також за добрими і поганими справами дидакалів, бо що посіє людина те й пожне. І тим браттям повинен бути даний реєстр під печаткою братською, у якій дидакали повинні вписувати дані про облік дітей, відрахунок років і навчання дітей і оплату їм, тобто дидакалам.

А якщо би хто бажав забрати своїх дітей від науки, коли прийде квартал, тоді в присутності тих відпустити..., кожен, хто буде приводити до навчання сина чи інших для науки, повинен взяти з собою сусіда, одного чи двох, і в присутності з сусідів повинен з дидакалом укласти умовну про порядок і повинність його згідно реєстру нижченаписаного; і перш за все повинен бути йому прочитаний цей реєстр, щоб знав, яким чином будуть його сина навчати, і що за це повинен, і щоб не перечив йому, а всіма засобами допомагав дітям в науці і приводив до послуху дидакалу, як справжній батько, який бажає мати втіху від прощі, і повинен за звичаєм вписатися в реєстр.

2. А дидакал, взяв доручену йому дитину, повинен її вчити оволодівати корисними науками, за непослух карати не по-тиранськи, а по-учительськи, не вище, але посильно, спокійно, не лише по народному, але й вище народного, щоб через свою заздрість не залишився винним ні за одного (учня) ні перед Богом, ні перед родичем, ні перед ним самим, якщо б забрав у нього час чи відволік його. Написаное: "Злый, лукавый, ленивый рабе, по что не отдал серебро моё торжникам да пришед аз взял бых своё со лихвою; и паки: щадяй жезла ненавидит сына, а ещё без наказания были бахом, уво прелюбодейчище бысте были, а не сынове".

3. Сидіти повинен кожний на своєму місці, призначеному за успіхи в навчанні. Який більше вміє, буде сидіти вище, якщо б і був дуже бідний, а хто менше вміє, повинен на постидному місці сидіти, сказано ж: "Имеющему везде дано будет".

4. Багатий над бідним у школі нічим не повинен бути вищим, лише самою наукою, тілом же рівні усі; око руці, нога руці не може сказати: ти мені не потрібна.

5. Навчати дидакал і любити повинен усіх дітей однаково, як синів багатих, так і сиріт бідних, і тих хто ходить по вулицях, просячи милостині; хто скільки навчиться може за своїми синами; лише не більше одного вчити, ніж іншого, бо ж написано: "Всякому бо просящему у тебе дай и хотящему у тебе взяти не возбрани, хошу бо всім спастися и в разум истинный прийти".

6. Приходити повинні отроки в школу на визначений час, тобто в більші дні на дев'яту годину, точно так і в інші, менші дні, як постановив дидакал, і відпускати їх після навчання у визначений час; написано ж: "Все да действует... в подобное время".

7. Кожного ранку дидакал повинен уважно слідкувати й, якщо якого отрока не було, повинен за ним зараз же послати і взнати причини, через які не прийшов: чи не загрався де повинен за ним зараз же послати і взнати причини, через які не прийшов: чи не загрався де грою, чи вдома полінувався, чи довго спав і через це в школу не прийшов, дізнатись про все і привести повинні його, бо написано: "Иных страхом і нуждой спасай".

8. Зранку, прийшовши всі в призначений час, не повинні починати навчання, поки не покажуть молитви і звичайні передмови...

9. У школі діти повинні бути поділені на три групи: перші - які будуть вчитися чистоті і на пам'ять вчити багато речей; другі - які будуть вчитися

розпізнавати слова і складати; треті - будуть вчитися розказувати прочитане, роздумувати і розуміти; бо сказав святий Павло: "Егда бех младенец, младенческая мудрствовах ы смыслях, егда ж достигох в муж совершен, млека не требую".

10. Зранку після молитов кожен повинен розказати вчорашній свій урок і писання, що вдома писав, і повинен викласти вивчене; а потім повинні по частинах вчити Псалтир чи граматику і другі корисні науки, в яких є потреба.

11. Після обіду хлопчики повинні писати самі на таблицях кожен свій урок, заданий йому вчителем, крім малих (дітей), яким учитель повинен сам вписати. Вивчивши у школі важкі слова, повинен їх запитувати один в одного, тобто дискутувати, а прийшовши додому, вірш повторити, щоб у вечері, прийшовши зі школи додому, вміли діти перед родичами чи чужі діти, проживаючі на квартирах, перед господарем своїм науку, що в школі вчили, прочитати з поясненнями, як це робили в школі; а що вчили в цей день повинні ввечері написати і зранку принести в школу, показати своєму вчителю, щоб кожен плід науки був відомий: «Всяко бо древо от плода познавати подобает».

12. Повинен бути дидакал вчити і на письмі їм подавати з граматики, риторики, діалектики, музики та інших поетів та зі святого Євангелія, з книг апостольських: «Вся бо елика писана суть к нашему наказанию писана суть».

13. В суботу зранку повинні повторювати уроки, які вчили на протязі тижня, а після обіду повинні вчити паскалії і місячної течії, і рахунок, і обчислення, чи музику церковного співу: «Вся бо писания благодухновенна и полезна суть к научению».

14. Після вечірні в суботу повинен дидакал розмовляти з дітьми не мало часу, а значно більше, ніж в інші дні, навчаючи їх страху Божому і

належним юнацьким звичаям: як вони повинні вести себе в церкві перед Богом, вдома перед родичами і в інших місцях, стид берегти, виказувати Богові і його святим честь і страх, рідним та дидаскалам послуг, усім покірність та повагу, собі самому чистоту. І ці повчання знову повинні навіюватись дитині... бо написано: "Любая сына прилежнее наказует, а не любая щадит жезла", и Каже: "Отрачастью безумие на сердци привязано жезлом же изженеми ё, новое бо вино в мехи новые вливают и обое соблюдается".

15. В неділю і в свята церковні діаскал повинен з усіма, поки підуть до літургії, розмовляти і розповідати про це свято і вчити їх Божій волі, а після обіду повинен навчити Євангелію і апостолу цього свята...

16. Двох чи чотирьох хлопців, кожену неділю інших по черзі, потрібно призначати для збереження порядку, від чого жоден не зможе відмовитися, коли до нього надійде черга. Справою їх буде швидше прийти в школу, підмести школу, розпалити в печі і біля дверей сидіти, про всіх знати, хто виходить і входить, хто б не вчився, пустував, чи в церкві погано себе вів, чи, йдучи додому, не вів себе достойно, повинні написати і повідомити про них, сказано: "Блюдетесь како да опасно ходите, не яко немудре, но яко премудре искупующе время, яко дни лукавые суть".

17. Якщо би якийсь хлопець один день ходив у школу, а другий - пропускав - і так лише час втрачав, рахуючись при школі, такого більше не приймати, тому що і знахар якщо б хворого в один день лікував, а в інший відносився не відповідно, замість лікування ще більше сприяв його захворюванню, сказано: "Всякого брата не по чину ходяща отрицайся".

18. Батькові про дітей чи господареві про доручених йому сторонніх дітей дидакал і члени братства - наглядачі шкільні повинні нагадувати, щоб діти вдома поводили себе відповідно шкільному розпорядку,

показуючи всім свою ученість і людяність. А якщо буде в дітях знайдено щось невідповідне науці, то це має бути вивчене. А якщо б дидакал своєю породивістю чи родич чи господар неохайністю своєю заважали навчанню чи добрим звичаєм, то винний має бути покараний.

19. Якщо б також хто хотів від дидакала сина свого забрати для іншої потреби, то повинен робити це не заочно і не через когось іншого, лише особисто і в присутності тієї ж людини чи двох, при яких він віддавав на науку, узяти може, щоб цим не робити зневаги ні учневі, ні дидакалу, від якого без пояснення учня забрав; такий порядок всі інші ремісники зберігати повинні, коли при людях не лише сина, але й слугу реміснику доручають, і потім, коли його навчитися, тим більше не хочуть його відпустити; зібравши багатьох, хвалять терпіння і пристойність родичів і його самого, від чого і майстру велике задоволення, коли бачить учня свого не останнім, чого більше і в школах і в людей християнських мати необхідно.

20. Якщо б сам учитель чи хтось з його учнів був винуватцем тих справ, які не лише закон не дозволяє, але забороняє, як-то: розпусник, п'яниця, злодій, срібллюбєць, гордий, такий не лише вчителем, але й жителем не повинен бути тут... бо, якщо буде сам противником заповідей... то як може інших берегти в цнотливості і на користь настановити.

СТАТТІ ПРАВ

ГРЕКО-ЛАТИНО-СЛОВЕНСЬКОЇ ШКОЛИ ЛУЦЬКОЇ

(цит. за: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т.

К.: Дніпро, 2001. Т. 2. Кн. 2 / Упор., передм., приміт. В. Шевчука.

URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus51.htm>)

1. Кожен, хто тільки до наших шкіл для науки прийде, зголосившись ректору, за його дозволом, надалі має придивлятися три дні наукам та порядкам, а нищі й вихованню, ще не будучи допущений до жодної шкільної забави та прав, і то через те, аби, квапливо почавши, прудко не розкаявся б і не покинув того, за що раніше взявся, адже кожен приходить мав до школи ані на чверть, ані на рік, але поки навчиться і під такою умовою буде прийнятий.

2. Так придивившись, коли не захоче, з благословенням відійде, а коли на порядки й права дасть згоду, має сказати про те старшому, за наказом якого від пенітарха буде вписаний до великого шкільного реєстру, прийнятий і причислений буде до спудеїв, давши до шкільної скарбниці грошей.

3. Кожен повинен буде віддавати досконале, а властиво безсловесне послушення старшому і тому, кому старший доручить, у всьому з ним радячись, слухатиметься без жодної неволі та шемрання, підлеглий будучи, як того, який повинен буде все поштиве та пожиточне радити й показувати, бо коли в найпростіших навіть ремеслах ота цнота — послушення — має найперше місце, тим більше в науках визволених, які значно перевищують усі інші науки, куншти б та ремесла.

4. А що різних діалектів у нашій школі навчатимуть і години, в які вчити мають, визначені є, відтак кожен спудей, прийшовши до науки і не можучи швидко зрозуміти наук, які тут викладаються, і себе, до якої він має схильність, має із старшим над школами порадитися, за яку науку має взятися, і що йому, врахувавши його літа, й бажання, й здібності, порадить, за те взятися повинен буде, за винятком тих, котрі чи від родичів, чи з повинності спеціально призначені будуть для якоїсь певної науки і від того відтак повинніше увірюватимуться.

5. На шкільних годинах усі в школі рано й по обіді мають бути присутні, приходити вчасно з усілякою тихістю, без розмов та шептів, мигів та переходів поміж себе, кожен сідаючи на своєму місці, а що тільки вчитель читати, розповідати чи диктувати буде, слухати, розуміти й пам'ятати має, намагаючись щосили, щоб усе почуте подібно міг висловити вчителю.

6. Жоден жодної речі, особливо поміж себе, як всередині шкіл, так і з надвір'я нічого не ставити, гендлювати, купувати й продавати без відома вчителя не має, запевне те розуміючи, що кожна така справа чи вчинок є крадежем, а відтак і гріхом смертельним.

7. Жоден не має важити чинити щось без відома вчителя: або в школі зовсім не бути, або пізно, тобто не в призначеному часі прийти, або передчасно відійти. А коли, либонь, неприсутності, либонь, загайки, либонь, відходу буде якась гвалтовна причина, її дидакалові відкрити і від нього, на потребу, прощення має взяти. Бо хто запізниться або раз у школі не буде, суворо покарається, хто ж два дні незголошено замешкається, до школи прийнятий не буде.

8. Що лишень буде мовитися чи діятись у школі, жоден не має того виносити за шкільного порога.

9. А що наші учні наук і цноти, а не чого іншого навчатися мають, відтак і те застерігаємо, щоб тим двом речам жодної в собі перепони не мали, адже два заняття, які одне одному перешкоджають, одне одне перевертають не раз. Не повинні відтак мати жодних риштунків воєнних а або інструментів якогось іншого ремесла, окрім шкільних, ані книжок іншовірних та єретицьких для набуття й утримання справжніх цнот, які на правдивій вірі фундуються, дотримуватися того. На все те протодидакал б пильне око повинен буде мати.

10. На жодні непоштиві бесіди або бенкети жоден не має ходити і з тими, котрі те чинять, жодного спілкування й товариства не заводити, адже людина, коли з преподобним, преподобна буває, а зі свавільним розпускається. І загалом, в поштивості пробуваючи і з поштивими товариство маючи, виявляти також поштивість значним людям як духовного, так і світського стану, відкриваючи голову і віддаючи поклони; також місця, Богові призначені, а саме: монастирі, цвинтарі та школи, мати повинні в пошануванні над інші місця, і те чинитимуть, коли на них перебуватимуть; збитних учинків, соромних слів та непоштивих жартів вистерігатимуться.

11. Певною мірою спудей усе добре від Бога має, а частково того поміж визволених наук передусім має навчатися, що йому є спасенно. Отож постановляємо, аби щонеділі й кожного святого дня, який відзначається від церкви, святкуватися, а саме Господа, Богородиці та апостолів, також інших мають всі бути присутні в церкві на набоженстві, тобто на вечірні, утрени, божественній літургії і знову на вечірні, нікого ніякою потребою, окрім хвороби, не виключаючи, і там, як у небі стоячи, мають із боязню Божою слухати у повній тихості молитов та казання. Також у дні загальні виділені особи, на кого, згідно спорядженого реєстру, припадає черга, до церкви в такий спосіб мають ходити.

12. Коли ж хто мудрості набрати хоче, треба йому конче з мудрістю передвічною, тобто Сином Божим, мати єдність і товариство через часте причастя пречистих тайн тіла та крові його. Отож набожнішим із наших учнів радимо, аби якнайчастіше, тобто як можна, щопразника Господа і кожного посту, сповідь та причастя відправляли, а недбалішим та недолужнішим і всім загалом наказуємо, щоби в кожен із чотирьох річних постів: у Великий, на початку весни, у Петрів, на початку літа, у Спасів, на початку осені, та Пилипів, на початку зими, кожен із наших спудей,

сповідь порядно відправивши перед священиком, якого старший укаже, став учасником пречистих таїн.

Запитання і завдання

1. Назвіть основні напрями діяльності православних братств у другій половині XVI – першій половині XVII ст.
2. Вкажіть особливості братських шкіл. Яким був зміст освіти в них?
3. Дайте коротку характеристику діяльності Львівської братської школи.
4. Прочитайте історичні джерела, проаналізуйте і порівняйте наведену в них інформацію.
5. Охарактеризуйте діяльність викладачів та вихованців братських шкіл.
6. Розкажіть біографію Івана Федоровича, спираючись на знання з курсу «Історія України».
7. В якій галузі наукові знання розвивалися найактивніше у визначений період? Чому?

Розкрийте зміст понять

Братство, ставропігія, артикули, дидаскал, схолярхи, павпри, лексикон.

Список рекомендованої літератури

Основна

Ісаєвич Я. Д. Братства та їхні школи. Шкільництво уніатів // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.549-563.

Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. К. : Знання КОО, 2003. 456 с.

Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посібник / Лузан П. Г., Васюк О. В. 2-ге вид., доп. і перероб. К.:ДАКККиМ,2010. 296с.

Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. К.,2003. 335 с.

Розвиток освіти у братських школах України XV-XVII ст. в контексті західноєвропейського Відродження / Г. Д. Антонюк // Педагогіка і психологія проф. освіти. 2012. № 4. С.198-206.

Додаткова

Ісаєвич Я.Братства та їх роль у розвитку української культури XVI-XVIII ст. Київ, 1966. 248 с.

Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні / Укладачі Дзюба О., Павленко Г. К.,1998.167 с.

Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори. К.: Абрис,1994. 288 с.

Паславський І. Наукові знання // Історія Українськоїкультури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.334-350.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X-XX ст.). Нариси. К.,1991. С.32-45.

Тема 6. КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ, ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Київська братська школа. Заснування та діяльність академії: від Київського колегіуму до Києво-Могилянської академії. Роль П. Могили. Структура академії. Організація та зміст навчання. Розвиток науки в Києво-Могилянській академії.

Персоналії: Петро Могила, Йов Борецький, Сильвестр Косів, Інокентій Гізель, Феофан Прокопович, Стефан Яворський.

Однією з найяскравіших сторінок української освіти і науки XVII-XVIII ст. став навчальний заклад, який сучасники називали колегіумом (колегією), або, на пошану її фундатора, Києво-Могилянським колегіумом, згодом Києво-Могилянською академією. Як вже зазначалося, безпосереднім попередником цього закладу вищої освіти була Київська братська школа. У Києві українська братська школа могла розвиватися вільніше, ніж братські школи у Львові та Луцьку, оскільки перебувала під захистом козаків [15, с. 564].

У середині XIX ст., коли активно розпочалося дослідження цього питання, низка істориків стверджувала, що школа при братстві Богоявлення в Києві вже існувала наприкінці XVI ст., а в 1588-1589 рр. була перетворена патріархом Єремією зі скромної братської школи на колегіум. Однак, сучасні дослідники спираються на документи, які засвідчують, що як братство, так і школа в Києві були організовані в 1615-1616 рр. [48, с. 13]. Першими ректорами братської школи були Іван Борецький (пізніший митрополит Йов), Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович.

Вперше Київське Богоявленське братство згадується в 1615 році. Як вказують дослідники, матеріальною підставою для функціонування школи був подарунок Галшки (Єлизавети) Гулевичівни Лозчини земельної ділянки Богоявленському монастиреві, в акті було підкреслено, що школа негайно ("зараз") розміщується на подарованому дворі. Слід гадати, що свою фундацію

меценатка вирішила зробити під впливом справжнього ініціатора заснування школи і братства в Києві І. Борецького, колишнього вчителя і ректора Львівської братської школи. Тим самим братство і школа при ньому, очевидно, функціонували з кінця 1615 – початку 1616 р. [15, с. 565].

В основу діяльності братської школи було покладено статут Львівської братської школи, який затверджено Київським братством у 1620 р. У цьому самому році завдяки відновленню в Україні вищої православної ієрархії братство здобуло право ставропігії. Київським православним митрополитом став перший ректор братської школи Іван Борецький, що сприяло авторитету школи та підвищенню її статуту. Громадськість була не байдужа до школи, адже в ній надавалася якісна освіта. Аналіз соціального походження учнів дає можливість зробити висновок, що з самого початку братська школа була загальностановим навчальним закладом. В школі були класи інфіми, граматики і синтаксими, що входили до програми тодішніх шкіл Західної і Центральної Європи. Я. Ісаєвич вказував, що з викладачів школи були відомі вчитель інфіми Яків Мемлевич, вчитель граматики Сава Андрієвич з Могильова, вчитель синтаксими Василь Березецький, вчитель «руської школи» (початкового класу) уставник Федір родом з Росії [15, с. 565].

Рис.15. Петро Могила

У 1627 р. архімандритом Києво-Печерської лаври став Петро Могила, який був сином молдавського господаря, отримав хорошу європейську освіту. Після обрання на високу духовну посаду архімандрита він засновує школу при лаврі, яка мала би наслідувати західноєвропейські зразки. Таким чином і виникла у 1631 році Лаврська школа з метою надання православному населенню якісної освіти. Створювалася вона на зразок європейських колегій з латинською мовою викладання і високим рівнем

навчання, тому запрошені викладати в цій школі були добре підготовлені з різних країн викладачі. В. Микитась вказував, що причинами заснування школи стало усвідомлення тодішньою інтелігенцією, до якої можна віднести і Петра Могилу, необхідності удосконалення освіти, розширення не тільки мережі навчальних закладів, а і змісту освіти, розвитку гуманітарної науки та виведення її на загальноєвропейський рівень. Особливо це актуалізувалося на тлі поширення навчальних закладів католиків та протестантів. «Петро Могила, який у приміщенні Троїцької церкви 1632 р. улаштував «гімназійон», або Лаврську школу на 100 чоловік для засвоєння «вільних наук» грецькою, слов'янською і латинською мовами. Школу було задумано як філософське відділення із п'яти нижчих класів: інфіми, граматики, синтаксими, риторики і піїтики, що читалися латинською та польською мовами» [29, с. 71].

Заснування Лаврської школи викликало незадоволення братчиків та міщан, оскільки вона, з одного боку, знаходилася під контролем києво-печерських ченців та, з іншого боку, створювала можливість конкуренції братській школі. Тому представники Київського братства звернули увагу Петра Могили на недоцільність існування в одному місті двох вищих шкіл при обмежених навчальних засобах і недостатчі високоосвічених викладачів. Розпочались переговори з П. Могилою, який під тиском запорозьких козаків погодився на злиття лаврського училища і братської школи, але виговорив собі право бути керівником школи. У 1632 році під назвою Києво-братська колегія на території братської школи розпочав роботу об'єднаний навчальний заклад. П. Могила став її опікуном [49, с.48].

Цю школу і пізніше часто називали Києво-братською школою (колегіумом), згодом – Києво-Могилянським колегіумом, ще пізніше, з 1701 р. – Київською академією (за традицією її називали ще Києво-Могилянською академією). Зустрічається в літературі другої половини XVII ст. і образне окреслення «Могилянський Атений» [15, с. 566].

Основу навчання в Київському колегіумі складали прийняті в колегіумах й університетах Європи «сім вільних наук». Зміст освіти в Київській колегії становили такі предмети: поетика, риторика,

діалектика, філософія, богослов'я, історія, географія, математика, геометрія, астрономія, граматика церковно-слов'янської, старослов'янської, грецької, латинської, польської, німецької і французької мов. Відомо, що в Київській колегії було 7 класів, пізніше з'явився 8 клас – богослов'я. Класи мали свої специфічні назви: підготовчий клас називався фара; три молодших – інфіми, граматики, синтаксиси; два середніх – піїтики, риторики; два старших – філософії, богослов'я. У класі філософії навчалися два роки, богослов'я – чотири роки. До курсу філософії входили логіка, фізика і метафізика. Деякі професори філософії до вищезгаданих курсів додавали етику [28, с.79].

Організаційна структура Київської колегії була наступною. На чолі колегії стояв ректор. Ректором колегіуму був архімандрит Богоявленського монастиря, який підпорядковувався митрополиту. Як вказувалося, при організації колегіуму ректор був підпорядкований архімандриту Петру Могилі, який у 1633 р. став ще й Київським митрополитом; після його смерті Києво-братський монастир і колегіум (академія) фактично підпорядковувалися наступникам Могилі на митрополичій кафедрі. Ректора обирали на загальних зборах братчиків. До адміністрації колегії входив префект, в обов'язки якого входило наглядати за процесом навчання і поведінкою студентів. Він мав обов'язково бути професором філософії. В обов'язки суперінтенданта входив нагляд за поведінкою учнів у бурсі та на квартирах. При колегії існувала бурса, де жили учні. Суперінтендантом кожної бурсацької кімнати призначали інспектора з числа кращих учнів. Інспектор перевіряв підготовку уроків, виправляв виконані учнями домашні письмові роботи. Крім того, в колегії були викладачі, яких називали дидасками, якщо вони працювали в молодших і середніх класах, і професорами – у старших класах. Учні молодших класів називали спудеями, а старших – студентами. На відміну від колишньої братської школи, в Київській колегії викладали переважно ченці Богоявленського монастиря.

Петро Могила впровадив у колегіумі чітку організаційну систему, посилив, порівняно з братськими школами, увагу до

латинської мови як мови наукового і літературного життя, міжнародного спілкування. З. Хижняк вказувала, що він сам підбирав ректорів і професорів, здебільшого навчених у європейських університетах, та прикладав багато зусиль до підготовки своїх талановитих викладачів. Вчені кола Петра Могили укладали підручники, заклали основи вітчизняної філософії, були авторами історичних, публіцистичних й богословських праць [49, с.51].

За своєю сутністю колегія була облаштована за взірцем західноєвропейських університетів. Тут училися діти різних національностей і всіх станів: починаючи від аристократів, таких як князі Огинські, до дітей простих козаків і селян. Як і тогочасні європейські університети, Києво-Могилянський колегіум брав участь в організації філіальних шкіл, де викладання велося за програмою Київської колегії. Так були засновані філії колегії в 1632 р. у Вінниці на Поділлі, а в 1633 р. у Гощі на Волині [27, с.52].

Згідно з Гадяцьким трактатом 1685 року між Річчю Посполитою і Гетьманщиною колегії надавався статус академії і вона отримувала рівні права з Ягеллонським університетом. Після входження українських земель до складу Московського царства статус академії був підтверджений у грамотах російських царів Івана V 1694 року та Петра I року [41, с.94].

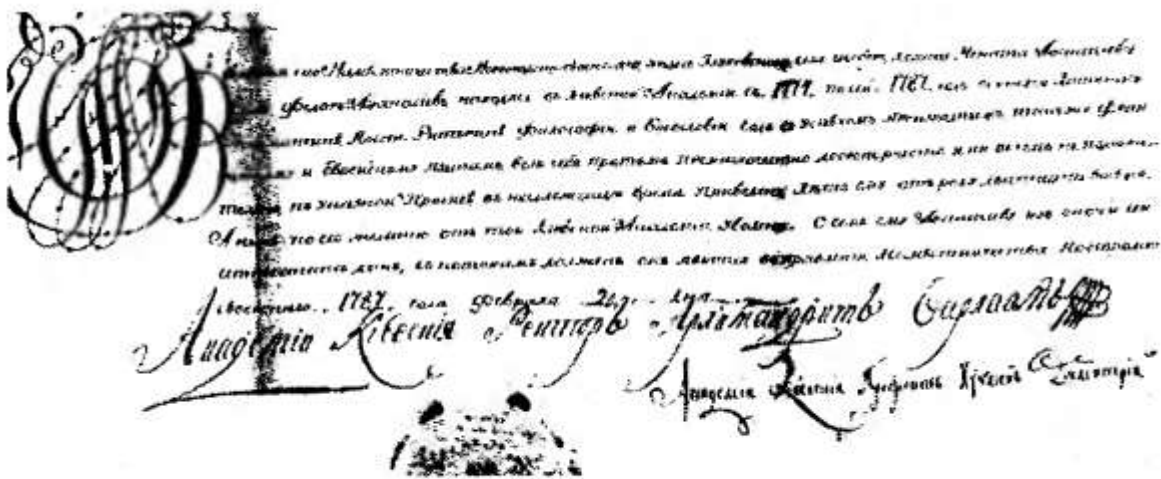
Першим ректором колегії став колишній ректор лаврської школи, вихованець Замойської академії, Ісає Трофимович-Козловський (від 1632 до 1638 р.). Його наступниками на цій посаді були: Софронія Почаський, Ігнатій Оксенович Старушич, Йосиф Кононович Горбацький, Інокентій Гізель. Першим префектом і професором риторики став Сильвестр Косов [15, с.570].

Повний курс навчання в Академії тривав дванадцять років. Всього викладалося за цей час 32 предмети. Вони вивчалися в ординарних й неординарних класах, які ще називали школами. Ординарних класів було вісім, з другої половини XVIII ст. – сім. До них належали чотири граматичні – фара (від лат. світло), інфіма (від грец. найнижчий), граматика й синтаксима. За ними йшли класи поетики (піїтики), риторики, філософії та богослов'я. Неординарні

класи: грецької, польської, німецької, французької, єврейської і російської мов; історії й географії; математики: чистої – алгебра й геометрія та змішаної – оптика, діоптрика, фізика, гідростатика, гідравліка, цивільна та військова архітектура, механіка, математична хронологія; клас музики й нотного співу, класи малювання, вищого красномовства, сільської та домашньої економіки й медичний клас. Кількість неординарних класів, як і предметів, не була постійною. Змінювався іноді й термін навчання в ординарних класах. В перших чотирьох класах – фарі, інфімі, граматичній й синтаксичній, що були по суті підготовчими, вивчалися мови: церковнослов'янська, грецька, руська (українська), латинь і польська, а також арифметика, геометрія, нотний спів і катехизис [49, с.69].

Навчальний рік в академії, як і в інших європейських університетах, розпочинався 1-го вересня. Деякі «шукачі знань» часом приходили «не за правилами», їх приймали у будь-яку пору року. Не було й вікових обмежень. Організацією навчання займався префект, він, як і ректор, мав право контролювати уроки й знання студентів. Зважаючи на те, що в граматичних класах завжди було багато учнів – до 100 і більше, учителю призначався помічник із старших студентів – аудитор. Обов'язком аудитора було перевіряти наявність учнів у класі та виконані ними домашні завдання – окупації [49, с.117]. На окрему увагу заслуговують такі види навчальних занять як диспути, які були важливою складовою навчального процесу в старших класах філософів та богословів. Поділялися вони на ординарні та публічні. Під час перших, у присутності академічного керівництва й професорів, студенти оголошували свої тези. Під час урочистих диспутів захищалися філософські чи богословські тексти, на захисті присутніми були опоненти, керівництво та викладачі академії, часто запрошували і митрополита [49, с.118].

Всі вищі науки, починаючи з поетики, в Києво-Могилянській академії як і в університетах Європи викладались латинською мовою. Знання класичних мов – грецької та латинської – було не лише ознакою освіченої людини того часу, але й відкривало їй шлях до пізнання античної культурної спадщини й сучасної європейської

Атестат студента Федора Афанасієва. 1787

Рис.16. Атестат випускника Києво-Могилянської академії

літератури й науки. Латинь була мовою науковців, письменників, поетів, судової справи, міжнародного спілкування. З часом все більше місця відводилося руській або українській літературній (книжній) мові, якою писали твори, вірші, наукові, художні й політичні трактати, укладали проповіді й повчання. Згодом зростає інтерес до європейських мов: з 1738 р. до навчального курсу вводиться німецька і французька мови, вивчається російська мова, а також старосьрейська. Остання – з метою поглибленого вивчення християнських першоджерел.

Відомо, що починаючи від Петра I, ведеться наступ на українську мову, на її знищення. Приймається ряд заходів, «дабы народ малороссийский не почитал себя отличным от великороссийского», в тому числі закони про заборону друку (з 1720 р.), а потім і викладання українською мовою. Академії спочатку «рекомендується» перейти на російську мову, а з 1784 р. – забороняється читати лекції «сільським діалектом» (тобто українською мовою), а лише російською і обов'язково «с соблюдением выговора, который соблюдается в Великороссии» [48, с.87].

Вивчалися в академії поетика і риторика, які були найулюбленішими предметами студентів. Тут склалися навіть свої традиції: поетичні змагання, читання віршів різних епох, різними мовами, в тому числі й власних, викладачами й студентами;

увінчання виразних віршотворців лавровими вінками тощо. Відомими поетами, які вийшли з Києво-Могилянської академії були: ректор Касіян Сакович, Чернігівський архієпископ Лазар Баранович, митрополит Тобольський Іоан Максимович, професори Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Георгій Кониський, добре відомий Григорій Сковорода та інші. На «російський ґрунт» прищепили в XVII ст. «руський вірш» могилянці Єпифаній Славинецький й Симеон Полоцький, Стефан Яворський (він вважається засновником російської силабічної поезії) [49, с.78].

Києво-Могилянська академія була центром філософської думки в Україні. Особливе місце серед філософів в Києво-Могилянській академії належало професорам І. Гізелю, Й. Конановичу-Горбацькому, С. Яворському, Ф. Прокоповичу. Феофан Прокопович започаткував в академії (і в усій тодішній Російській імперії), вищу математику. У другій половині XVIII ст. були відкриті спеціальні

Рис. 17. Феофан Прокопович

класи чистої математики, де викладалась алгебра і геометрія, та змішаної математики, де викладалась механіка, гідростатика, гідравліка, оптика, тригонометрія, астрономія, гідрографія, і математична хронологія, цивільна й військова архітектура. Відомим викладачем математики був також професор Іреней Фальковський.

Започатковуються в академії і природничі науки – астрономія, біологія, мінералогія, зоологія та інші, які поступово відділяються від філософії. Офіційно медичний курс був відкритий лише в 1802 р., але природничі знання, які давала академія, вивчення творів Авіценни, Везалія, Бекона, Гіппократа, а також чудове знання латині часто направляли випускників до медичних закладів Європи, а з другої половини XVII ст. й до госпітальних шкіл Росії. Наприклад, освіту

тут здобували такі відомі медики: основоположник акушерства, ботаніки й фізіотерапії Нестор Максимович Амбодик, родом з с. Веприк на Полтавщині; Іван Полетика, професор Кельнської академії, головний лікар Петербурзького генерального госпіталю, родом з м. Ромни; Данило Самойлович, який довів можливість протичумного щеплення, почесний член 12 зарубіжних академій та багато інших відомих вчених. Випускником академії був Петро Чайка, що працював згодом штаб-лікарем у В'ятці (Росія) – дід знаменитого композитора П. І. Чайковського [41, с.96].

В Києво-Могилянській академії формувалась історична наука. Досить згадати, що в ній навчалися літописці Роман Ракушка Романовський (Самовидець), Самійло Величко, Григорій Грабянка. Академія дала й таких відомих істориків як Петро Симоновський, автор «Краткого описания о козацком малороссийском народе», Василь Рубан, що видав «Краткую летопись Малой России», Микола Бантиш-Каменський – вчений, історіограф, управитель Московського державного архіву, дійсний член Товариства історії і старожитностей.

Серед вихованців Київської колегії-академії були церковні діячі Лазар Барановський, І. Гізель, Ф. Прокопович, С. Полоцький, Є. Славинецький; державні діячі О. Безбородько, О. Милорадович; композитори М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель; учені М. Максимович, М. Бантиш-Каменський; філософ Г. Сковорода; письменник П. Гулак-Артемівський та ін., її студентом був М. Ломоносов. Гордістю колегії була знаменита бібліотека, яка, на жаль, згоріла у 1780 р. У розвиток колегії вкладали свої кошти гетьмани України, більшість із яких були її вихованцями. На початку XVIII ст. завдяки піклуванню І. Мазепи академія досягла свого розквіту і деякий час називалася Могилянсько-Мазепівська академія.

Під впливом Київської академії в Москві виникла Слов'яно-греко-латинська академія (відкрив ректор Київської академії, митрополит Рязанський і Муромський Стефан Яворський), а в Харкові і Чернігові було відкрито колегіуми. «З 1702 по 1762 рр. в Московській академії на викладацькій роботі було 95 професорів з Києва. За цей час на посаді ректора (21 чол.) і префекта (25 чол.) було

відповідно 18 і 23 києво-могилянця. Працювали у Росії такі визначні вчені, вихованці Академії, як Ф. Прокопович, С. Яворський. С. Кулябка, Г. Бужинський, Т. Кролик. Так звана «вчена дружина» Т. Прокоповича заініціювала Академію наук Петербурга, сприяла проведенню державних реформ, гуртувала навколо себе культурних діячів» [49, с.160].

Розквіт Києво-Могилянської академії припадає на другу половину XVII – першу половину XVIII ст. З другої половини XVIII ст. спостерігаємо падіння пріоритетного становища цього закладу вищої освіти, що, на нашу думку, було пов'язано із загальноросійською політикою, направленою на знищення не тільки автономії України, а і історичної пам'яті: ліквідація гетьманства, Запорозької Січі, русифікація усіх сфер життя негативно відбилися і на становищі академії. Вона продовжувала зберігати статус закладу вищої освіти, єдиного в Наддніпрянській Україні. У цей період було немало спроб перетворити її на університет, відкрити додаткові факультети, але всі ці спроби блокувалися російським урядом. Згодом російський царизм знищив Києво-Могилянську академію – осередок української освіти, культури й ментальності. За розпорядженням уряду, указом Синоду від 14.08.1817 р. академію було закрито [48].

Таким чином, Києво-Могилянська академія продовжила розвивати традиції української освіти і науки. Довгий час вона була єдиним вищим загальноосвітнім, всестановим навчальним закладом України, Східної Європи, всього православного світу. Заснована на принципах гуманізму й просвітництва академія не лише навчала молодь, але й поширювала освіту, знання, її вихованці відкривали школи, фундували бібліотеки, сприяли розвитку культури.

АКТ КИЇВСЬКОГО БРАТСТВА

**даний Києво-Печерському архімандриту Петру Могилі із
викладом умов, на яких відбулося з'єднання Лаврської
Могилянської школи із Братською Богоявленською**

(*цит. за:* Тисяча років української суспільно-політичної думки. У9-ти т. К.:
Дніпро, 2001. Т. 2. Кн. 2 / Упор., передм., приміт. В. Шевчука.

URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus61.htm>)

Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, пресвятої і животворящої
Тройці, та річ станься до вічної пам'яті.

Ми, шляхта, обивателі Київського воєводства, і всі загалом уписні
браття церковні київського Братства, православні, святій східній
апостольській і святійшому архієпископові константинопольському і
вселенському патріарху слухняні синове, побачивши річ вельми посібну,
потрібну та пожиточну, аби школи при церкві нашій Братській на ім'я
Богоявлення або Хрещення Господа нашого Ісуса Христа збудованої в
місті Києві, могли бути, просили всі разом превелебного у Христі, його
милості пана, отця, кир Петра Могилу, воєводича земель Молдавських, на
той час бутнього архімандрита Печерського Київського, аби школи, які
почав він фундувати в Київському Печерському монастирі та навчителів,
які в них були, братію монастиря Печерського Київського, зволив
перенести на місце вищезгадане при Братській Київській церкві і там
уфундувати їх навечно разом із навчителями, як при ставропігії
святійшого патріарха константинопольського, і на місці, пригіднішому
для виховання учнів. Відтак його милість, пан вищеназваний, отець
архімандрит, побачивши те прохання наше, що є воно слушне, також
уздрівши потребу того для всієї православної церкви, легко й безборонно

зізволив зі своїх власних добр у такий спосіб уфундувати: аби сам був дожиттєвим дозорцем та оборонцем як шкіл на згаданому місці при церкві Братській Київській, від себе уфундованих, так і самої тієї церкви і всього монастиря, який є при ній, тобто був поміж нас старшим братом через те, що прибутки церковні, ґрунти, городи, сади і всілякі надання, як уже надані, так і ті, що мають напотім надатися від будь-кого до тієї церкви, що монастиря та школи має, ні на що інше, тільки на ту вище згадану церкву нашу Братську Київську, на монастиря, школи та на вчителів, котрі в них працюють, були обернені та вживані. На це ми, бачачи волю та раду його милості здорову й церкві Божій вельми потрібну й пожиточну, дозволили, аби його милість панотець архімандрит як церкву нашу Братську Київську, весь монастир та школи, що при ній є, так і всі належні до тієї церкви, монастиря та шкіл данини, ґрунти, городи, сади та всілякі надання, а також прибутки церковні мав у своєму завідуванні, був їхнім дожиттєвим дозорцем та опікуном разом зі старостами, щорічно обраними з-поміж нас, шляхти; при цьому ті старости наші ні в чому раді та волі його милості супротивними бути не мають, але в усьому його, як старшого брата, дозорця та дожиттєвого опікуна того всього місця, слухати мають і повинні будуть, не порушуючи, однак, нашого фондушу, наданого від святійшого архієпископа й пастиря нашого константинопольського та вселенського нам на те наше Братство. А при тому уфундована від його милості отця архімандрита братія, будучи православними, мають залишатися також у послузі, як власному своєму пастирю, святійшому патріарху константинопольському, а не комусь іншому, і постерігати пильно мають того, аби нічого Божій церкві супротивного не діялося ні від кого. Докладаємо, однак, й укріплюємо те, що його милість панотець архімандрит тільки від своєї особи, а не від уряду архімандритського таким дожиттєвим дозорцем має бути, як брат

уписний та православний, і під благословенством архієпископа константинопольського, патріарха вселенського, і всі фундовані через нього, які є при тому Братстві, мають бути. А коли б якийсь супротивник східної церкви мав би знайтися, такого на тім місці терпіти не мають. А на потімні часи, за уступленням його милості, вільно буде братії, від його милості навечно уфундованій, і нам з ними нарівні та згідно когось на те здатного і тому святому місцю та вільним наукам зичливого та прихильного, чи духовного, чи також світського стану та кондиції чоловіка обрати на певний час. Щоб те все аби без порушення зобабіч могло вічно тривати, ми всі, вищенайменовані брати Братства київського, народу шляхетського, самі від себе, як і від імені всіх інших їхніх милостей панів, так і обивателів тутешнього Київського воєводства, також зповсюди, православної братії нашої, до того ж Братства уписаної, дали його милості й панотцю архімандриту цього нашого листа із нашою братською печаткою і з печатками нас, певних осіб, та підписами рук наших.

Діялося у Києві року 1631, грудня 30 дня.

Христоф-Вільгельм Хегельмаєр. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СТАН УЧЕНОСТІ У КИЄВІ В РОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ

(переклад з нім. О. Дзюби, *цит. за:* Київська старовина, 1994, №2, с.95-99
URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Kyivska_starovyna/1994_N2_305.pdf)

Шановний читачу!

Нема жодного, хто не мусив би визнати необхідність і потребу вивчати географію.

Між іншим відомо, що географія в першу чергу поділяється на загальну і спеціальну. Одна розповідає переважно про якості землі, інша –

про стан окремих земель, міст, монастирів, річок, замків, сіл і тому подібне. Хто хоче поширювати справжню географію, мусить добре знати як одну, так й іншу.

...

Працюючи тривалий час проповідником у російській армії, я змушений був досить часто зупинятися у Києві, де поряд з виконанням своїх звичайних обов'язків доклав багато зусиль для того, щоб у цих умовах зібрати повніші відомості про це місто. А оскільки це місто так часто згадується в офіційних газетах, то я зважився для цікавості всього світу видати його повний опис, поклавши початок цими листками. Я маю намір про все розповісти у чотирьох частинах, з яких у першій буде зображено стан ученості, в другій – церкви та духовності, у третій – політичний, у четвертій – військовий.

Київ – місто в російській Україні, розташоване близько Дніпра, який у латинян називається Борисфен. Місто складається з чотирьох частин, які я тут опишу загалом. ...

Але на цьому не будемо зупинятися, а я перейду зараз до описування особливих пам'ятних місць Києва. Так як за своїм поділом на перше місце я поставив стан ученості, то хочу нагадати тільки про те, що розумію слово вченість у широкому значенні, включаючи у це поняття філософію, філологію та теологію.

Відомим осередком ученості у цьому місті є навчальний монастир на Подолі, який за іменем своїх засновників названий Академія Києво-Могилянсько-Заборовська. Архієпископ має великий вплив і владу над академією, якому допомагає префект Сильвестр Кулябка, їх особливо мають слухатися тамтешні студенти.

Усі науки читаються викладачами як публічно, так і приватно, для чого два архієпископи Могила та Заборовський побудували на власні

кошти кілька років тому красиву і простору будівлю з каменю. Раніше, до початку останньої війни з турками і татарами, студентів брали до академії щоденно, їх нараховувалося 400, чию похвальну старанність так багато могло б наслідувати, якби не піднялися, внаслідок розквартирування не так вже й багатьох російських полків на Подолі, ціни на квартиру та продукти харчування. Зараз кількість студентів зменшилася до 200 чоловік, причому у скрутному становищі опинилися професори, оскільки вони не мають усталеної платні, а більша частина з них мусить жити на гроші за навчання та добровільні подарунки своїх учнів.

Для опанування наук в академії є достатньо можливостей – тут є 9 професорів. Перший називається Ієроним Міткевич, він викладає теологію; другий – Сильвестр Кулябка – професор філософії; третій – Варлаам Новицький, викладає риторику; четвертий – Сильвестр Ляскоронський, він навчає поезії; п'ятий – Симон Тодорський, котрий 1738 р. після повернення з Галле до Саксонії, де він переклав російською мовою духовні книги Арндта, став професором грецької та єврейської мов; шостий – Амвросій Неребецький, який викладає у класі синтаксими; сьомий – вікарій Григорович, навчає граматики; восьмий – Інокентій Мигалевич, викладає в класі інфими; дев'ятий – Сильвестр Данилевич, є професором аналогії.

Ці панове-професори винятково ченці, вони не їдять протягом року м'яса, але натомість їм дозволяється пити горілку, а то риба, за їх власними словами, може завдати їм великої шкоди. Вони недобре говорили про творця цієї суворої заборони, оскільки самі визнають, що це було зроблено свавільно і поспіхом, менш усього дбаючи про природу людини. Тому, здається, буває так, що вони нерідко таємно переступають цю сувору заборону без докорів сумління. Для таких випадків у них знаходиться м'ясо, гуси, дичина, які у великій кількості копяться і

соляться у Печерському монастирі. Вони шукають для себе виправдання навіть у тому, що до їхнього монастиря прибувають знатні гості, серед яких є і його величність принц Гессен-Гамбурзький. Але на підставі інших очевидних випадків можна зробити висновок, що вони в утриманні не заходять так далеко, а часто маючи палку людську потребу у м'ясі, знають, як її задовольнити при наявних сприятливих обставинах.

Щодо одягу панів-професорів, то він являє собою таке довге до землі чорне плаття, через що одяг їхніх священиків дуже подібний до одягу духовних на наших землях. На голові носять особливий головний убір, який звисає на плечі. Особливо чистою і доглянутою має бути борода, тому що вони вважають її великою прикрасою чоловічої статі. Вони гладять її руками майже цілий день, тому вона у них ніколи не буває сплутана, а постійно має правильну форму. Коли вони виходять на прогулянку, то беруть чотки подібно до католиків, виготовлені з кості або бурштину, або ж дорогоцінного дерева.

Мешкають вони у дерев'яному будинку, розташованому серед чудового саду, у якому залюбки прогулюються. Кожен має свою власну кімнату чи келію, які прикрашені килимами і чудовими картинами. При цьому вони завжди мають запас цукерок, угорського вина і горілки, так що у них добре можна було б жити, якби не жахливий сморід від часнику, який вони вживають у великій кількості і яким пропахнуті не тільки кімнати, а й все довкола. Наскільки я знаю, помірне вживання цієї рослини не шкодить, а навпаки є корисним. Все ж необхідно визнати, що цей запах для мене, як і для всіх інших іноземців, завжди нестерпний.

Переважно панам-професорам бракує нічого іншого як добрих праць, для одержання яких, можливо, коли закінчиться ця теперішня неспокійна й руйнуюча війна, буде знайдено зручний шлях з Петербурзької академії наук. Книжки, які вони мають, це темний світ старої схоластики, вони

ледве чи можуть додати розумові ясності. Тому у їхніх лекціях і диспутах, хай вони не ображаються, багато лукавого мудрування, але мало повчального і ґрунтовного. Вони до цього не мали ніякої можливості піднятися вище. Справді, мудрість проростає в мозку не однієї людини, а як показує давня і нова історія вченості, є сукупність деяких менших істин. Через це, перебуваючи у Києві, я намагався передати їм добру систему філософії, що врешті мені й вдалося зробити. Коли ми одного разу з професором Кулябкою вели розмову про стан філософії у Німеччині, і я так пишномовно хвалив йому нашу систему філософії, що у нього з'явилося велике бажання що-небудь про це почитати. Я йому відразу послав філософські праці Клеріці і Будде. Ясність і ґрунтовність їхня так глибоко заповонила його душу, що він наполегливо просив залишити йому ці твори. Я це зробив від душі, бо переконаний, що благородний дух цього чоловіка, який не має такого рабського страху перед забобонною давниною, не тільки пізнає й перейметься істиною, а й також передасть її іншим. Він представник шляхетного роду останнього українського гетьмана, одержав добре й світське виховання.

В академії відбувається багато подібних до наших публічних і урочистих актів, але є такі, яких у нас немає. Серед спільних – диспути, причому вони намагаються проводити їх за зразком німецьких університетів. Керівник сидить на підвищеній кафедрі, щоб його голос міг звучати в аудиторії голосніше. Він піклується про своїх вихованців так старанно і ревно, що після свята Вознесіння може бути вільним від всякої праці та турбот. Він часто приймає рішення на підставі власної думки, як це має місце також у інших академіях, коли пан головуючий не хоче погодитися з висунутими аргументами і висновками. У більшості випадків він ховається за валом різних схоластичних хитрощів, про що опонент навіть не підозрює, бо він рівною мірою звертається до душі і розуму.

Наступ з боку опонентів розпочинається з великим галасом, отже, можна подумати, що мова буде йти про справжню істину. Але у більшості випадків все залишається, як у відомій сентенції: мучаться у пологах гори, а народжується смішна миша. Кожен опонент також має свого керівника, котрий свої наявні аргументи пробує висловити і захистити. Коли покінчено зі звичайними (ординарними) опонентами, яких буває три, тоді виступають запрошені екстраординарні, серед яких часто бував і я. Не було жодного диспуту, на який я, коли перебував у Києві, люб'язно не запрошувався деякими студентами. Це дозволяло мені як у філософських, так і теологічних матеріях висловлювати свою власну думку, хоча мене могли сприйняти за єретика.

Чим більше я з ними спілкувався, тим вільніше міг відкрити свої потаємні думки про події, які відбувалися. Я говорив також про різкий і незвичний спосіб вести дискусію, яким до цього вони користувалися, коли істина більше втрачається, ніж знаходиться. Отже, я закликав їх замість темної, необґрунтованої схоластичної термінології опиратись у своїх лекціях на чіткість, ґрунтовність, систематичність. Тоді вони могли б з часом покінчити з лайкою. Хоча це не подобається більшості з них, і їм важко зрозуміти, оскільки вони звикли більше сперечатися навколо слів, ніж ґрунтовних понять. Все ж гризтися так затято навколо голого поняття понад годину, як це мало місце раніше, вони вже не хочуть.

Оскільки я взявся описати стан ученості у Києві, то мушу також запропонувати переконливі зразки і свідчення. Я хочу започаткувати філософський диспут, який передусім думаю опублікувати. Моїм попереднім наміром було дати шановному читачеві короткі витяги з нього, як це прийнято в деяких їхніх учених виданнях. Але оскільки у ньому не йдеться про детальне обговорення однієї єдиної матерії, а більшою мірою представлено зібрання різних учень, то робити це

недоцільно. І чим подібні твори і праці рідкісніші у Німеччині, тим менше я побоююсь викликати у шановного читача відразу до читання таких праць, тому що таким чином він одержить найкращу можливість матигрунтовне й правильне судження. А це є кінцевою метою читання цієї книжки: запобігти злу, яке може статися, а одержане добро повернути на наше добро і задоволення.

Отже, це так, шановний читачу! Диспут, який кілька років тому був надрукований і захищався у Києві. Я нічого у ньому не змінив, а передав його тобі тими ж його словами та абзацами, як це є у моєму друкованому примірнику, щоб ти міг одержати чітке уявлення про їхній спосіб писати та навчати. Якщо я побачу, що цим виданням тобі зроблена послуга, тоді можуть з'явитися ще й інші, у яких, можливо, дам начерки відповідей на тези. Це не ті поняття, котрі розширяють чи поглиблюють твої пізнання істини. Все ж вони будуть служити тому, що ти, з одного боку, зрозумієш блаженство Німеччини, де майже у всіх частинах її як знання світу, так і божественне вчення викладені чітко й ґрунтовно. З іншого – зможеш одержати деякі достовірні відомості про стан науки у козаків і росіян, про що ми так мало знаємо. І якщо обставини мені дозволять, то я бажав би постійно одержувати кореспонденції з цих віддалених місць, щоб тобі, принаймні кожен рік, прислужитися деякими вченими новинами з російської України.

Особливо мені радісно, коли я тим, які турбуються про царство Боже, дам добру і щасливу звістку про пана професора Тодорського. Посаду, яку він займає при академії, можна по праву назвати ключем, який відкриє багатьом душам двері до чистого Євангельського Ісуса Христа. Без сумніву, він спробує це зробити при підтримці старших, оскільки є відданим і старанним знавцем і сповідником свого Спасителя. Він привіз з собою із Галле різні книжки про наше божественне вчення, які, напевно,

не залишаться без вжитку. Він розуміє латинську, грецьку, єврейську мови, за свідченням гальських теологів зарекомендував себе у свій час працелюбним і старанним студентом. Отже, він приверне в Україні до себе увагу багатьох тисяч, позаяк дві останні мови до цього часу залишаються маловідомими у козаків і росіян. Знання їх може дати засіб, що значно полегшить вхід до їхніх душ.

Нічого іншого йому не можна побажати, як того, щоб Бог дав йому обережності у словах і діях. Диявол буде поширювати серед їхніх дітей забобони, гаситиме завезене сюди світло, бо воно може зашкодити його владі. Він має також достатньо можливостей досягти такого клятого наміру, оскільки зміни у релігії у цих людей будуть вважатися невдалими і каратимуться. Деякі докази про це я хочу навести у іншому місці, коли буду описувати стан духовності та церкви у Києві. Вони дотримуються згубної думки, від якої відмовилося багато інших християни і не дурні. Але з цим смішним судженням скоро буде покінчено, коли пан Тодорський з Божою поміччю дасть своїм учням читати привезене Святе письмо. Це міг би читати професор теології університету, але його голова повна схоластичних химер, так що ґрунтовним і повчальним речам у ній не залишилося місця. Він дуже старанно читає латинською мовою навіть грецьких отців церкви, щоб врешті у них дещо знайти, чим він намагається аргументувати свої помилкові тези.

Коли я шановному читачеві знову запропоную уривок моїх повідомлень про стан ученості у Києві, то детально доповім про їхню бібліотеку, ректора, декана, інспекторів, колегію публічну і приватну, почесні ступені та інші речі, які мають місце в академії. При цьому я свято запевняю, що ніщо не буде написане, у правдивості і правильності чого я сам повністю не переконаний. До того ж я знаю, як важко читати

повідомлення, які до цього надходили з цих віддалених місцевостей, бо вони ґрунтуються переважно на байках і брехні, а це викликає відразу.

Між іншим, я не обмежусь описом київської вченості, а буду намагатися повідомити про стан ученості у Москві, Харкові, Чернігові, Петербурзі, особливо у Петербурзі, де вона переважно прокладає собі дорогу, що добре видно на прикладі Петербурзької академії наук і кадетського корпусу. Про неї поширилось уже багато вісток у світі, але, на мою думку, одні з них – достатні, інші – ні.

1739 рік.

Запитання і завдання

1. Порівняйте освітній процес в Київській та Львівській братських школах.
2. Розкажіть про діяльність Петра Могили.
3. З якою метою було створено Лаврську школу у 1631 році? Яка її доля?
4. Проаналізуйте зміст навчання в Києво-братському колегіумі.
5. Охарактеризуйте статус Києво-Могилянського колегіума. Коли він отримав офіційне визнання як заклад вищої освіти?
6. Якою була організація навчального процесу в Києво-Могилянській академії?
7. Розкажіть про зміст навчання в академії. Які предмети були запроваджені у XVIII ст.?
8. Охарактеризуйте міжнародні зв'язки викладачів та вихованців академії.
9. Прочитайте документи. Про що вони свідчать?

Розкрийте зміст понять

Могилянський Атений, фара, інфіма, префект, бурса, аудитор, окупації, екзерциції, суботівки, диспути.

Список рекомендованої літератури

Основна

Ісаєвич Я. Д. Києво-Могилянський колегіум // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.564-574.

Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. К. : Знання КОО, 2003. 456 с.

Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посібник / Лузан П. Г., Васюк О. В. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: ДАКККіМ, 2010. 296 с.

Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. К., 2003. 335 с.

Хижняк З. І., Маньківський К. В. Історія Києво-Могилянської академії. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 181 с.

Хижняк З. І. З історії Києво-Могилянської Академії XVII-XVIII ст. К. : Києво-Могилянська Академія, 2005. 62 с.

Додаткова

«Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. / Максим Яременко. Х.: Акта, 2014. 534 с.

Києво-Могилянська академія в іменах. XVII – XVIII ст. (1500 імен). К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 736 с.

Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст. Повсякденна історія. Збірник документів / Задорожна О., Узик Т., Хижняк З. та ін. К., 2005. 530 с.

Нічик В. М., Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки, К.: Вид. дім «КМ Академія», 2000. 69 с.

Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори. К.: Абрис, 1994. 288 с.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – XX ст.). Нариси. К., 1991. С.90-98.

Хижняк З. Ректори Києво-Могилянської академії. 1615 – 1817 рр. К., 2002. 190 с.

Тема 7. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА РОЗВИТОК НАУКИ У XVIII СТ.

Тенденції українського шкільництва. Початкова та середня освіта у Гетьманичині, Слобожаничині та Правобережній Україні. Методи та зміст навчання. Православні колегіуми в Гетьманичині та Слобожаничині. Єзуїтські колегіуми на Правобережжі. Польсько-Литовська Едукаційна комісія. Реформи шкільництва в останній чверті XVIII ст.

***Персоналії:** Феофан Прокопович, Іоанн Максимович, Арсеній Берло, Єпифаній Тихорський, Григорій Сковорода.*

XVIII ст. в освітній сфері характеризується насамперед створенням досить розгалуженої мережі початкових навчальних закладів, формуванням системи спеціальної професійної освіти, становленням національної школи вищого типу. В тогочасному українському шкільництві знайшли продовження освітні традиції, вироблені на українських теренах упродовж кількох попередніх століть. Однак специфічна історична та цивілізаційна ситуація, за якої Україна тривалий час перебувала на кордоні між греко-слов'янським світом і латинізованою Європою, наклала на розвиток освіти свій відбиток. Українське шкільництво швидко вбирало в себе педагогічний досвід західноєвропейського суспільства, поєднуючи його з національним, що базувався на глибокій культурній традиції.

На окрему увагу заслуговує аналіз системи освіти, що існувала в тогочасних європейських країнах. Складалася вона із двох рівнів, які, як правило, не були пов'язані між собою. До першого рівня відносимо початкову освіту, керівництво якою знаходилося переважно в руках церкви. Такі школи існували на декількох рівнях церковної організації – були школи при кафедральних соборах, що існували переважно в центрах єпархій; були школи при монастирях та церквах в окремих парафіях. Такі школи були безстановими і

приймали на навчання дітей, незважаючи на їх соціальне походження. Спільною та позастановою була й програма навчання. Початкова освіта в Україні однаковою мірою була доступна і чоловікам, і жінкам [18, с.432].

Як відзначають дослідники, особливістю шкіл другої половини XVII-XVIII ст. було те, що кожен їх різновид становив тільки один із рівнів освіти. Тобто ми не бачимо у досліджуваній період чіткої ієрархічної системи освітніх закладів – школи створювалися стихійно і не становили єдиної системи. У них не було навчальних планів і програм у їх сучасному значенні. Організаторами та вчителями школи встановлювалися вимоги до освіти та послідовність засвоєння матеріалу, чим і визначався зміст навчальних дисциплін. Початкові школи засновувались здебільшого при місцевих церквах за ініціативи місцевого населення, а вчителями в них були місцеві священнослужителі. Оскільки ці обов'язки покладалися на дяків, то і школи отримали назви «дяківки» або «церковно-приходські» [38, с. 74]. Окремо від офіційних органів управління існували і навчальні заклади середнього типу – колегії. Відкривалися вони представниками різних конфесій, мали різні плани навчання, хоча об'єднували їх дисципліни так званого циклу «вільних наук». Ще одна риса, яка дозволяє виокремлювати колегії в особливий тип закладів – це орієнтація, а подекуди і запозичення від Києво-Могилянської академії загального напрямку змісту освіти, методики і методів організації навчального процесу.

Початок кардинальних змін в освітній сфері у XVIII ст. пов'язаний з реформами Петра I, який для втілення своїх задумів у життя потребував освічених, діяльних фахівців. Петровські освітні реформи проводили в основному випускники та викладачі Києво-Могилянської і Слов'яно-греко-латинської московської академії, які мали західноєвропейську освіту і стали ядром так званої «петровської вченої дружини» – інтелектуального об'єднання діячів російського Просвітництва. Зокрема, Л. Медвідь відзначає, що «у лекціях викладачів Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича з натурфілософії, Стефана Яворського з психології провідною була

ідея «саморозкриття» природи людини через науку й одкровення Боже. Їхні погляди цілком відповідали світські орієнтованій культурі доби Просвітництва» [28, с. 108]. Відомо, що викладачі і випускники Київської академії стали носіями просвітницьких ідей у Росії. Найвизначніше місце серед українців духовного звання, задіяних у реформуванні освітньої сфери в Російській імперії та розвитку вітчизняної педагогічної думки, безперечно, по праву належить Феофану Прокоповичу. Вчений дбав про перспективи розвитку освіти, і свої міркування з цього приводу виклав у «Духовному регламенті». Як видатний просвітитель він був переконаний, що потрібно відкривати церковні школи трьох типів: архієрейські (елементарні) школи, семінарії з восьмирічним курсом (середні школи) та академії (вищі школи). Щоб ізолювати вихованців від шкідливого впливу суспільства та відсталих поглядів духовенства, ці навчальні заклади мали бути закритого типу і мати не лише богословську, а й загальноосвітню, і гуманітарну спрямованість [28, с. 110-111].

Видатним педагогом XVIII ст. був Григорій Савович Сковорода. Багатий досвід викладацької діяльності та життєвих спостережень

Рис.18. Григорій Сковорода

українського мислителя узагальнено на сторінках підручника «Начальная дверь ко христiанскому добронравiю», у якому вперше викладено його філософські погляди на моральність людини.

Нижчою ланкою системи освіти в українських землях у XVIII ст. залишалися традиційні парафіяльні, або дяківські, школи, які існували при церковному приході й утримувалися коштом громади чи церковних братств. Такі школи за формою та змістом залишалися майже незмінними протягом століть і були характерними для всіх українських земель. Внаслідок своєї

традиційності вони рідко фіксувалися у документах, тому встановити кількість їх важко. Проте разом з братськими, що почали діяти з кінця XVI ст., ці школи забезпечили вже на середину наступного, XVII ст., досить значне поширення грамотності серед різних верств населення. Можливо, дещо перебільшене, але цікаве й не безпідставне свідчення залишив Павло Алеппський, який разом з антіохійським патріархом Макарієм III подорожував Україною у 1654 та 1656 рр. Він писав у своєму щоденнику: «... по всій козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони за малим винятком, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях» [18, с. 444].

У першій половині XVIII ст. на Лівобережній Україні та Слобожанщині кількість початкових шкіл, діяльністю яких опікувалися козацька старшина, громади та духовенство значно збільшилася. Так, проаналізувавши ревізькі книги семи полків Гетьманщини, крім Київського, Стародубського і Гадяцького, Лазаревський виявив, що у 40-х рр. XVIII ст. на цій території існувало 866 шкіл. Чимало приходських шкіл було у Києві, зокрема, на Подолі діяли школи при 14 церквах. На Слобідській Україні, за підрахунками Д. Багалія (дані перепису чотирьох слобідських полків 1732 р.), існувало 125 шкіл: у Харківському полку 20; Охтирському 25, Ізюмському 33, Сумському 47 [2, с. 192]. Як правило, школи були у полкових і сотенних містах та містечках, козацьких слободах.

В громадському житті українських земель важливою складовою залишалися дяківські школи, що існували у всіх регіонах України. На правобережних землях продовжували діяти братські школи. У міських братських школах у XVIII ст. рівень викладання був значно вищий, ніж у сільських дяківських. А в невеликих містечках та селах вони не відрізнялися. Для українських земель, особливо Лівобережжя та Слобожанщини, характерний феномен мандрівних дяків, як правило, студентів Києво-Могилянської академії або ж колегіумів, які, прослухавши кілька курсів переважно риторики та поетики, літом під час канікул мандрували Україною, наймаючись домашніми вчителями,

заробляючи на хліб писанням скарг, листів, малюванням. Мандрівні дяки, типологічно подібні до західно-європейських вагантів та польських рибальтів, були чужі й незрозумілі чиновникам Російської імперії та московській церкві, тому в кінці XVIII ст. дякам-дидаскалам заборонили переходити з однієї до іншої церкви [18, с. 446].

Дальшого розвитку набула початкова освіта у Запорозькій Січі, на території якої налічувалося близько 400 населених пунктів і проживало майже 100 тис. осіб. Приходські школи існували при паланках, слободах, зимівниках. Джерела зафіксували наявність таких навчальних закладів у Кам'янці, Старому у Новому Кодакі, слободах Новоселищі, Макарівці, Нехворощанському та Самарському Пустинно-Миколаївському монастирях. Усього на середину XVIII ст. на Слобожанщині та в паланках Запорозької Січі налічувалося близько 1000 початкових шкіл [41, с. 76].

В Гетьманщині у XVIII ст. засновані Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми. Сучасна дослідниця Л. Посохова відзначає, що ці навчальні заклади мали синкретичний характер, а зумовлений він був декількома причинами: 1) навчальні заклади виникли на українських землях, які входили до складу Речі Посполитої, згодом Московської держави (Російської імперії), 2) взаємодія західних і східних традицій у всіх сферах культури, що і дозволило виробити культурно-освітню форму православного колегіуму, який, базуючись на «латинській ученості», став сплавом західно-європейської та східно-слов'янської культурних традицій, 3) успішний досвід Києво-Могилянського колегіуму, результатом якого було прищеплення досягнень західно-європейської освіти на ґрунті православно-руської культурної традиції [39, с. 6].

Колегіум у Чернігові виник на базі слов'яно-латинської школи, переведеної архієпископом Л. Барановичем з Новгорода-

Рис.19. Герб Івана Мазепи в Чернігівському колегіумі

Сіверського. Відкриття його відбулося у 1700 р. при архієпископі І. Максимовичі. Викладачами колегіуму працювали в основному випускники Києво-Могилянської академії, отримуючи за свою роботу невелику платню. Серед них найвідомішими є А. Стаховський, І. Дубинський, Ф. Жолтовський, Л. Богословський, І. Поповський, Ф. Сулима, К. Політанський. До середини 30-х рр. XVIII ст. навчальний процес вели префект та два викладачі (ченці). З часом число останніх зросло до шести. А з половини століття серед викладачів з'являються світські особи [18, с. 465]. Дослідник історії освіти С. Сірополко вказував, що в Чернігівському колегіумі вчилися діти усіх соціальних станів, різні за віком. Серед них були діти з відомих українських родів Кричевських, Лизогубів, Мокрієвичів, Стаховських та інших. Кількість учнів коливалася у межах 200-300 осіб, при цьому не всі учні залишалися в колегіумі до кінця курсу, і це тому, що нерідко самі батьки передчасно забирали своїх синів зі школи, а почасти тому, що учні старших класів ще перед закінченням риторичного класу переходили з Чернігівського колегіуму до іншої школи, найчастіше до Київської академії або Харківському колегіуму [44, с. 163].

За своєю структурою навчання у колегіумі наближалось до навчання в академії. Спочатку тут було відкрито підготовчі та нижчі класи, які включали класи фари, інфіми, граматики та синтаксими. З 1705 р. з'явився клас поетики, а згодом і риторики. Клас філософії відкрито 1748 р., а клас богословія – між 1787 і 1794 рр. Першим учителем богословія був протоієрей Іван Левицький. Крім того, у колегіумі викладали математику, географію, латинську, польську та грецьку мови. Протягом третього десятиліття існування колегіуму почали вивчати німецьку й французьку мови. Спочатку навчальний процес здійснювався українською та латинською, а згодом був русифікований. Значну увагу приділяли музиці, співу, малюванню. Навчання тривало шість, пізніше – вісім років [39, с. 98].

Харківський колегіум було відкрито в 1726 р. клопотанням белгородського єпископа Є. Тихорського та за підтримки князя М. Голіцина. Він створювався на базі середньої духовної школи,

перенесеної з Белгорода [18, с. 467]. Навчання в колегіумі тривало 13 років: у шести класах до риторики включно – по одному року, у класі філософії – 2 роки, у класі богослов'я (відкритому у 1734 р.) – 4 роки. Найбільшою популярністю в учнів світського походження користувалися класи риторики та поетики. До того ж світські особи могли опановувати, крім слов'янської, грецької та латинської, французьку, німецьку та італійську мови, математику, географію, інженерну справу, малювання, архітектуру, артилерію з геодезією та інші дисципліни. З 1760-х рр. під тиском імперського центру все більше часу приділяється вивченню російської мови. Особливою увагою керівництва навчального закладу користувалось виховання учнів. Читати курс “християнського добронравія” у колегіумі було запрошено Г. Сковороду [44, с. 171-172].

Переяславський колегіум був відкритий в жовтні 1738 р. стараннями єпископа Арсенія Берло – випускника Києво-Могилянської академії та Львівського університету. Тут одразу почалося викладання в шести класах, у які вступили 110 учнів. У фарі розпочали навчання 30 учнів, в інфімі – 27, у граматиці – 11,

*Рис.20. Єпископ
Арсеній Берло*

синтаксими – 24, поетиці – 6 та риториці – 12 осіб. Хоча більшість дітей походила з сімей духовенства, значне число було зі світських сімей. До нижчих класів зараховували дітей, які мали певну початкову освіту, а до вищих – студентів, котрі вже навчалися у Києво-Могилянській академії [18, с. 470]. З 1773 р. у колегіумі розпочалося викладання філософії, а з 1781 р.і богослов'я, що давало змогу отримати закінчену богословську освіту в одному навчальному закладі. Важливо, що, крім цих дисциплін, у колегіумі можна було отримати початкові знання з медицини,

що давало поштовх молоді до продовження вивчення її у спеціальних навчальних закладах [39, с. 121].

На Правобережній Україні, яка залишалася під владою Речі Посполитої, до існуючих вже єзуїтських колегіумів в Ярославі, Львові, Луцьку, Острозі, Барі, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Кросні та Перемишлі додаються нові школи і колегіуми, що виникають у Красноставі (1688), Самборі (1702), Кременці (1712), Станіславі (1716), Житомирі (1747). У 1685 р. до Овруча було перенесено Ксаверівський колегіум, відкритий 1647 р. Колегіуми, створені на українських землях, входили до складу Польської провінції ордену, а від 1755 р., коли Польську провінцію було поділено на Великопольську й Малопольську, – до Малопольської [44, с. 106]. За рівнем навчання єзуїтські колегіуми поділялися на так звані повні (*studium universale*) або вищого рівня, і неповні або нижчого рівня. Програма повних колегіумів складалася з трьох ступенів: п'ятикласного курсу гуманістичних наук або середньої школи, три- або дворічного курсу з філософії й чотирирічного курсу з теології. Теологію, як правило, вивчали члени самого ордену та кандидати до духовного сану. Світська молодь, яка не збиралася присвятити себе духовній кар'єрі, обмежувалася програмою середньої школи та вивченням філософії. Неповні колегіуми являли собою власне середню школу без викладів з філософії. Така школа давала типову гуманістичну освіту з семи вільних мистецтв – граматики, поетики, риторики, арифметики, геометрії, діалектики й музики. Навчальна програма складалася з п'яти класів: найнижчого класу граматики (*grammatica*), що, у свою чергу, розбивався на класи інфіми, граматики й синтаксису, та класів поетики (*poesis*) й риторики (*rhetorica*). Головним предметом середньої школи була латинська мова. На момент ліквідації ордену єзуїтів у 1773 р. на українських землях повними або колегіумами вищого тип були Ярославський, Перемишльський, Луцький, решта колегіумів належала до неповних [18, с. 471].

Особливої уваги заслуговує Львівський єзуїтський колегіум, що у 1661 р. отримав «гідність академії та титул університету», мав право

на викладання всіх притаманних такому навчальному закладу дисциплін та присудження наукових ступенів. У підпорядкуванні єзуїтського ордену університет перебував аж до його ліквідації у 1773 р. [51, с. 329]. Він мав два відділи – філософський та теологічний. Очолювали його ректор, префекти та чотири радники. Більшість студентів були католиками, близько третини – уніатами. Православних студентів було порівняно мало. Серед тих, кому так чи інакше вдалося навчатися у Львівському університеті, були й колишні київські вихованці: Я. Богомолівський, М. Слотвинський, П. Кос (Кулябко), Й. Руденський, В. Григорович-Барський. Навчаючись в університеті, вони мешкали при Львівському братстві, яке надавало студентам всебічну допомогу. У свою чергу вони віддячували львів'янам, працюючи вчителями братської школи. Як на той час, кількість слухачів Львівського університету була значною. У 1677 р., наприклад, у ньому налічувалося близько 500 студентів та 8 викладачів, а на середину XVIII ст. – близько 700 студентів та 15-17 викладачів [18, с. 480]. Навчальний процес у закладі характеризувався схоластичністю та догматизмом. На філософському відділенні студенти протягом двох-трьох років опановували систему Арістотеля та деякою мірою вивчали історію, географію і грецьку мову. Наступні чотири роки присвячували богослов'ю. Завершувалось навчання здобуттям наукових ступенів ліценціата, бакалавра, магістра чи доктора наук. З плином часу в університеті дедалі більшу увагу приділяли природничим наукам.

Так, у XVIII ст. тут створюються кафедра математики, математично-фізичний кабінет, астрономічна обсерваторія. Крім того, впроваджується викладання польської, французької й німецької мов. В окремі предмети виділяються географія та історія. Після ліквідації Ордену єзуїтів на деякий час припинив своє існування й університет як одна з його інституцій. Відновлений він був згідно зі спеціальним дипломом, підписаним австрійським імператором Йосифом II, у жовтні 1784 р. Відтепер Львівський університет мав переважно світський характер. Він складався з чотирьох факультетів

(філософського, юридичного, медичного, теологічного) та гімназії; мав право на присвоєння наукових ступенів [18, с. 481].

У 70-х роках XVIII ст. у Польщі було проведено освітні реформи. Однією з основних була шкільна реформа у 1773 р., за якою створювалася Едукаційна комісія (фактично перше в Європі міністерство освіти) – в її руках зосереджувалась вся шкільна освітня діяльність. Едукаційна комісія провела реформу в Краківській і Віленській академіях, в середніх школах, встановила нову систему закладів освіти. За цією системою дві згадані академії ставали головними школами, тобто закладами вищої освіти, кожен з яких включав чотири факультети: богословський, філософський, медичний та правничий. Вся Польща мала бути поділена на 10 округів, два з них розміщувались на території Західної та Правобережної України: Волинський (з центром в м.Крем'янець) і Український (Вінниця). Для керівництва всіма школами в кожній окрузі створювалися окружні 6-класні школи з 7-річним терміном навчання, на декілька підокруг мали бути підокружні школи з трьома класами і дворічним терміном навчання. У кожній парафії мала бути парафіяльна школа. Такі школи передбачалися двох типів – вищі в містечках та нижчі в селах. Курс навчання тривав до 10-12 років [44, с. 103]. Щодо середніх шкіл, то більшість єзуїтських шкіл з їх майном (1773 року Орден єзуїтів було скасовано) Едукаційна комісія передала Василіанам. Метою Едукаційної комісії було створення системи освіти для дітей польської шляхти. 1789 року Едукаційна комісія видала розпорядок про закриття «руських» церковних шкіл та про усунення з усіх шкіл «руської мови». Українці таким чином були позбавлені можливості навчати своїх дітей рідною мовою. Припинила свою діяльність Едукаційна комісія у 1795 р. після третього поділу Польщі і приєднання Правобережної України до Росії, а створені нею навчальні заклади було перебудовано [11, с. 79].

У Російській імперії проекти реформи освіти розглядалися в Законодавчій комісії. Один з них розробив депутат від київського шляхетства, вихованець Києво-Могилянської академії В. Золотницький. В його проекті детально описані основні засади нової

системи освіти, яка складалася з початкових шкіл, середніх (гімназій) і вищих (університетів) навчальних закладів. Надавалося також право відкривати приватні школи. Ще один проект організації загальнодоступних для всіх верств початкових шкіл був розроблений за участю П. Завадовського, але він також залишився не реалізованим. Початок реформі поклало затвердження у 1786 р. Катериною II «Статуту народних училищ», за яким у кожному губернському місті мали бути відкриті головні народні училища. У програму входило вивчення російської й латинської мов, арифметики, початків математики, геометрії, історії, географії, природничої історії, архітектури, креслення. Головні народні училища було відкрито у Києві, Чернігові, Новгороді-Сіверському, Полтаві, Катеринославі, Харкові та деяких інших містах. У них готували за бажанням учителів для малих народних училищ. Малі народні училища мали складатися з двох класів і за програмою були ідентичні першим двом класам головних народних училищ. На кінець XVIII ст. діяло вісім головних училищ, де навчався 1701 учень, та сімнадцять малих училищ з 1629 учнями. Проте, ця система освіти не відповідала вимогам часу і вже на початку XIX ст. В Російській імперії було запроваджено «Попередні правила», за якими встановлювалося чотири типи шкіл: 1) приходські; 2) повітові; 3) губернські, або гімназії; 4) вищі школи – університети. Мовою, на якій велося викладання, була російська [28, с. 99-100].

Отже, розвиток освіти і наукових знань у XVIII ст. розвивався в залежності від освітньої політики тих держав, до складу яких входили українські землі. Цей період характеризується поділами і зникненням з європейської карти Речі Посполитої, посиленням централізаторської політики царського уряду і, як наслідок, втратою Україною залишків автономії. Поглиблювався процес русифікації освіти і суспільного життя. Навчальні заклади в Україні поступово втрачають свою національну особливість, продовжуючи якоюсь мірою зберігати етнічну самобутність.

Самостійна робота з історичним джерелом

Феофан Прокопович. ПРО РИТОРИЧНЕ МИСТЕЦТВО (уривки)

(переклад Ю. Мушак, *цит. за:* Прокопович Феофан. Філософські твори в трьох томах. Том 1 : Про риторичне мистецтво. К., 1979. С. 337-354).

Книжка шоста

ПРО МЕТОД ПИСАННЯ ІСТОРІЇ І ПРО ЛИСТИ

Розділ перший

ПРО ІСТОРІЮ І, ПЕРЕДУСІМ, ПРО ТЕ, ЩО ТАКЕ ІСТОРІЯ, ЯКА ЇЇ
МЕТА, І ПРО ПОХВАЛУ ІСТОРІЇ

1. Історія – це виклад будь-якої події, тобто те, про що Ціцерон говорить, даючи визначення історії і водночас прославляючи її: «Історія — це свідок часів, світло істини, пам'ять минулого, вчителька життя, вісник старовини, і чиє ж слово, як не оратора, робить її безсмертною?»

Мета історії – приносити користь, але користь таку, очевидно, щоб ми з чужих прикладів, так як з власного досвіду, знали, що слід робити, а чого уникати.

2. Деякі вказують на дві мети історії, додаючи до користі ще й привабливість, щоб, напевне, в історії були ті самі завдання, що й у поезії; однак цю другу мету справедливо відкидає Лукіан у книзі «До Філона». Він говорить: «Одна справа в історії, одна мета в історії – користь, яка випливає з істини». Щодо привабливості, то все-таки про неї варто говорити, як про супутницю і оздобу історії, а не як про її мету.

[...]

Розділ другий

ЧОГО З ОГЛЯДУ НА ПРАВДОПОДІБНІСТЬ ТРЕБА УНИКАТИ
АВТОРОВІ, ЯКИЙ ПИШЕ ІСТОРІЮ

[...]

2. Нараховують три достоїнства історії: стислість, чіткість і правдоподібність. Послухаймо, чого треба дотримуватися, а чого уникати:

По-перше, щоб розповідь відповідала дійсності, дуже важливо якомога краще уникнути трьох небезпек: незнання, захоплення або пристрасті історика і легковажності. Першої небезпеки позбудемось, якщо не будемо вірити кожному, навіть хоча б він особисто брав участь в подіях. Довір'я має бути до людей, які заслуговують його, і до тих багатьох, що погоджуються в одному: якщо ми збираємося описувати подію, яка відбувалася ще в допам'ятні часи, то треба відшукати найбільш визнаних авторів і наслідувати поважніших та більших з них. А коли свідчення їхні не взаємоузгоджуються і жоден не говорить більш правдиво, а крім того випадково виявляється, що число і авторитет обох сторін однакові, то подія, як така, подається ними настільки сумнівно, що не треба буде вже їй додавати ймовірності.

3. Найбільш важливо для історика – уникнути захоплення: нехай він не намагається здобути для себе прихильності, не запалюється любов'ю, не спалахує гнівом, не дозволяє засліпити себе ненавистю чи заздрістю, — взагалі, нехай не буде прихильником жодної групи. Якщо йде бій, він повинен стояти посередині, і якщо відбувається дискусія чи суперечка, нехай поводитьсь він як слухач, а не як учасник дискусії, і нехай не дає перевагу ні друзям, ні своїй пристрасті, а стоїть тільки на боці правди. [...]

6. Третє, чого тут, якщо можна, треба остерігатися, ми назвали легковажністю. Вона проявляється тоді, коли оцінюємо самих себе, події, осіб, розмірковуємо над тим, що нам личить, а що іншим або що не личить і чи це, про що розповідаємо, пов'язане між собою, і чи не є воно невідповідним і суперечливим тощо. Маючи цей недолік, історики іноді зображають хоч і реальну подію, але роблять історію неймовірною і, що ганебніше, часто осоружно передають те, чого ніколи не було. Звичайно,

такі історики гадають, що їм мають всі вірити, і вони насміхаються над самою справою і над всім людським родом. Але коли вони хочуть обманути, то обманюють самих себе: їх легко розгадують і освистують.

Розділ шостий

ПРО ТЕ, ЩО ПОВИНЕН ІСТОРИК ЗБЕРІГАТИ І ВИКОНУВАТИ

[...]

2. Все, чи більшу частину з того, що зроблено і зібрано до купи, хай історик спочатку занесе на чорновик, впорядкує те, що було до цього часу неопрацьованим і розкиданим. Це, очевидно, і є підбір матеріалу для історії. Після того нехай він займається розміщенням частин та їх оформленням. Тепер погляньмо, яким повинно бути розміщення і яким – спосіб викладу.

3. Історія ділиться на три частини: вступ, виклад і епілог. Вступ і епілог – короткі. З викладу пізнається вся історія, що містить у собі багато розповідей.

4. У вступі не варто добиватися прихильності [читачів], щоб не здавалося, що історик працює в пориві захоплення. Однак, звичайно вся будова вступної частини історичного твору встановлюється приблизно так: по-перше, слід з'ясувати мотиви, які спонукали тебе до розповіді; по-друге, зобразити велич подій, труднощі тощо.

5. Розміщення тих подій, про які йдеться, повинно приходити природною послідовністю, бо тут метод відрізняється від розташування матеріалу в художніх творах поетів. Але коли в один і той же час в різних місцях відбулося багато подій, то ти покажи спочатку найважливішу частину події, а тоді перейди до всього іншого, що відбулося перед тим. [...]

8. У кінці всього твору історик може відверто заявити, що він скрізь більше дбав про правду, ніж про високохудожність, а де трапляться огріхи, він попросить пробачення.

9. А тепер треба коротко сказати про те, який повинен бути спосіб викладу в історика, і, передусім, як він має уникати вишуканого, надмірного та роздутого поетичного стилю. І хоч мова істориків не повинна бути негарною і вульгарною, тим більше треба уникати плекання її та витонченості так, щоб читач уважав, що вона [історія] народжена самою справою, а не походить від мистецтва. [...]

14. З усіх повчань зроби стислий і короткий висновок: по-перше, щодо способу викладу історика, то він повинен бути добре опрацьованим, але менше, ніж виклад поетичного твору чи ораторського; він повинен відзначатися красою і добором слів, безпристрасним і логічним зв'язком і плавністю мови. Подумай-но тепер, який виклад годився б для мужа минулого віку і великого авторитету, якщо б той що-небудь розповідав, то він повинен так само розповідати в історичному творі. По-друге, зокрема, писати історію треба відповідними періодами, пов'язаними між собою так, щоб здавалося, що один з одним нерозривний, наступний – продовженням попереднього. По-третє, незначні фігури і то такі, що не каламутять молочної річки історії, інакше кажучи, можуть вживатися спокійні і повільні, як, наприклад, сентенції, порівняння, скромні метафори та інші тропи. Однак хитрі і надмірно гарячі [фігури] тут не потрібні, хіба коли вставлені в середину промови. По-четверте, описи не вживаються, хіба тільки ради викладу, але в них треба дотримуватися стислості і міри.[...]

16. Нарешті, такий закон ось нехай буде основним і важливим особливо для того, хто пише історію: уважно й постійно читати неперевершених у своїй справі істориків, і успіхів у цій галузі можна

добитись тільки тоді, коли читати все і дотримуватись того, про що досі йшлося.

Запитання і завдання

1. Назвіть особливості шкільництва в українських землях XVIII ст.
2. Охарактеризуйте систему початкової освіти в Лівобережжі та Правобережжі, визначіть головні риси.
3. Які спільні риси притаманні українським мандрівним дякам та європейським вагантам?
4. Дайте характеристику православним колегіумам Гетьманщини.
5. Що ви знаєте про єзуїтські колегії та академії, які існували в українських землях під владою Речі Посполитої?
6. Порівняйте освітні реформи Едукаційної комісії та Законодавчої комісії.
7. Прочитайте джерело. Які твердження Ф. Прокоповича є актуальними і для сучасних істориків?

Розкрийте зміст понять

Дяківки, «Духовний регламент», слободи, схоластика, Едукаційна комісія, василіани.

Список рекомендованої літератури

Основна

Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII-VIII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2003. 1246 с.

Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. К., 2003. С. 93-118.

Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків, 2011. 400 с.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні : нариси (X –початок XX ст.) / За ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Рад.шк., 1991. С.74-105.

Додаткова

«Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. / Максим Яременко. Х.: Акта, 2014. 534 с.

Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В. К. Кремінь. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040с.

Києво-Могилянська академія в іменах. XVII-XVIII ст. (1500 імен). К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 736 с.

Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник / П. Г. Лузан, О. В. Васюк, О. М. Бернова. К. : НАУ, 2006. 302с.

ПЕРСОНАЛІЇ

Агапіт (Агапій) Печерський (р. н. невідомий–1095) – чернець Києво-Печерської лаври, відомий як цілитель тяжких захворювань. Лікував за допомогою молитви. Був прозваний «безмездником», оскільки не брав за лікування платні. У Києво-Печерському Патерику, єдиному джерелі про Агапіта, сказано: «Прозван бысть лечец». Патерик розповідає, що один лікар-вірменин, який також мав значну практику, спочатку з недовірою ставився до Агапіта, але, побачивши на власні очі численні зцілення пацієнтів, переконався у силі його лікування, прийняв православ'я і став ченцем Києво-Печерського монастиря. Похований у Ближніх печерах, канонізований православною церквою як преподобний.

Алімпій (Аліпій) Печерський (близько 1050 – 1114) – православний святий, київський іконописець і мозаїст, ювелір, лікар, чернець та священник Києво-Печерського монастиря, перше відоме з літопису ім'я староруського художника іконопису, один з авторів Києво-Печерського Патерику. Навчався у грецьких майстрів. Зажив слави серед своїх сучасників написанням чудотворних ікон. Практикував також як лікар. Похований у Ближніх печерах Києво-Печерського монастиря.

Анна (Янка) Всеволодівна (р. н. невід. – 3.11.1112) – донька князя Всеволода Ярославича. У 1086 р. вона постриглася в черниці і стала першою настоятельницею Андріївського (Янчина) монастиря, заснованого у Києві її батьком у 1089–1090 рр. Існує версія, що Анна Всеволодівна в 1090-х роках заснувала при монастирі школу для дівчат, де навчали грамоті, співам і шитву. З ім'ям Анни Всеволодівни пов'язані легенди пізнішого походження про її високе мистецтво лікування. Після смерті київського митрополита Іоанна II, очолила посольство до Константинополя й привезла нового

митрополита. Похована у храмі Андріївського монастиря. Канонізована православною церквою під іменем Анна.

Беринда Памво (між 50–70-ми роками XVI ст. – 23.VII.1632, Київ) – педагог, письменник, лексикограф. Працював друкарем і гравером у Стратині, Львові, з 1619р. – у Києві. Завідував Києво-Печерською друкарнею. Найважливіша праця – «Лексикон словенороський і імен толкованіє» (Київ, 1627) – перший друкований український словник.

Берло Арсеній (світське ім'я **Берло Андрій Іванович**) (нар. до 1670 – 6/7 червня 1744) – український релігійний діяч доби Гетьманщини. Церковний педагог. Навчався у Львові, прийняв чернечий постриг у Києво-Печерському монастирі, деякий час викладав граматику у Києво-Могилянській академії. Був у дружніх стосунках з Феофаном Прокоповичем і користувався його покровительством. У 1738 році заснував Переяславський колегіум, де навчалися діти представників усіх станів краю, і який став помітним навчальним закладом України. На честь засновника Переяславський колегіум називали «Collegio Berliana», тобто Берліанський колегіум. Сучасники відзначали освітянську працю А. Берла з особливою шаною. Традиція батьківської опіки над колегіумом, започаткована А. Берлом, успадковувалася його наступниками на єпископській кафедрі.

Борецький Йов (в миру **Іван Борецький**; 1560-1631) – український православний церковний діяч, полеміст, письменник. Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1620-1631). Ректор Львівської братської школи, перший ректор Київської братської школи. Духовний та політичний наставник Петра Могили. Один із засновників Київського братства та Київської братської школи, її професор і перший ректор у 1615-1618 рр. Автор багатьох послань, листів, передмов до різних видань. Йому приписують твори «Про

виховання дітей», «Пересторога», в яких він критикує тих, хто перейшов на бік католиків, наголошує на великому значенні освіти та цілеспрямованого виховання.

Вишенський Іван (бл. 1545–50 – після 1620) – український полеміст, автор творів «Викриття диявола-світодержця», «Послання князю Острозькому», «Суперечка мудрого латинника з немудрим русином» тощо. Різко критикував соціальну несправедливість, таврував вище католицьке духовництво, виступав проти латинської системи освіти, наголошував, що освіта має здобуватися рідною мовою і ґрунтуватися на традиціях рідної культури і народного виховання.

Володимир Мономах (в хрещенні – Василь; 1053-1125) – великий князь Київський, князь Смоленський, Чернігівський і Переяславський. Представник династії Рюриковичів. Організатор успішних походів проти половців. Учасник Любецького (1097) з'їзду. Розширив руське законодавство, додавши до нього свій «Статут» (бл. 1113). Автор «Повчання дітям» (бл. 1109), в якому піднімав проблеми виховання, головним засобом якого вважав працю, порушував важливі питання морального, патріотичного, релігійного виховання, різнобічної освіти молоді, значне місце відводив ролі старших у вихованні, особливо батьків, велику увагу приділяв формуванню в молоді почуття любові до батьківщини і готовності захищати її від ворогів.

Володимир Святославич (Великий; р.н. невід.–15.07.1015) – князь новгородський (від 969) і київський (бл. 980). Сів на престол у 980 році, провів адміністративну реформу, реформував законодавство. Хреститель Русі (989). Встановив Київську митрополію. Розширив межі столиці Києва, збудував Десятинну церкву. Першим із руських князів розпочав карбувати власну монету. Заснував Володимир, Переяслав та інші міста.

Геродот (грец. Ἡρόδοτος), (між 490 і 480 до н. е. – бл. 425 до н. е.) – давньогрецький історик. Один з перших географів і вчених-мандрівників. На підставі побаченого на власні очі і почутих розповідей створив перший загальний опис відомого тоді світу. Автор «Історії» в дев'яти книгах, присвячених опису греко-перських воєн з викладом історії держави Ахеменідів, Єгипту та ін., містить перший систематичний опис життя і побуту скіфів. Прізвисько – батько історії (лат. pater historiae).

Гізель Інокентій (нім. Innozenz Giesel, 1600–1683) – український православний діяч німецького походження. Родом з соцініанської пруської сім'ї. Вчений-богослов, філософ, історик. Був одним з перших ректорів школи при Гоцанському монастирі у першій половині XVII ст. У 1642 р. закінчив Києво-Могилянську колегію, згодом деякий час навчався за кордоном (ймовірно в Англії). За дорученням православного київського митрополита Петра Могили керував Печерською друкарнею. Професор і ректор Києво-Могилянської академії, де читав курси філософії, психології та ін. Ймовірний автор «Київського Синописиса», першого підручника з історії України.

Дрогобич Юрій (при народженні **Юрій Михайлович Донат-Котермак**, до XX століття відомий як Джорджо да Леополі (лат. Georgius Drohobicz, пол. Jerzy Drohobycz (Kotermak), Georgius Drohobicz) (1450–1494 р.) – український науковець епохи Відродження, освітній діяч, поет, філософ, астроном та астролог. Доктор медицини та філософії. У 1478 і 1480–1482 рр. викладав астрономію і медицину, був ректором у Болонському і Краківському університетах, професором і віце-канцлером Істрополітанської академії у Братиславі. Творчість пронизана ідеями гуманізму та італійського Відродження, характеризується глибоким почуттям патріотизму, відбиває культурні та просвітницькі традиції. Перший український академічно освічений вчений. Перший український автор друкованої книжки-інкунабули «Прогностична оцінка поточного

1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету».

Еласонський Арсеній (1549-1626) – грецький церковний діяч і педагог. Родом з Фессалії (область на Північному Сході Греції). На початку 80-х років XVI ст. єпископ в Еласоні. Перший ректор Львівської братської школи (1586-1588). Автор грецько-слов'янської граматики «Адельфотес» (1591), складеної разом з учнями Львівської братської школи.

Зизаній (Зизаній-Тустановський) **Лаврентій** (справжнє прізвище – Кукіль; рік народження невідомий, с. Потелич Львівської обл. – помер не пізніше 1634, м. Корець Рівненської обл.) – український педагог, поет, перекладач, церковний діяч. Викладав у братських школах Львова (до 1591), Бреста (1592-1594), Вільнюса (1595-1597). Згодом був домашнім учителем у Білорусі та в Україні. Близько 1619 року прибув до Києва, де працював у Києво-Печерській друкарні як редактор і перекладач, навчав дітей у Лаврській школі. У 1596 році у Вільнюсі надруковано його «Граматику словенську» і буквар «Наука к читанню і розумінню письма словенського». Граматика широко використовувалася в українських, білоруських і російських школах.

Зизаній (Зизаній-Тустановський) **Стефан** (справжнє прізвище – Кукіль; нар. бл. 1570, с. Потелич Львівської обл. – 1600) – український письменник і освітній діяч. Брат Лаврентія Зизанія. Один із засновників Львівської братської школи, де вчителював у 1586-1592 рр.

Іларіон (990-1088) – митрополит Київський та всієї Русі, перший митрополит слов'янського походження, оратор і письменник, церковно-політичний діяч давньої України. Причислений до лику Святих. Автор твору «Слово про закон і

благодать» (написане між 1037-1050 рр.). Висвітлював теми про виховний ідеал русичів, про підготовку молодого покоління до захисту рідної землі.

Кирило та Мефодій – брати, засновники слов'янської писемності, місіонери, церковні діячі другої пол. IX ст. Канонізовані православною та католицькою церквами. **Кирило** (чернече ім'я, світське ім'я – **Костянтин**; 827-14.02.869) – народився в м. Фесалоніки (слов'янська назва – Солунь, нині м. Салоніки, Греція) у багатодітній родині знатної особи (був наймолодшим із 7 дітей); його батько Лев, за даними «Просторого житія Кирила», мав звання друнгарія (одне з високих звань у військовій та цивільній адміністрації Візантії). У житті повідомляється про любов Кирила до книжності та аскетизму, через що його іменували Філософом. Здійснив три місії: до арабів (бл. 851), до хозарів (бл. 861, разом з братом Мефодієм) і до слов'ян (бл. 863, також разом з Мефодієм). Йому приписують створення слов'янської азбуки (дослідники припускають, що нею була глаголиця, хоча його іменем названа ін. система письма – кирилиця). **Мефодій** (чернече ім'я, світське ім'я невідоме; р. н. між 810 і 820 – 06.04.885) – старший брат Кирила. Згідно з «Житієм...», був поставлений візантійським імператором князем у «словенському» князівстві, але по кількох роках адміністрування відмовився від світського життя, пішов до монастиря й став ченцем. Супроводжував свого брата Кирила в місіях до хозарів і до слов'ян.

Коменський Ян Амос (28.03.1592, м. Нівніце, Південна Моравія – 15.11.1670, м. Амстердам, Нідерланди) – чеський педагог-гуманіст, засновник нової прогресивної педагогічної системи, громадський діяч. В основу педагогічного вчення поклав принцип природо-відповідності виховання (необхідності враховувати природу дитини). Вимагав створення єдиної шкільної системи, обґрунтував ідею загального навчання й початкового навчання

дітей рідною мовою. Дав теоретичне обґрунтування класно-урочної системи навчання, розробив дидактичні принципи навчання, багато уваги приділяв питанням виховання тощо. Був знайомий з досвідом братських шкіл в Україні.

Косів Сильвестр (Косов Стефан-Адам; бл. 1600 – 23(13).04.1657) – єпископ Білоруський (1635-1647), митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1647-1657). Навчався у Київській братській школі, потім – у Віленській академії і Люблінському єзуїтському колегіумі, Замойській академії. Після завершення навчання прийняв чернечий постриг у Свято-Троїцькому монастирі у Вільно. Деякий час викладав у Віленській та Львівській братських школах. У вересні 1631 року, з відкриттям Лаврської школи Петра Могили, став її префектом. У 1632-1635 роках був першим префектом Київського колегіуму, викладав курс риторики та курс філософії.

Максимович Іоанн (1651-21(10).06. – 1715) – архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський, митрополит Тобольський і всього Сибіру, церковний та освітній діяч, письменник, поет, перекладач. Здобув освіту в Київському колегіумі, де згодом був викладачем латинської мови, поетики та риторики. 1676 в Києво-Печерській лаврі прийняв чернечий постриг з ім'ям Іоанн. У 1700 р. реорганізував школу Лазара Барановича в Чернігівський колегіум за зразком Київського колегіуму. Навчальний заклад цього періоду називався на честь свого засновника «Коллегіумом Архієпископським Максимовичевським Чернігівським» («Collegium Archiepiscopo Maximovitano Chernihovia»). Продовжив традиції чернігівського літературно-мистецького осередку, започаткованого Лазарем Барановичем, співавтор збірника «Зерцало от писанія Божественнаго», особливий примірник якого був подарований гетьману І. Мазепі.

Могила Петро (30(21).12.1596 – 11(01).01.1647) – церковний і культурно-освітній діяч, богослов, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (з 1633), екзарх Константинопольського патріарха. У 1627 р. став архімандритом Києво-Печерської лаври, діяльність спрямував на захист володінь лаври та відновлення її святинь, організацію чернечого життя. Особливого значення надавав освіті, заснував 1631 р. при Лаврському Свято-Троїцькому монастирі школу. Для організації навчального процесу запросив зі Львова високоосвічених ієромонахів Ісаю (Трофимовича-Козловського) та Сильвестра Косова. У 1632 р. на основі злиття цієї школи з Київською братською розпочав свою діяльність колегіум, названий в його честь Могилянським. Ставши митрополитом, розпочав реорганізацію та консолідацію церковного життя. Зібрав і організував учених богословів, перекладачів, редакторів, письменників, з якими розробляв і впроваджував реформи, спирався на кирило-мефодіївську традицію, водночас упроваджував на православному ґрунті досягнення католицької церкви, зокрема в освіті. Реорганізував діяльність Києво-Печерської друкарні. Реформи Могили вивели українську православну церкву з кризи, піднесли її авторитет у суспільстві та православному світі, поклали початок школі вищого типу, яка з часом здобула статус академії.

Наливайко Дем'ян (Даміан; пом. 1627) – український православний церковний діяч і письменник. Закінчив Острозьку школу, священик домашньої церкви князя Василя-Костянтина Острозького в Острозі, був пов'язаний з Острозькою академією, викладав у її стінах. У 1594-1596 роках брав активну участь у повстанні брата Северина Наливайка. Під час Берестейського собору виступав проти укладення Берестейської унії. У 1602-1605 – управитель друкарні Дерманського монастиря, згодом – в Острозі. Поет, полеміст, перекладач. Належав до Острозького літературно-наукового гуртка.

Нестор Літописець (близько 1056–1114) – київський літописець та письменник-агіограф. З 1073 р. чернець Києво-Печерського монастиря. Автор «Житій святих князів Бориса і Гліба й Теодосія Печерського». Вважається упорядником (за іншою версією автором) «Повісті минулих літ». Помер і похований у Києво-Печерській лаврі. У церковному календарі день вшанування пам'яті Преподобного Нестора Літописця припадає на 9 листопада. Цього дня в Україні, починаючи з 1997 р., відзначають День української писемності та мови.

Оріховський Станіслав (Orzechowski Stanisław; 1513–1566) – письменник-публіцист, мислитель та історик. Здобув ґрунтовну гуманістичну освіту: від 1526 р. навчався в Краківському університеті, пізніше здійснив тривалу освітню мандрівку до Німеччини та Італії. У 1543 р. повернувся на Батьківщину, оселився в родовому маєтку і став католицьким священиком. Усвідомлював себе «політичним поляком», тобто повноправним громадянином шляхетської Польської держави, водночас його вирізняло руське (українське) етнокультурне самоусвідомлення, він називав себе Роксоланом, Русином, прихильно ставився до православної церковної традиції. Його літературно-публіцистична діяльність дістала визнання в тогочасній Європі.

Острозький Василь-Костянтин (1526 або 1527 – 29.02.1608) – князь, магнат, воєнний, політичний і культурний діяч. Молодший син великого гетьмана литовського кн. К. Острозького, названий при народженні Василем, з 1540-х рр. став уживати «князівське» ім'я Костянтин, тому в літературі фігурує під подвійним ім'ям Василь-Костянтин. Був меценатом освіти та культури, протектором православ'я, виступав за необхідність внутрішньої реформи православної церкви та покращення рівня освітньої підготовки православного духовенства. У родовому маєтку Острозі заснував слов'яно-греко-латинську школу (1576), яка отримала назву

Острозька академія. Запросив до Острога Івана Федоровича, відкрив друкарню (1578-1608), перетворив свій маєток на справжній науково-культурний осередок.

Прокопович Феофан (Теофан; 1681-1736) – український церковний і громадський діяч, вчений. Відомий як публіцист, драматург, поет, філософ-богослов, автор історичних, юридичних, педагогічних, літературно-критичних праць. Випускник і викладач Києво-Могилянської академії. Навчався у польських школах і Римському єзуїтському колегіумі. Належав до найосвіченіших людей епохи. Автор політико-філософських трактатів «Слово про власть і честь царську» (1718), «Правда волі монаршої» (1722), богословського твору «Духовний регламент» (1721), цілої низки історичних, юридичних, педагогічних і літературно-теоретичних праць, у т. ч. «Про риторичне мистецтво». У 1716 р. на запрошення Петра I переїхав до Санкт-Петербурга, де став одним з найближчих радників російського царя в питаннях церковної реформи та державної політики. У 1721 р. призначений віце-президентом Священного Синоду. Зібрав бібліотеку, яка нараховую понад 30 тис. примірників та колекцію картин (понад 170 полотен). Вважав, що прогрес людського суспільства залежить, передусім, від поширення освіти, надавав великого значення у пізнанні та відкритті закономірностей світу знанням, інтелектуальному розвитку людини.

Русин Мартин (у науковому світі Martinus Ruthenus, Мартин Король, пол. Marcin Król; 1422-1453) – математик, астролог, астроном, лікар, професор Краківського університету. Засновник кафедри астрономії Краківського університету та наукової школи, з якої вийшов Микола Коперник. Прийняте в польській науці ім'я Марцін Круль є перекладом його прізвищ з латини «Rex», «dictus Rex», «Rex in medicinis», які він отримав від сучасників за широкі знання в медицині.

Русин Павло (бл.1470–бл.1517р.) – працював бакалавром вільних мистецтв, викладав римську літературу, деякий час учителював в Угорщині. У поетичних творах зі збірки «Пісні Павла Русина із Кросна» він розкриває власні педагогічні погляди та виховні ідеї тогочасного суспільства. У вірші «Похвала Валерію Максиму» вчений-педагог розкриває гуманістичні погляди на виховання, формування позитивних якостей особистості.

Сковорода Григорій Савич (1722–1794) – український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог; мандрівний філософ. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії (хоча вищої освіти не здобув). У 1745–1750 рр. у складі Токайської комісії з заготівлі вин до царського двору побував в Угорщині, Словаччині, Австрії. З 1751 р. вчителював у Переяславському колегіумі, з 1759 викладав у Харківському колегіумі поетику. Упродовж 1760-1762 рр. у повній самотності розмірковував над Божественним промислом і пізнанням себе. Від 1769 р. вів життя самотника й мандрівного філософа; мандрував переважно по Слобожанщині. Тоді ж почав писати філософські діалоги й трактати, в яких біблійна проблематика переплітається з ідеями платонізму та стоїцизму. Головним сенсом людського існування вважав самопізнання.

Славинецький Єпіфаній (р. н. невід. – 1675 р.) – ієромонах, філолог, перекладач, письменник, викладач. Навчався у Києво-Могилянській академії та в закордонних навчальних закладах. У Києві прийняв чернечий постриг. Приблизно у 1639-1649 рр. викладав у Києво-Могилянській академії латинську, грецьку мови. Для потреб академії створив «Лексикон латинський». З 1649 р. викладав у створеній могилянцями школі в Московському Чудовому монастирі. Біблія, надрукована ним у 1663 р. у Москві з невеликими виправленнями, є практично перевиданням Острозької Біблії. Автор близько 150 праць, перекладних і оригінальних, зокрема, перекладів з латинської мови наукових творів з медицини, географії, педагогіки, чим сприяв розвитку освіти й формуванню наукової термінології.

Автор двох філологічних праць, що залишилися в рукописах: «Філологічний словник» і «Лексикон греко-слов'яно-латинський». Разом із А. Корецьким-Сатановським створив «Лексикон словено-латинський» – найбільший словник (близько 27 000 вокабул у реєстрі).

Смотрицький Герасим (1-ша пол. XVI ст. – п. 1594, за ін. даними, 1597) – культурний і освітній діяч, письменник-полеміст. Батько Мелетія Смотрицького. Походив з української православної шляхти з м. Смотрич. Дістав добру освіту, знав іноземні мови, був обізнаний з античною і середньовічною літературою, історіографією, філософією. Служив писарем у Смотричі, переписав там збірник історико-літературного змісту. У 1576 р. переїхав до Острога, очевидно на запрошення кн. В.-К. Острозького. Став першим ректором Острозької академії, очолив літературно-науковий гурток. Редактор і перекладач текстів Біблії (1581), автор передмов та віршів, присвячених князям Острозьким. Упорядкував збірник полемічних творів, а два з них («Ключ царства небесного» і «Календар римськи новий») написав сам (1587). У цих творах полемізує з єзуїтами, критикує догмат про зверхність Папи Римського і його непогрішимість, григоріанський календар.

Смотрицький Мелетій (у миру **Максим** Герасимович; бл. 1577 – 27.12.1633) – письменник-полеміст і філолог, церковний ієрарх, культурний і освітній діяч. Син Герасима Смотрицького. Навчався в Острозькій академії, певний час його наставником був Кирило Лукаріс. У 1596 р. вступив до Віленської єзуїтської академії, однак не закінчив її через свою проправославну орієнтацію. Слухав лекції у Лейпцизькому та Віттенберзькому протестантських університетах. У 1610 р. опублікував у Вільно під псевдонімом Теофіл Ортолог полемічний твір польською мовою «Тренос, або плач Східної Церкви». Автор твору «Грамматика словенська». Близько 1617-1618 р. прийняв чернечий постриг під ім'ям Мелетій.

Суразький-Малюшицький Василь (сер. 1550-х рр. – помер між 1604-1608) – український полемічний письменник. У 1575-1581 рр. працював у резиденції князя Костянтина Острозького, де з Г. Смотрицьким редагував Острозьку Біблію(1581), переклав її українською мовою. Очолив острозьку друкарню і забезпечив її тривалу роботу. Учитель Івана Вишенського.

Тихорський Єпифаній (сер. XVII ст. – 2.07.1731) – український єпископ, педагог. Закінчив Києво-Могилянську академію. У 1719 р. в сані архімандрита управляв Благовіщенським монастирем у Ніжині, куди був переведений з Глухівського Петропавлівського монастиря. У 1722 р. хіротонізований на єпископа Белгородського, перебував на цій посаді 9 років. Засновник Харківського колегіуму (1726) – навчального закладу вищого типу в Слобідській Україні, де могли навчатися діти всіх станів. Організація нового навчального закладу знайшла підтримку серед усіх верств населення України, і на адресу його стали надходити великі пожертвування від різних осіб.

Федорович (Федоров) Іван (р.н.невід. – п.15(05).12.1583) – друкар і видавець, винахідник військової техніки, диякон. Поширені останнім часом твердження, що народився в Білорусі бл. 1510 року і навчався у Краківському університеті, не підтверджуються документами. Найменування по батькові (Федоров у Росії, Федорович і Хведорович в Україні) засвідчують його незнатне походження. У 1564-1565 рр. разом із майстром-білорусом П. Мстиславцем надрукував перші в Росії точно датовані книги – «Апостол» і «Часовник». Звинувачений у єресях, переїхав на Підляшшя, де у 1568-1570 р. випустив дві книги («Євангеліє Учительне» і «Псалтир з Часословом») у Заблудові, маєтку Г. Ходкевича, гетьмана литовського, нащадка київських бояр. У Львові заснував власну друкарню за сприяння місцевих українських міщан. У ній із 25 лютого 1573 по 15 лютого 1574 р. працював над

«Апостолом» – найстаршою відомою нині книжкою, що вийшла друком в Україні. У 1574 р. випустив «Буквар» – перший у Східній Європі друкований підручник. Приймавши запрошення кн. В.-К. Острозького, переїхав до Острога, де надрукував церковно-слов'янсько-грецький Буквар («Азбуку», 1578), Книгу Нового Завіту (з укладеним Т. Михайловичем предметним покажчиком, 1580) і Острозьку Біблію (1581), яка є шедевром друкарського мистецтва. Брав участь у редагуванні текстів книг, писав до них післямови. Винайшов також новий тип гармати, який запропонував германському імператору Рудольфу II Габсбургу і саксонському курфюрсту Августу Веттіну. Помер у м. Львів. По його смерті обладнання друкарні довго використовувала Львівська братська школа.

Чорноризець Храбр (IX – поч. X ст.) – давньоболгарський книжник, автор трактату «О письменах», в якому оповідається про етапи розвитку слов'янської писемності. Згідно з оповіддю Храбра до прийняття християнства слов'яни писали «чертами и резами», по прийнятті – використовували літери грецької та латинської абеток «без устроения», поки Константин-Кирило Філософ не уклав слов'янську абетку. Повідомлення Храбра інтерпретувалися по-різному: як свідоцтво про існування найдавнішого рунічного письма, використання глаголичної абетки та ін. Питання про те, хто з відомих давньоболгарських книжників може ховатися за цим псевдонімом, спірне.

Яворський Стефан (у миру **Симеон Іванович**; 1658 – 08.12 (27.11).1722; за ін. даними, п. 05.12(24.11).1722) – церковний і культурний діяч, літератор, теолог, філософ. Вихованець Київського колегіуму. Прийняв унію. Прослухав курси філософії і теології в єзуїтських закладах Львова, Любліна, Познані, Вільна. Повернувшись 1689 р. до Києва магістром філософії і вільних мистецтв, зрікся унії та, прийнявши чернечий постриг, викладав у

Київській академії курси лекцій з поетики, риторики, здобув посаду професора філософії і теології. Видав 4 віршовані панегірики І. Мазепі та В.Ясинському. Написав підручник з риторики. У 1721 р. призначений президентом Найсвятішого Синоду. Виступав за розмежування світської і духовної влади, на захист автономії Церкви, сталості її традицій і обрядів. Як перший протектор Московської слов'яно-греко-латинської академії сприяв реорганізації навчального процесу цього закладу на кшталт західноєвропейських університетів та Київської академії.

Ярослав Мудрий (Ярослав-Георгій Володимирович; 978 або 1-ша пол. 980-х рр. – п. 20.02.1054) – київський князь, за правління якого Русь-Україна сягнула піку своєї могутності. Прізвисько «Мудрий» стали вживати в історіографії з 2-ї пол. ХІХ ст. Вів активну зовнішню політику. Подібно до інших середньовічних володарів вдавався до династичних шлюбів, які закріплювали зовнішньополітичні союзи та піднімали міжнародний престиж київськогокнязя. За правління Мудрого тривали християнізація Русі й розвиток культури. При Софійському соборі було організовано скрипторій і книгозбірню.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тестове завдання

1. Який навчальний заклад став родоначальником першої вищої школи нашої країни:

- а) Острозька школа
- б) Київська братська школа
- в) Львівська братська школа
- г) Лаврська школа

2. Встановіть хронологічну послідовність заходів російського царизму проти українства у XVIII ст:

- а) 1729 р. б) 1775 р. в) 1720 р. г) 1763 р.

- 1) розпорядження Синоду вилучити з усіх шкіл українські букварі
- 2) заборона викладати українською мовою в Києво-Могилянській
- 3) заборона книгодрукування українською мовою
- 4) наказ видавати державні постанови і розпорядження в Гетьманщині російською мовою

3. Назвіть твір, в якому викладено історію виникнення слов'янської писемності:

«Перше словени, будучи поганями, не мали письма, але чертами й різами читали і ворожили. Нелегко було їм римськими і грецькими літерами без впорядкування передавати словенську мову. І так було багато років».

Тестове завдання

1. Коли, ким і де було опубліковане перше повне видання Біблії слов'янською мовою:

а) 1581 р.	1) Ф.Скорина	А) м.Остріг
б) 1492 р.	2) І. Федоров	Б) м.Львів
в) 1521 р.	3) П.Мстиславець	В) м.Київ

2. Розташуйте події у хронологічній послідовності:

- а) заснування двірцевої школи у Києві

- б) поширення писемності в Русі-Україні
- в) затвердження Студитського статуту в Києво-Печерській лаврі
- г) запровадження книжного вчення

3. *Вкажіть ім'я та прізвище історичної особи:*

«Учений-богослов, історик, просвітитель і церковний діяч. Народився вПруссії. 1642 року закінчив Києво-братський колегіум, згодом деякий час навчався за кордоном. Після повернення в Україну за дорученням П. Могили керував Печерською друкарнею. У 1645-1650 роках був професором, а з 1646 року – ректором Києво-братського колегіуму, де читав курси філософії, психології та ін. 1656 року став архімандритом Києво-Печерської лаври. Помер у Києві в 1683 році».

Тестове завдання

1. *Найбільша кількість українців протягом XIV – початку XV ст. отримали вищу освіту в:*

- а) Болонському університеті
- б) Краківському університеті
- в) Падуанському університеті
- г) Празькому університеті

2. *Встановіть відповідність між творами та їх характеристикою:*

- а) „Хроніка” Іоанна Малали
- б) „Шестоднев”
- в) „Ізборник” Святослава
- г) „Фізіолог”

- 1) рукописний збірник різних творів, статей грецькихавторів, перекладений давньоруською мовою
- 2) збірник статей, в яких описуються властивості вигаданих та реальних тварин і рослин
- 3) трактат природничо-богословського змісту простворення світу

4) твір, в якому викладено всесвітню історію з найдавніших часів до імператора Юстиніана

3. *Знайдіть і виправте в історичному тексті дві помилки:*

«Своєрідним критерієм рівня духовного розвитку народу є стан освіти і науки в суспільстві. У другій половині XVIII ст. Лівобережна Україна характеризувалася невисоким рівнем писемності. особливістю шкільництва було утримання вчителів сільською громадою за свої кошти. для дітей старшини існували особливі навчальні заклади – пансіони. Важливу роль у розвитку освіти відігравали єзуїтські колегіуми, які функціонували у Харкові, Чернігові, Переяславі».

Тестове завдання

1. *В якому місті виникло найстарше в Україні братство:*

- а) Львів б) Київ в) Галич

2. *Встановіть відповідність між історичними особами та галузями, у які вони зробили внесок:*

а) Г. Сковорода	1) географія, етнографія
б) М. Березовський	2) філософія, література
в) І. Григорович-Барський	3) музика
г) О. Шафонський	4) архітектура

3. *Визначте подію, про яку йде мова та історичне джерело:*

«І, пославши мужів своїх, став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне... Коли ж цих роздавали на учення книжне, то збулося пророцтво на Руській землі, яке говорить: У ті дні почують глухі слова книжнії і ясною буде мова недорікуватих».

Тестове завдання

1. *«Учену дружину» Російської академії наук очолював український філософ, богослов і публіцист:*

- а) Григорій Сковорода
- б) Іван Полетика
- в) Феофан Прокопович
- г) Стефан Яворський

2. *Встановіть хронологічну послідовність подій:*

а) 1581 р.	1) відкриття Острозької академії
б) 1576 р.	2) заснування Лаврської школи П. Могилою
в) 1661 р.	3) видання „Біблії” І.Федоровим
г) 1631 р.	4) надання статусу академії Львівському єзуїтському колегіуму

3. *Вставте пропущені слова:*

«За князя Ярослава значного розвитку досягли освіта і писемність, що, у свою чергу, сприяло поширенню християнства. Великий князь сам подавав приклад. За свідченнями Нестора, „до книг він мав нахил, читаючи часто вдень і вночі”. Щоб забезпечити потребу руських церков у книгах, Ярослав створив при _____ соборі у Києві _____ - майстерню для переписування книжок».

Тестове завдання

1. *Пам'ятка паломницької літератури XII ст., автором якої був ігумен Даніїл, називається:*

- а) „Житіє і хожденіє”
- б) „Києво-Печерський патерик”
- в) „Слово про закон і благодать”
- г) „Повість про розорення Єрусалима”

2. *Встановіть відповідність між двома групами елементів:*

а) тривіум	1) риторика
б) квадривіум	2) музика
	3) геометрія
	4) діалектика
	5) граматика
	6) арифметика

7) астрономія

3. Вкажіть ім'я та прізвище історичної особи:

«Видатний український культурний і політичний діяч, „некоронований король України”. Народився в м. Дубно у 1526 році. Власник значної частини Волині й великих земельних володінь у Галичині. Активно підтримував братства, виступав проти підпорядкування православної церкви католицькій. Заснував декілька шкіл різного рівня навчання. Помер 1608 року».

Тестове завдання

1. Словянські літери Б, Ж, Ш, Щ були знайдені на стіні:

- а) Софійського собору в Києві
- б) Києво-Печерському монастирі
- в) Десятинній церкві
- г) Золотих воріт

2. Встановіть відповідність між містами, датами і подіями:

а) Ярослав	1) 1571 р.	А) дано ставропігію Успенському братству
б) Львів	2) 1586 р.	Б) об'єднано Лаврську і братську школи
в) Київ	3) 1632 р.	В) відкрито першу єзуїтську колегію

3. Назвіть твір, з якого наведено уривок:

«Дидаскал мусить учити і письмово показувати від граматики, риторики, діалектики, музики та інших світських поетів, і від святого Євангелія, від книг апостольських. Все бо, що написано, написано для нашого навчання».

Тестове завдання

1. З'ясуйте назву книги, яку Анна Ярославовна привезла до Парижа і на якій французькі королі складали присягу, вступаючи на престол:

- а) Остромирове Євангеліє
- б) Біблія
- в) Реймське Євангеліє

г) Трірський псалтир

2. Встановіть відповідність між роками виходу у світ та назвами шкільних підручників:

а) 1574 р.	1) „Граматика” Лаврентія Зизанія
б) 1596 р.	2) „Буквар” Івана Федорова
в) 1619 р.	3) „Лексикон словенороський” Памва Беринди
г) 1627 р.	4) „Граматика словенська” Мелетія Смотрицького

3. Вкажіть ім'я та прізвище історичної особи:

«Український учений, доктор філософії і медицини. Народився в Дрогобичі. Навчався в Краківському університеті, де йому присвоїли ступінь бакалавра та магістра. Викладав медицину, філософію та астрономію в Болонському університеті. Протягом 1481-1482 років був ректором цього навчального закладу, у 1487-1488 роках – професор Краківського університету».

Тестове завдання

1. Вкажіть мову, якою проводилося навчання в братських школах протягом XVI – першої половини XVII ст.:

- а) латинська
- б) церковнослов'янська
- в) грецька
- г) українська

2. Встановіть відповідність між історичними особами, датами і видами їх діяльності:

а) Іпатій Потій	1) 1577 р.
б) Смотрицький	2) 1578 р.
в) Петро Скарга	3) 1596 р.

А) ректор Острозької академії

Б) один із ініціаторів підписання Берестейської унії

В) автор твору „Про єдність церкви Божої”

3. Назвіть твір, з якого наведено уривок:

«Старих шануй, як отця, а молодих – як братів. У домі своїм не лінуйся, а за всім дивіться... Лжи бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа помирає і тіло. А коли ви ходите в путь по своїх землях, – не дайте отрокам шкоди діяти ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть».

Тестове завдання

1. Перша двірцева школа в Русі-Україні була заснована:

- а) Володимиром Святославичем
- б) Ярославом Володимировичем
- в) Володимиром Всеволодовичем
- г) Святославом Ярославичем

2. Встановіть відповідність між навчальними закладами та містами, у яких вони знаходились у другій половині XVIII ст.:

а) академія	1) Львів
б) університет	2) Катеринослав
в) колегіум	3) Київ
г) головне дворянське училище	4) Переяслав

3. Знайдіть і виправте в історичному тексті дві помилки:

«У 1787–1809 роках при Краківському університеті діяла навчальна установа під назвою „Студіум рутенум”. Офіційно цей заклад називався „Провізоричний науковий інститут у руській мові”. Цей заклад призначався для підготовки православних священиків і мав два відділи: філософський і богословський. Навчання проводилося церковнослов'янською мовою української редакції».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. “Ratio Studiorum” в історії європейської та української освіти // Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (Серія Studia rationis) / Пер. з лат. Р. Паранько, пер з англ. А. Маслюх. Львів: Свічадо, 2008. С. 7-31.
2. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1991. 256 с.
3. Боянівська М. Б. Освіта і книгописання // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.241-255. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult214.htm>
4. Брайчевський М. Ю. Наукові знання // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 1. Історія культури давнього населення України, розділ 9 : Київська Русь / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2000. С.802-814. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult09.htm>
5. Висоцький С. О. Писемність. Освіта // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 1. Історія культури давнього населення України, розділ 9 : Київська Русь / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2000. С.711-725. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult04.htm>
6. Грінченко Б. Братства. Просвітня справа на Вкраїні за польського панування до Богдана Хмельницького. К.,1907. 38 с.
7. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб. К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
8. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. К. Кремінь. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
9. Енциклопедія Трипільської цивілізації / гол.ред. Відейко М. Ю. К.: Укрполіграф, 2004. 703 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/EnTr_2004/EnTr_2004.pdf
10. Завгородня Т. К. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник /Т. К. Завгородня, Л. М. Прокопів, І. В. Стражнікова. Івано-Франківськ, 2014.

160 с.

11. Зайченко І. В. Історія педагогіки : у двох книгах : навч. посіб. Кн. II : Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 1032 с.
12. Ісаєвич Я. “Lusaem trilingue”: концепція тримовної школи в Європі в XVI ст. // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. Вип. 1. Львів, 1995. С.11-17.
13. Ісаєвич Я. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI-XVIII ст. Київ, 1966. 248 с.
14. Ісаєвич Я. Д. Братства та їхні школи. Шкільництво уніатів // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С. 549-563. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult237.htm>
15. Ісаєвич Я. Д. Києво-Могилянський колегіум // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.564-574. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult238.htm>
16. Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. К. : Знання КОО, 2003. 456 с.
17. Історія української культури: курс лекцій / під загальною редакцією С. О. Костилюєвої. К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2010. 334 с.
18. Історія української культури : у п'яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII-XVIII століть, розділ 4: Освіта і педагогічна думка / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2003. С.431-448.
19. Кальниш Ю. Духовні школи в Україні: загальний огляд // Людина і світ. 2001, квітень. С. 32-37.
20. Києво-Могилянська Академія кін. XVII – поч. XIX ст. Повсякденна історія. Збірник документів / Задорожна О., Узик Т., Хижняк З. та ін. К., 2005. 530 с.

21. Києво-Могилянська академія в іменах. XVII – XVIII ст. (1500 імен). К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 736 с.
22. Куев К. М. Черноризец Храбър. София, 1967. 454 с.
23. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб. 3-е вид., доп. К.: Центр учбової літератури, 2008. 190 с.
24. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – поч. XVII ст. Київ : Основи, 2000. 472 с.
25. Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні / Укладачі Дзюба О., Павленко Г. К., 1998. 167 с. URL: <http://litopys.org.ua/dzuba/dzubapered.htm>
26. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред О. В. Миша-нич. Київ, 1989. 591 с.
27. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посібник /Лузан П. Г., Васюк О. В. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : ДАКККиМ, 2010. 296с.
28. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. К. : Вікар, 2003. 335 с.
29. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. К. : Абрис, 1994. 287 с. URL: <http://litopys.org.ua/mykytas/myk.htm>
30. Мицько І. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія // Історія Українськоїкультури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.230-237. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult236.htm>
31. Мицько Т.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. К.,1990. 130 с.
32. Науменко Ф. Школа Київської Русі. Львів, 1965. 140 с.
33. Нічик В. М., Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки, К. : Вид. дім «КМ Академія», 2000. 69 с.
34. Ольговський С. Я. Давньогрецькі міста-колонії Північного Причорномор'я: навч. посібник. К. : КНУКиМ, 2007. 149 с.

35. Освіта в Україні : Слов. термінів нормат.-прав. актів / ред. Є. І. Бородін. Д. Герда, 2003. 450 с.
36. Острозька Академія: XVI–XVII ст.: Енциклопедичне видання. Острог, 2011. 512 с. URL: https://www.oa.edu.ua/ua/important/akademija_encyklopedija
37. Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. Вип. 1. Львів, 1995. 155 с.
38. Паславський І. Наукові знання // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.334-350. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult219.htm>
39. Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків, 2011. 400 с. URL: http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14596/3/lp_osokhova%202.pdf
40. Прокопович Феофан. Філософські твори в трьох томах. Том 1 : Про риторичне мистецтво. К., 1979. 512 с.
41. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні : нариси (X –початок XX ст.) / За ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Рад.шк., 1991. 381 с.
42. Розвиток освіти у братських школах України XVI - XVII вв. в контексті західно-європейського Відродження / Г. Д. Антонюк // Педагогіка і психологія проф. освіти. 2012. № 4. С.198-206.
43. Русяєва А. С. Мова, писемність, освіта. Наукові знання // Історія української культури: У 5 тт. Т.1: Історія культури давнього населення України, розділ 9: Культура населення античних держав Північного Причорномор'я. К.: Наукова думка, 2001. С. 438-459.
44. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет. К.: Наукова думка, 2001. 912 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-00-0684-5/966-00-0684-5.pdf>
45. Скільський Д. М. Історія української педагогіки : ілюстр. навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга, 2012. 340 с.

46. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 2, Кн.1: XVI ст./ упор., передм., приміт. В. Шевчука. К. : Дніпро, 2001. 560 с. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus.htm>
47. Флоря Б. Н. Сказания о начале славянской письменности. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004.
48. Хижняк З. І. З історії Києво-Могилянської Академії XVII-XVIII ст. К. : Києво-Могилянська Академія, 2005. 62 с.
49. Хижняк З. І., Маньківський К. В. Історія Києво-Могилянської академії. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 181 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000716>
50. Хижняк З. Ректори Києво-Могилянської академії. 1615 – 1817 рр. К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2002. 190 с.
51. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. Львів, 2005. 336 с.
52. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - XVII ст. К. : Критика, 2002. 416 с. URL: <http://litopys.org.ua/yakovenko/yak.htm>
53. Яковенко Н. Протестантські та єзуїтські школи // Історія Української культури : у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть / Ред. В. А. Смолій. К. : Наук. думка, 2001. С.575-590. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult239.htm>
54. Яременко М. «Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні. Х. : Акта, 2014. 534 с.
55. Ярошук Л. Історія педагогіки: навч.-метод. комплекс. Бердянськ, 2013. 392 с.

Навчальне видання

Синявська Олена Олександрівна

ІСТОРІЯ ОСВІТИ І НАУКИ В УКРАЇНІ

Частина І

ТРАДИЦІЇ ОСВІТИ ТА НАКОПИЧЕННЯ НАУКОВИХ ЗНАНЬ У ДОМОДЕРНИЙ ПЕРІОД

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

В авторській редакції

Підп. до друку 29.04.2022. Формат 60х84/16.
Ум.-друк. арк. 9,10. Тираж 20.
Зам. № 2434.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12
Тел. (048) 723-28-39.
E-mail: druk@onu.edu.ua